

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

Бр. 11

XVIII*

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

ДУХОВНИ СУДОВИ

Указом Његовог Величанства Краља од 11. новембра ове год. постављени су:

у духовном суду епархије београдске: за члана суда протојереј *Живко Бранковић*, члан суда епархије нишке;

у духовном суду епархије нишке: за члана суда свештеник *Велимир Марковић* секретар друге класе духовног суда епархије жичке.

Указом Његовог Величанства Краља од 14. новембра ове године постављени су:

у духовном суду епархије жичке: за секретара друге класе протођакон *Сретен Букчић* писар друге класе истог суда, а за писара треће класе *Владимир Виторовић* практикант истог суда.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

ПРЕМЕШТАЈИ

Указом Његовог Величанства Краља од 2. новембра ове године премештени су:

у ваљевској гимназији: за професора *Михаило Поповић* проф. крушевачке гимназије;

у чабанској гимназији: за професора *Јаша Продановић* професор пиротске гимназије, обојица по потреби службе.

Указом Његовог Величанства Краља од 11. новембра ове године премештени су:

у другој београдској гимназији: за професора *Павле Аршинов*, професор нишке гимназије, по молби;

у трећој београдској гимназији: за суплента *Стеван Нешић* супленат нишке гимназије, по молби;

у нишкој гимназији: за професора *Милутин Татић* професор десковачке ниже гимназије, по потреби службе;

у параћинској нижој гимназији: за професора *Михаило Поповић* професор ваљевске гимназије, по потреби службе.

ОТПУШТАЊА

Указом Његовог Величанства Краља од 1. новембра ове године, на основу §. 76. Закона о чиновницима грађанског реда отпуштени су из државне службе *Добросав Ружић* и *Милорад Павловић* професори ваљевске гимназије.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊА

у трећој београдској гимназији: Претписом од 4. новембра ове год. постављен је за предавача *Миладин Шеварлић*, свршени философ;

у крагујевачкој гимназији: Претписом од 1. новембра постављен је за хонорарног вероучитеља *Михаило Јаковљевић*, ђакон цркве крагујевачке;

у пиротској гимназији: Претписом од 1. новембра постављен је за предавача *Владимир Р. Петковић*, свршени философ;

у велико-градиштанској нижој гимназији: Претписом од 3. новембра ове године постављен је за хонорарног вероучитеља *Андрија Љубичић* свештеник велико-градиштанске цркве.

ПРЕМЕШТАЈИ

у првој београдској гимназији: Претписом од 6. новембра премештен је *Милан Костић* предавач друге београд. гимназије;

у другој београдској гимназији: Претписом од 6. новембра премештен је Др. *Максим Арер* предавач прве београд. гимназије;

у београдској Вишој Женској Школи: Претписом од 1. новембра ове године премештена је *Мара Поповићева* класна учитељица крагујев. Више Женске Школе;

у крагујевачкој Вишој Женској Школи: Претписом од 31. октобра ове године, премештена је *Александра Бурићева* помоћница београд. Више Женске Школе.

ПЕНСИОНОВАЊА

у београдској Вишој Женској Школи: Претписом од 5. новембра ове године, пензионована је *Левосава Лeko* класна учитељица.

УВАЖЕНА ОСТАВКА

у Богословији: Претписом од 5. новембра ове године уважена је оставка на државну службу *Атанасију Поповићу* предавачу.

ОТПУСТАЊА

у крагујевачкој гимназији: Претписом од 1. новембра ове године отпуштен је из државне службе Стеван Јовичић предавач (вероучитељ).

РАСПИСИ И ОДЛУКЕ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВ. ПОСЛОВА

Како је у последње време веома порастао број списка, што их поједини писци нуде Министарству просвете, било за школске уџбенике или за помоћне школске књиге; било за поклањање ученицима о годишњим испитима, или за књижице основних и средњих школа итд. — те се због реферовања ових списка издаје из државног буџета годишње повећа сума новаца, и ако се за ово хонорисање реферата од стране државе, не може наћи законског ослонаца јер се тачком е, чл. 2. закона о уређењу Главног Просветног Савета (који говори о хонорарима за реферовање о поднесеним списима) не наређује, да те хонораре мора плаћати држава, то сам с обзиром на горњу законску одредбу а и у интересу штедње одлучио:

1. да се поврати важност наредби Министра просвете и црквених послова од 4. јануара 1884. године ПБр. 153, која гласи: „да се у интересу штедње од сад неће из касе министарства просвете и црквених послова издавати *хонорари* које Савет досуђује онима, који прегледају и оцењују књиге и подносе о њима реферате, него ће писци таквих књига унапред полагаати министарству новац за такве хонораре“.

2. Само за реферисање оних списка, које министарство просвете, као потребне школске књиге (уџбенике), потражи, или поручи, исплаћиваће се хонорари из државног буџета, а из дотичне буџетске партије.

3. Ова наредба вреди од дана кад се у „Просветном Гласнику“ одштампа.

ПБр. 18471.

10. новембра 1897 год,
Београд.

Министар
просвете и црквених послова,
Андре Ђорђевић с. р.

Директорима свих средњих школа

Поводом питања неких директора средњих школа која се односе на давање државног благодјења сиромашним ученицима, налазим за потребно објаснити и допунити раније наредбе о овоме питању овим што следује:

1, уверење о сиромашном стању ученикову мора бити из оне општине у којој је његов домицил (т. ј. где му живе родитељи или старатељи, где му је имање на које се плаћа порез итд.).

2, ученици чији родитељи нису, или који сами нису, српски држављани не могу бити државни благодјејанци.

3, одредба о сиромаштву ученика вреди и даље она, која је у распису министарства просвете и цр-

квених послова од 24. септембра 1888. године ПБр. 8417.

Што се тиче давања уџбеника на послугу сиромашним ученицима (према утврђеним правилима ПБр. 4069) допуштам да се могу давати и осталим сиромашним ученицима, који нису у стању испунити све горње захтеве, само ако за њих има књига у школској књијници.

ПБр. 15417

17. октобра 1897. год.
Београд.

Министар
просвете и црквених послова,
Андре Ђорђевић с. р.

Директорима свих средњих школа

Усвојио сам мишљење Главног Просветног Савета од 12. септембра о. г. СБр. 65. да се „Збирка, лист за омладину средњих школа“, који је уређивао Ж. О. Дачић, може препоручити за књијнице средњих школа.

Према овоме Ви ћете набавити поменути лист за књијницу поверене Вам школе.

ПБр. 13592

18. октобра 1897. год.
Београд.

Министар
просвете и црквених послова,
Андре Ђорђевић с. р.

Директорима свих средњих школа

Усвојио сам мишљење Главног Просветног Савета од 4. овог месеца, СБр. 19 да се дело: „Хадук Станко“ од Јанка Веселиновића препоручи за књијнице свих средњих школа.

Према овоме, Ви ћете набавити поменуто дело за књијницу повереног Вам завода. Цена је књизи 3 динара.

ПБр. 16086

18. октобра 1897. год.
Београд.

Министар
просвете и црквених послова,
Андре Ђорђевић с. р.

Свима окружним начелницима

Расписом министра просвете и црквених послова од 10. јула 1893. год. ПБр. 10140 препоручено је свима школским општинама да за школске књијнице својих школа набаве књигу: „Школска башта“, коју је израдио г. Петар Стојадиновић, пређашњи хонорарни наставник Пољске Привреде у бившој вишкој Учитељској Школи.

Међу тим, и ако је препоручено да се ова књига за школске књијнице мора набавити, ипак је многе школске општине ни до данас нису набавиле.

С обзиром на то, што ова књига може наставницима послужити као упут за подизање и уређење школских башта, ја сам одлучио да све оне школске општине, које ову књигу нису набавиле онда, када је она први пут препоручена, буду дужне на-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

бавити је сада, пошто је иста књига недавно изашла у другом поправљеном и идустрованом издању.

Књига се може добити у књижари Мите Стајића у Београду, по цену 1.50 динар од комада.

Нека начелство ову наредбу саопшти свима подручним му школским општинама ради знања и извршења.

ПБр. 13317
25. октобра 1897. год.
Београд.

Министар
просвете и црквених послова,
Андра Ђорђевић

Директорима свих средњих школа

У својно сам мишљење Главног Просветног Савета од 12. септембра ове године СБр. 48., да се књига: „Упут за гимнастику“, коју су написали г. Ј. Стојановић и г. др. А. Зега, може набавити за књижице свих средњих школа.

ПБр. 13595
27. октобра 1897. год.
Београд.

Министар
просвете и црквених послова,
Андра Ђорђевић с. р.

РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГА САВЕТА

ЗАПИСНИЦИ РЕДОВНИХ И ВАНРЕДНИХ САСТАНАКА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГА САВЕТА

САСТАНАК 696-ти

24. Септембра 1897. год. у Београду.

Били су: председник Мих. Валтровић; редовни чланови: Ст. Т. Јакшић, Б. Прокић, Дим. Довијанић, Љуб. Миљковић, Момчило Иванић и Лука Лазаревић.

Пословођа и члан Ранко Петровић.

I

Прочитан је и примљен записник 695. састанка.

II

Господин председник Главног Просветног Савета износи питање: треба ли кога од стране Савета одредити као представника на спроводу посмртних остатака Вука Стеф. Караџића, српског књижевника, на дан 30. овога месеца.

Савет је одлучио: да г. Валтровић, председник Савета, буде представник Савета на поменутом спроводу.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 23. овога месеца, ПБр. 14417, којим се пита Савет за мишљење и квалификацију г. Живојина Томића, свршеног ђака историјско-филолошког одсека Велике Школе, који је молио за место предавача у средњим школама.

Главни Просветни Савет у вези с одлуком својом на 691. састанку о министарском акту ПБр. 2020, од ове године — одлучио је: да г. Живојин Томић има прописне квалификације за предавача у нашим

средњим школама из наука историјских и филолошких.

IV

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 23. овога месеца, ПБр. 14416, којим се пита Савет за мишљење о квалификацији г. Владимира Радића, свршеног ђака природно-математичког одсека Велике Школе, који је молио за место предавача у средњим школама.

Главни Просветни Савет у вези с одлуком својом на 691. састанку о министарском акту ПБр. 2020, од ове године, — одлучио је: да г. Владимир Радић има прописне квалификације за предавача у нашим средњим школама из наука природних и математичких.

V

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 17. овога месеца, ПБр. 13728, којим се пита Савет за мишљење о квалификацији г. Михаила Поповића, кандидата богословља, који је молио за место предавача у средњим школама.

Пошто молитељ није поднео сведочанство о положеном испиту зрелости то је Савет одлучио: да г. Михаило Поповић нема квалификације за предавача односно професора, већ има квалификације за учитеља богословских предмета у средњим школама.

VI

Прочитана су писма г. Министра просвете и црквених послова од 4. августа, 3. и 5. овога месеца, ПБр. 10261, 12150 и 12723, којима су спроведене Савету на оцену молбе г. Мите Стајића, оvd. књижара, који је молио за одобрење да се његова издања Мочникових уџбеника Аритметика

за I разред, Аритметика за II разред и Геометрија за I и II разред наших средњих школа у српском преводу г. Стевана Давидовића, професора Војне Академије, — могу употребљавати као уџбеници у нижим разредима наших средњих школа.

Савет је одлучио: да се умоли г. Петар А. Типа, професор II београдске гимназије, да изволи поменута дела прегледати и Савету реферовати у смислу молбе молбачеве.

УП

Прочитана су писма г. Министра просвете и црквених послова од 4. 15. и 31. јула ове године, ПБр. 7180., 8723. и 9707., којима су спроведене Савету на оцену молбе г. г. Кузмана Јовановића, Милорада Поповића и Вићентија Марковића, учитеља, који су молили да им се уваже неке године привремене учитељске службе у сталне.

Савет је одлучио: да се умоли г. Лука Лазаревић, редовни члан Савета, да изволи молбе и документа поменуте г. г. молбача проучити и Савету реферовати.

УИИ

Саслушан је реферат г. Луке Лазаревића, редовног члана Савета, о молби г. Драгољуба Буквића, учитеља, који је молио за допуштење да може подлагати практички учитељски испит.

УИХ

Саслушан је реферат г. Луке Лазаревића редовног члана Савета, о молби г. Јордана Х. Видојковића, предавача, који је молио да се његов превод дела „Бог у природи“ може употребити за поклањање ученицима о годишњем испиту.

Према реферату г. Л. Лазаревића Савет је одлучио: да се превод г. Видојковића „Бог у природи“ не може употребити за оно, зашта је молитељ молио.

УИХ

Прочитани су реферати г. г. Срет. М. Адића, професора и Јована Максимовића, учитеља, о Таблицама за рачунање, које је понудио као очигледно наставно средство у основној школи г. Велимир Валожић, књијар.

Реферат г. Адића гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам 18 таблица на картону, које би требало да послуже као очигледно средство за рачунску наставу у I и II разреду основних школа, а које ми је Главни Просветни Савет упутио на преглед и оцену актом својим од 15. маја о. г. СБр. 64. Част ми је Савету поднети овај реферат о томе мом прегледу.

Ове таблице састоје се из две збирке: једне од 10 картона и једне од 8. У првој збирци представљене су очигледно бројне количине од 1 до 10; у другој збирци наштампа на је на 8 картона крупним цифрама таблица множења, од 2×1 до 9×10 . Прва је збирка само за I р. осн. школа, а друга и за I и за II р.

Првој збирци циљ је, да сликама изнесе пред децу очигледно бројне количине од 1 до 10, те да помогне стварање појмова о тим количинама, а у исто време и да потпомогне учење цифара. На сваком картону илуструје се по једна количина: на првом количина 1, на другом — 2, на трећем — 3... на десетом 10.

То је удешено овако:

На средини је по једна крупна слика познатог предмета, која, или својом целином или неким својим деловима, представља извесну количину, а одмах поред те слике је и крупна цифра за ту количину. Тако нпр. на првом је картону на средини насликана крупна крушка и поред ње цифра 1, на другом је петак (с две ноге) и поред њега цифра 2, на петом је шака са раширеним прстима и цифра 5 итд. Около ове главне слике ређају се свуда у наоколо мање слике за исту количину, нпр. на првом картону су около слике: црвце, печурке, звезде, дрвета, затим крупна тачка, крупна црта итд.; на другом су: пар ципела, две трешње итд. Осем тога лево горе је дотична цифра од правих црта, чиме треба да се представи постанак цифре и да се потпомогне њено памћење (но које није свуда срећно изведено), а десно горе је још једанпут дотична цифра оне величине, које је лево горе њен постанак.

Из овога се списа може видети да је ово очигледно средство доста добро смишљено — и ако у појединостима није свуда баш најбоље изведено. Али при свем том ја сам *противан* овом очигледном средству за наше осн. школе, а то из ових разлога:

а) Права очигледност у настави је кад деца посматрају праве предмете и појаве; слике су очигледно средство за вужду. Тек кад се не могу употребити прави предмети долазе њихове слике као мршава замена. За велике градове европске, где деца немају прилике да посматрају природу те се природни предмети не могу употребити у довољној мери за очигледност, овакви шарени картони, као што су ови о којима је реч, могу зар и имати некога значаја; али за нас, који живимо у сред природе, ова је збирка потпуна излишност, ако не и што горе. Очигледно предавање сликама онде где има правих предмета јесте велика васпитачка погрешка. То је лажна очигледност. А на ову погрешку врло лако наведу и најбољег учитеља шарене слике као очигледна средства. Тако оне шарене Шрајберове слике — поред тога што је за њих издат из Земље силан новац — навеле су грдан штету настави из јестаственице у нашој осн. школи. Оне су навеле учитеље да против методских правила предају и о ису и кокоши, и о свилоуби и воденој змији, и о кукурузу и пшеници, и о лици и храсту, све помоћу оних мртвих слика а у четири зида, место да предају помоћу природних предмета у дворашту, на њиви и у гају, или бар помоћу тих предмета донетих у школу. И ове шарене слике за „рачунање“

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

из ове збирке учиниле би такву исту штету рачунској настави у нашој осп. школи кад би се уеле у њу, као што су је учиниле Шрајберове слике јестаственичкој настави.

У осталом ова збирка ни иваче није удешена за рачунање, већ једино за давање појмова о количинама од 1 до 10. Али за ту цељ има учитељ врло велики број ствари у учионици и најближој околини, које је много боље употребити као очигледно средство него ове шаре на овим картонима. Тако нпр. за количину *један* има учитељ на расположењу: једна врата на учионици, један сто школски, једну столицу, један орман, једну пећ, једну школу у месту, једну цркву итд.; за *два*: две руке, два ува, две ноге, пар обуће, можда две табле школске, два прозора, итд.; за *три*: три ноге на школској табли, три ноге на сеоској столици, три листа на детелини (коју треба донети), можда још и три прозора на учионици, три окна на једном крилу прозорском, три реда клупа, три седништа (или три наслона) у клупи, три слике у учионици, три учионице у школи итд..

Па нашто су онда оне шарене слике код овако многобројних а бољих очигледних средстава!

б) Други ми је разлог што сам против ове прве збирке, што се њоме сувише рано упознају деца са цифром, пошто уз слике иду и цифре. Велики део методичара — а они су баш на правом путу — тражи, да се у I разреду с почетка ради што дуже само с количинама (предметима) и бројевима (речима) а без цифара и тек кад се узучи рачунати без цифара до 8 или 10 да се покажу и цифре и рачунање њима, па и тада да у I р. буде писмено рачунање сразмерно мадо заступљено. И доцније, у II р., тражи се, да знатно претеже усмено рачунање тј. рачунање количинама. То је с тога, што је рад количинама основица свеколиком рачунању, а цифре су само једно помоћно средство симболичког карактера. Искусством се дознало за децу, која рано сазнају за цифре и која се рано почну служити њима, пре но што су ухватила јачега корена у усменоме рачунању, да наскоро отпочну рачунати усмено на писмени начин, тј. замислајући цифре у ваздуху. То је с тога, што су цифре стални знаци а садржина количина је променљива, даље и с тога, што су цифре лако прегледне а количине, нарочито веће, често су врло непрегледне и неодређене и најзад с тога, што цифре као симболички знаци помажу памћење (али не и поимање) количина.

Кад се пак деси, да деца отпочну рачунати усмено на писмен начин, онда је за ту децу пропало рачунање *с правим разумеванем*. Ова збирка, о којој је овде реч, баш иде на руку овој васпитној опасности.

в) Као што сам већ напоменуо, ова збирка није ни у свим појединостима најбоље изведена. Тако нпр. већ на првом картону, намењеном количини *један*, незгодне су неколике слике што не представљају једноставне ствари, већ такве које су склопљене из два крупна дела са два засебна имена или шта више и из више таквих делова. Таква је и сама основна слика на том картону: крушка са великим листом. А такве су и слике: цркве (са великим звоником који јако пада у очи), печурке, звезде (са 8 јасних кракова а на њима по једна кугла). На другом картону, намењеном количини *два*, опет је основна слика —

петало — незгодна, што две сразмерно малене ноге петлове скоро ишчезавају према осталом великом телу, са великим китвастиим репом и леном крестом. Даље на истој табли слика двеју трешања са два крупна листа није згодна, јер пре потсећа децу за количину четири но на два, а то је исто и са сликом која представља пар ципела али са некакве четири велике „штруфве“. И тако даље.

г) Ова збирка биће, без сумње, прилично скупа, бар 5 а можда и 10 динара. Стога би за наше сиромашне општине, које често с тегобом набављају и креду и сунђер, био ово један нов и потпуно излишан намет, којим се у народу заиста не би будила воља за школом и просветом.

На основи свих ових разлога ја сам мишљења да ова прва збирка не треба да се препоручи нашим осп. школама као очигледно средство за рачунску наставу.

О другој збирци реферисаћу кратко. То је таблица множења нашампана крупним цифрама на 8 картона тако, да се могу цифре читати и с ђачких места, кад се ови картони повешају по учионициним зидовима.

Ја сам одсудно и против ове збирке, као очигледног средства за рачунску наставу I и II р., а то из ових разлога:

а) овом би се збирком помагало механичко учење таблице множења помоћу цифара, која је тако научена много непоузданија и много неупотребљивија у рачунању, но кад се научи помоћу реда речи;

б) с тога, што би деца на овим картонима имала увек пред очима оно што им кад устреба из таблице множења, одужило би се памћење ове таблице место да се скрати;

в) осем првог картона (2×1 до 2×10) остали су неударни за I разр., јер већи део производа на њима премаша 20;

г) за II р. нема картона са 10×1 до 10×10 ;

д) све ово што је на овим картонима налази се у свакој Рачуници, коју ђаци и иначе морају имати, те би било излишно да школске благајне издају и за ову збирку и један динар, а још мање 5 или 10 динара, колико ће без сумње стајати и ова збирка.

На основи свега изложенога слободан сам замолити Главни Просветни Савет, да обе ове збирке за рачунање у I и II р. основне школе не препоручи основним школама као очигледно средство.

Захвалан на поверењу, Главном Просветном Савету вазда сам на услузи.

2. јула, 1897. године,
у Алексинцу.

Среген М. Апић
професор Учитељске Школе.

Реферат г. Максимовића гласи:

Главном Просветном Савету

Главни Просветни Савет, на своме 689. састанку од 15. маја тек. године, одредио ме је за референта таблица, које су понуђене Главном Просветном Савету, да их препоручи основним школама нашим, као наставно средство за рачунање у I. и II. разреду.

Захваљујући топло на поверењу, којим ме је Гл. Пр. Савет изволео одликовати, част ми је поднети му о послатим ми таблицама своје мишљење.

I.

Одмах, у почетку, сматрам за дужност истаћи факат: да ни у једном предмету не располажемо са тако много разноврсних и очигледних средстава, као у настави рачунској.

Свака стварчица, сваки, тако рећи, предмет, који се налази у непосредној близини нашој, нуди нам се, да нам својим поређењем, спајањем или растварањем, објасни и постанак бројева.

Према томе бројање, као и рачунање у прва два разреда основне школе, ваља вавек оснивати на средствима која нам у изобиљу пружа сама природа. Наставник је ту, да упоређивањем, састављањем, растварањем и примењивањем истих предмета, рачунску наставу оживи, учини је занимљивом за своје ученике и придобије их за овај предмет. Подобним радом ученици могу јасно да увиде: како све тече једно из другог и како на лак начин постају и четири рачунска вида. У примерима, као и у стварним предметима, не сме се оскудевати, јер ће се њима јаче и боље утврдити појам о каквоме броју него свима могућим голим разлагањима наставничковим.

Радња рачунска, у којој ученици својим рођеним очима посматрају а својим ручицама сабирају, одузимају, множе или деле, те се тиме на лак и природан начин упознају са природом дотичнога броја, од огромне је важности по ученика, јер се друкчије, управо, предавање рачуна ни замислити не може. Таквом радњом само, ученици вежбају свој разум, полажу темељ бистром и зрелом расуђивању и добијају основе за практична и привремена знања.

Напротив, одузмимо наставнику она средства, заборавимо му, да се при елементарној обуци у рачуну сме послужити: дрвцима, каменчићима, зрневљем, прстима, окнима, орасима, јабукама, крушкама, крстићима, цртама, тачкама, круговима итд. онда смо му самим тим одузели сав интерес за овај предмет, отргли смо ученику љубав од њега и свели смо га на гô и прост механизам. Колико би, пак, опасно било то чинити, није нам потребно ни напомињати.

На кратко: овим потврђујемо давно, већ ова два, позната факта:

а) да се при рачунској настави (нарочито при елементарној обуци) мора употребити све, што је доста потребно, на да се рачун разуме; и

б) да се у прелазу, са очигледности на голе бројеве, свагда изводе вежбања са предмета и ствари који се виде, и који се могу руком узети а затим и на познатим стварима којих у школи нема или се ту не виде.

Таквим поступцима само, који су основани на правилима најновије Дидактике, рачунање:

- а) развија код ученика саморадњу;
- б) улива им љубав к послу;
- в) развија им умне моћи;
- г) упознаје их са суштином рачунске обуке;
- д) богати их практичним знањима за живот.

Полазећи са ових поставака, усвојених у педагошком свету, да објасним и вредност поднетих ми таблица.

II.

За рачунање у првом разреду, поднето ми је на оцену 10. таблица на тврдоме картону, у величини од прилике по $\frac{1}{2}$ кв. метра. Таблице су удешене за зид и на свакој од њих представљен је по један број; свега од 1—10.

На свакој табlici нацртан је по један квадрат а у свакоме се квадрату налази: 1) слика, која објашњава дотични број који се на табlici изучава; 2) поред слике онолико тачака, колико тај број има у себи јединица; и 3) написана цифра. Око квадрата налазе се друге слике разних предмета. Тако:

На табlici бр. 1. насликана је у квадрату једна крушка а изван квадрата: 1 сахат, 1 прџа, 1 звон, 1 круг, 1 звезда, 1 црта, 1 јабука, 1 дрво, 1 јаје.

На табlici бр. 2. у квадрату, насликан је петак (у намери да деца уоче његове две ноге, које се према трупу слабо примећују) а изван: 2 црте, 2 ципеле, 2 стакла, круг са 2 поља, гранчица са 2 трешње, 2 руке са 2 опружена прста итд.

На табlici бр. 3. у квадрату насликана је виљушка са 3 бода а изван: 3 црте, столица са 3 ножице, гранчица са 3 жира, гранчица са 3 листа и троугао.

На табlici бр. 4. у квадрату, насликан је коњ (у намери да деца уоче на њему 4 ноге); а изван: 4 црте, столица са 4 ноге, квадрат са 4 поља, кола са 4 точка итд.

На табlici бр. 5. у квадрату, налази се рука са 5 опружених прстију а изван: 5 црта, 5 звездица, 5 експера итд.

На табlici бр. 6. у квадрату, налази се слика једнога тврдокрилца са 6 ногу а споља: шестоугаоник.

На таблицама од 7—10 налази се у квадратима: гранчица са 7 листића, наук са 8 ногу, једно поље са 9 кеглица и најпосле рак са 10 ногу. Изван квадрата, на овим таблицама, налазе се тачке у разним положајима, да би се тиме означило однос и разлике у величини бројева.

Као што се види, на овим су таблицама прибрана више мање сва она средства у сликама, која су ученици са учитељем тражили и њима се служили.

У место збирке стварчица, које се могу по вољи рукама распоређивати: сабирати, одузимати, множити и делити, овим добијамо збирку слика ових предмета, чији је положај сталан, непроменљив, те се само могу очима посматрати а никако комбиновати.

Код невештих, а нарочито код лених наставника, ове би таблице могле створити једно зло више у школи, јер би на место ствари и предмета дошле слике, а то је пут који механизму води.

Вреднији наставници могли би се послужити њима, али тек онда, када испру остала природнија средства. На овим таблицама, они би, доста успешно могли извести у првоме разреду концентрацију рачунске наставе.

У главном, дакле, много би зависила њихова вредност од тога како ће их наставници разумети. А пошто имамо основа веровати, да су наши учитељи у

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

већини озбиљни ковачи свога посла, то сам мишљења: *Да би се карте за рачунање у I. разреду могле препоручити за набавку основних школа и то само у случају, ако би се оне могле продавати по јевтину цену.*

III.

За рачунање у II. разреду поднето ми је 8 таблица. На њима је просто наштампана таблица множења. У њима нема ничега нити новог нит' оригиналног.

И бројеви, који се изучавају до 100 у II. раз. као и они до 20 у I. раз. треба такође да су приступачни чулноме погледу ученичком. Рачунање, од 100 па на више могућно је само на основи прве стотине. За то баш и треба сваки број до 100 у свима његовим односима јасно, разговетно и просто представити ученицима. Тек на тој основи треба утврдити таблицу множења. Бојати је се, да наставници не обесе ове таблице о зид са голом заповешћу: „Ено ти таблице па — учи!“ Онда бисмо од прилике имали у рачунању ону врсту механизма, коју је нова наука о рачунској настави избацила из наших школа пре 20 година.

Из ових разлога; *нисам мишљења, да би се таблице за рачунање у II. разр. основне школе, могле без штете препоручити за нише основне школе.*

Захваљујући на поверењу имам част назвати се Главном Просветном Савету

10. августа 1897. г.
у Београду.

поштом

Јов. Максимовић

учитељ.

Према рефератима г. г. референата Савет је одлучио: да се „Таблице за рачунање“ не могу употребити у основним школама као очигледно наставно средство.

Г. г. Ацићу и Максимовићу, у име хонорара за реферовање, одређено је свакоме по тридесет динара.

XI

Прочитан је реферат г. Момчила Иванића, редовног члана Савета, о делу „Хајдук - Станко“ од г. Јанка Веселиновића, књижевника, који је молио да се ово његово дело откупи за поклањање ученицима средњих школа и да се препоручи књижицама основних школа.

Реферат г. Иванића гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам роман „Хајдук Станко“ од Јанка Веселиновића, који ову књигу нуди Министарству Просвете за поклањање ученицима средњих и за књижице основних школа.

Роман, који је пред нама, једно је од најновијих дела наше књижевности, а једно од највећих књижевних послова г. Јанка Веселиновића. Пре но што је

овај роман одштампан у књигу од 456 страна обичне осмине, излазио је донекле у „Делу,“ за тим у „Звезди,“ па у подлистку „Дневног Листа.“ Уломак из њега читан је на једном концерту, а за тим одштампан у књижевном листу „Зори.“ Као цело дело, понуђен је Коларчевој Задужбини за награду, и, по свој прилици, према повољној оцени награђен. А пошто је одштампан у засебну књигу, о њем су писане рецензије и критике, које су, полазећи са разних гледишта, доносиле и неједнаке оцене о књижевној вредности његовој.

Кад се томе још дода, да је о г. Јанку Веселиновићу, као о нашем добро познатом приповедачу, већ доста утврђено мишљење, нарочито о његовим ранијим и позвијим приповеткама, онда ни ја, на овом месту, нећу морати говорити о овом роману као о посве непознату књижевну послу од незнана, или недовољно знана, писца, — него ћу, разматрајући и ценећи га, још боље, било у ком правцу, о њем утврдити мишљење г. г. чланова Главног Просветног Савета, те ће тако и Саветска одлука, обзиром на пишчеву понуду, испасти што умеснија.

Да би ова књига могла бити примљена за оно, за што је г. писац нуди, треба да и садржином и обликом (уметничким саставом, стилем и језиком) буде не само без грешака и прекора, него, напротив, треба по свем том да је узорита књига своје врсте, како би се Министарство Просвете показало као пажљив дародавац и мудар старалац о штиву народних учитеља.

Што се тиче садржине ове књиге, њу је г. писац одмах у натпису обележио, назвавши овај роман „историјским.“ Строго узевши, назив „историјски роман“ не припада овој књизи, бар већем делу њену. По књижевној теорији, историјски је роман онај, у ком је главни јунак и његов догађај *историјски* истинит; а такав хајдук Станко, и његов главни догађај, није. Историјске личности тек се мешају у догађај Станков, као буљубаша Зеко и још неке виђене војводе и чувени јунаци из првога устанка. Према томе ни овај роман није у самој ствари „историјски,“ него полуисторијски, од прилике онакав, какви су, погледом на одношај историјског и неисторијског (измишљеног) градива, романи Валтера Скота и нашег Милована Видаковића, на пр. његов „Љубомир у Јелисијуму.“ Тако и у овом роману Веселиновићеву припадају, или управо треба да припадају, историји само време и прилике, у којима се испричани догађаји дешавају, а његови јунаци, главни и већина споредних, измишљени су. Ово је, дакле, роман: из времена пред првим устанком и за трајања његова.

Према томе, у овом роману треба то време да се верно огледа на јунацима и њихним догађајима. Или другим речима: и главни јунак и споредне личности у овом роману треба да носе на себи веран отисак свога времена тако, да се, читајући њихне догађаје, пренесемо у мислима у оно доба.

А време пред првим устанком и за трајања његова није од нас толико удаљено, да оскудевамо у подацима (и писаним и предањима) о њему, нити смо ми толико изашли из њега, да се све оно, што треба у оваком роману да нам буде верно опртано, тако изменило, да ничега, или врло мало од тога, није остало и за наше дане. Па опет за то мора бити разлике у узроцима појави, у животу и раду српских хајдука и

околине, у којој су се они кретали и с којом су се борили за време владавине турске и устанака српских, и „хајдука,“ управо разбојника, наших дана. Ту разлику треба да видимо јасно и разговетно одржану на карактерима личности, чиј нам живот и догађаје казује приповедач, преносећи нас у мислима, својим приповедањем, у оно време. Не кажемо да је и то лака ствар; јер, и ако је тешко прпети градиво за роман из старијег, на пр. средњовековног, српског живота, због оскуднице у подацима, опет за то није лакше приповедачу из мношине података одабрати најобележљивије и, у пластичним и живим сликама, истаћи често танку разлику између живота ближе нам прошлости и садашњости. У првом случају прети опасност, да причање буде неверно због непотпуности података, у другом — неразговетно због недовољно истакнуте разлике у обележјима времена, а у оба случаја може приповедач пасти у грешку, да празнине попуни или нежане разлике утре причањем онога, што припада садашњости. Ово друго у толико је грешније и опасније, кад се прича о хајдуцима за време турске владавине и српских устанака, а из онога што се о њима и за њихно време казује не види се јасна разлика између тадашњих, *народносних* хајдука, тих претеча српског ослобођења, и садашњих — одметника од државних власти, често најобичнијих зликоваца и злочинаца.

У ову грешку пао је и г. Јанко Веселиновић, и то не само у споредном причању и у ситницама, које дају боју времену из ког нам прича, него у извору из ког је потекло цело зло и залет у овом роману. Да се распали и узме онакве сразмере страсна мржња између два дотле најбоља пријатеља, „карде,“ Станка и Лазара; да она букне у пламен, који ће ухватити две, дотле пријатељске, суседне куће, Алексића и Миражића; да због тога прва од њих грдно пострада — један члан њен, Станко, одметне се у хајдуке, а друга да, изгубивши такође два члана своја, Ивана и Лазара, буде сасвим разорена, ископана — свему је тому крајњи узрок и извор у жељи и плану субаше села Црне Баре (у Мачви), Суље, „Крушке,“ потурице од некуд преко Дрине, да испозаваја и закрви између себе дотле сложне и, релативно, срећне и задовољне Црнобарце, па да их после, тако позавађане, оп мири. На што му то све, г. писац остао је дужан да нам објасни.

Из свега што знамо о крвавој, зулумћарекој владавини дахиској, која је напоследку била узрок, те народу прекине, и он се диже на оружје, да или стресе ронски јарам, или да га више не буде: такав поступак, мисли и жеље, да на тај начин чини зла рајн, не одговарају ни најнижем представнику, те владавине, субаши. Улазити у вољу народу, правити се његовим пријатељем и неминовним примиритељем, завадивши између себе цело село, и на такав препреден, интригантски начин чинити зла народу, одговара са свим другом времену, — времену, у којем обест власничка мора ићи кривудавим путем, да би дошла до свога циља, заваде народне и задовољења својих задњих смерова, — времену, у којем власник не може постићи тога циља, право стремећи жртви својој, него мора испредати танке мреже, као што чини у овом роману тај субаша, уз припомоћ турске удворице и улизнице, неваљалог сељака, Маринка. То не приличи времену дахиске владавине; то би пре приличило неком

познијем времену наше народне државе или, може бити, и блаже турске управе, на пр. Мустаф-паше, „српске мајке.“ Ето таква је основа овоме роману!

А кад је у темељу напукло, онда и цела зграда не може бити без пукотина. Кроз те пукотине у овом роману врло се јако прозире садашњост. А како је г. писац мислима и тежњом својом огрезао у садашњости, најбоље се види на месту, на ком, против сваког правила о писању романа у опште, а историских на по се, испада као борац против реакција, која му се призирала у тренутку, кад је писао овај свој „историски“ роман. Бранећи Мачву од прекора, што је ћутала, кад се све дигло против Турака, ево како га заноси садашњост, те се од песника — приповедача промеће у политичара новинара: „Да ли смемо ми то ћутање (што се Мачва није дигла, кад и остали крајеви ослобођене Србије) у таквим приликама назвати кукавичлуком? Питам: Смемо ли ми то?... Не. *Јер кад је ту штампана, која сваку ситницу проирати, кад је ту слобода речи и судови и све? Како онда наше држање треба назвати кад се погледамо у доба реакције?...*“¹⁾ Не осуђујмо дакле кад немамо срца ни онолико колико су они у пети имали...“ (стр. 325.—326.).

А кад г. писац тако меша прошлост са садашњошћу, онда није чудо, што су и речи, које меће у уста своме јунаку, а којима узноси хајдучки живот: „И зар није лепо бити хајдук? Господар си докле ти пушка носи!... Сам судиш и опрашташ!...“ (стр. 84.), — једнаке са речима, које би могао и садашњи „хајдук“ изговорити. А да ли није грешно, и у лепој књижи, роману, не обележити разлике у узвику, који потиче са дна срца некадашњег и садашњег хајдука?!

Од туда је дошло, да би се већи део овога романа, управо I и II део, а свега има три дела, могао испричати и на име ког садашњег „хајдука,“ само кад би се на место турског субаше узео какав, било са чега, омрзнут државни службеник, који долази у непосредни додир са народом, — кад би се место турске улизнице, Маринка, у приповетку уплео каква садашња власничка или партиска скутоноша и потркуша, и на послетку, кад би се за све то казало, да пада у време какве непопуларне владавине. Тек местимице у II делу сусрећемо се са историјским личностима (буљубашом Зеком, Чупићем, Катићем...) и осећамо нешто даха од првога устанка. То бива нарочито у последњој глави II дела, „Бој на Салашу,“ којом је, као што ћемо доцније видети г. писац могао, са свим без уштрба по уметнички састав, завршити овај роман.

Али оно, што је историјско, што на себи носи печат овога херојскога доба ишчезава у овом роману према оном, што је измишљено и што је једнако са животом и радом садашњих „хајдука.“ За све то није требало г. писцу нарочито удубљавања у оно време и проучавања његових обележја, кад је до свега тога могао лако доћи сазнавањем живота и рада садашњих „хајдука.“ То, пак, не само да је неумесно у књижевности, ма и посредним путем, неговати и узносити са гледишта културне државе, него се не може одобрити ни са гледишта естетичнога, а да и не споми-

¹⁾ Ово ја истичем.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

немо гледиште педагошко, ма да се ни ово гледиште не би смело занемарити, кад г. писац налази да овај његов роман треба да откупи Министарство Просвете за поклањање ученицима средњих школа и да га препоручи за књижице основних школа. Јер, кад догађаји српских хајдука немају довољно чврсте историјске подлоге, онда они могу бити предмет за разбојничке и криминалне приповетке, а никако за добар историјски роман, какав, по свем изгледа, мисли г. Веселиновић да је његов „Хајдук Станко.“

У том случају место примера за узвишене националне и човечанске идеале добиће читалац испричане језовите епизоде и описане грозне ситуације, против којих се, ма колико се писац трудио да их оправда, буну наше осећање човечности. Јесу кривци свих зала и мука („Крушка,“ Маринко, Лазар и Иван) о којима се прича у овом роману, заслужили да буду кажњени за недала своја; али читаоци овога романа нису заслужили, да њихова осећања буду надражена таквим драстичним средствима, каква употребљава г. Веселиновић, да би показао како је задовољена правда. Могао је главни јунак, у овом роману Станко, као сваки хајдук, са задовољством извршити вешање Маринка, сечење главе Крушкине, убиство Лазара и присуствовати бацању у ватру Ивана онако, како је то до танкости описано на стр. 272.—273., 302.—304., 311.—313.; али питање је: како ће бити оним читаоцима овога романа, који, и ако су за то, да се сваки кривац по заслуги казни, ипак не могу присуствовати извршењу смртне казне? А оно, чему они, по својим човечним осећањима, не могу да присуствују у животу, наводи их г. Веселиновић, да томе духовно присуствују, читајући „ову лепу књигу.“ Међу тим њен би, као сваког поетског производа, задатак био, да оплемени људска осећања, а не да их подивљава, — не да оно, што смо и без ње имали, вређа и чак у клици сатире. Оно сатанско задовољство, с којим главни јунак овога романа веша Маринка, које Крушку, убија Лазара и наређује да се у пожар бади и жив изгори Иван, ни мало не задовољава наша осећања за Станка, него нам, напротив, ствара слику одвратног крволока, па ма како правда била на његовој страни и ма колико се истицао као носилац националних мисли. Могао је Станко бити хајдук, и то још у оно доба пред првим устанком, и за време његова трајања, али ипак од њега као од јунака романа тражимо да буде нешто више од *обичног* хајдука, крволока, о којем можемо сваки дан читати у полицијским извештајима и криминалним приповеткама, — тражимо да у њему видимо идеалног, не обичног хајдука, који ће то бити онда, ако се не понизи до зверства, него се узвиси до човечности. Што се г. Веселиновић труди, да га од тог прекора спасе, међући му у уста ове циничне и софистичне речи: „Бог нека прашта, а човек нека се свети!“ (стр. 285.); мислим да није успео пред свима људима од укуса и тањих осећања, па ма то и онај његов „добри“ пола опростио и благословно.

Према таквом карактеру главнога јунака, и за овај роман вреди осуда, коју је знаменити естетичар Мориз Каријер изрекао над свима романима ове врсте: „Да подивља укус доприносе је фељетонски роман; ту сваки број новина мора да се заврши са запетим очекивањем онога, који за њим долази, ту треба осећања увек из нова надражавати, одвратно, грозно са благо

пријатним мешати, и једну страхоту другом надмашати, као што чини Александар Дима и Еужен Си; узимају се у помоћ најјача, надражљива средства, и добија се *њижевноста од блата и крви*“¹⁾ (*die Poesie von Moritz Karriere, Leipzig, 1884., стр. 312.*).

Већ из овакве садржине и израде карактера главнога јунака²⁾ у овом роману може се видети, колика је књижевна вредност његова и колико је он препоручљив као штиво школској омладини и народним учитељима. Али да се не само овакав роман не може препоручити као штиво омладини, него да је и он као и сви његови остали рођаци по правцу у ком су написани, од штете по здраво етично и естетично образовање омладине, најбоље се види опет из ових речи Каријерових: „Пређе је предохраћавана омладина од многог читања романа, да се не би напуњена сликама маште о племенитим и пуним осећања карактерима и њиховој срећи, разуверила прозом живота и да не би постала мрзовољна при испуњавању свакидашњих дужности; сад пак свет маште често је гори него стварни, и наступа опасност да се омладина огорчи на овај (стварни свет), те да песимистичну затупљеност узме за знак зрелог духа; где морални појмови песника немају својега ослоњаца у моралу и вери и још се нису поново учврстили и разјаснили философским сазнањем, ту постаје оно што је проблематично и наказно лажним идеалом, „блудећом“ светлошћу, која мами баруштину, над којом светлуца“ (Тамо, 345.).

Толико о садржини овога романа и донекле о правцу израде његове, а сад да разгледамо облик његов, на првом месту уметнички састав.

Ни ова страна није му без прекора. Прво је од чега, у том погледу, пати овај роман: његова развученост. Већ смо напред казали, да је са завршетком другог дела могао г. писац слободно завршити овај роман, а да се не огреши о уметнички састав његов. То је, у осталом, на завршетку овога дела и сам г. писац изрекао кроз уста свог главног јунака, хајдук-Станка:

„Кад се мало прибра, Станко се окрете својој дружини:

— Има ли још ко од вас зајма невраћена? Има ли још ко да се свети?

Сви су ћутали...

— Онда, браћо, имамо једног страшвијег крвника!... Њему ћемо се од данас светити! До дас светисмо себе а од данас да светимо слабе и нејаке! Пристајете ли?

— Пристајемо! — грмнуше хајдуци.

— Кад пристајете а ви чујте!... од данас нема харамбаше ни хајдука, од данас смо побуњено робље што јарам скида! Нека прска ћелаво теме(?!)... Треба му семе затрти онако исто, као што наше хтеде!...“ (стр. 318.—319.).

Кад је, дакле, Станко завршио своју каријеру као хајдук и помешао се са својом дружином међу устанике, онда је, са свим природно, требало ту и г. писац да заврши свој роман; јер у III., последњем делу овога романа, Станко није више хајдук, него

1) Ово ја истичем.

2) Међу споредним најслабији је „Дева,“ представљен као нека мистериозна личност, а управо је *deus ex machina*, којим г. писац све заплете, на најлакши начин, расплеће.

прост, и ако врстан, *устаник*. Дружина Станкова сад се искупила око Зека буљубаше (капетана). Он им је сад глава, а Станко је био један од голих синова, „голаћа“ у Зековој чети. Према том, Станко и по полагају свом долази у присенак, а Зеко се истиче као главни јунак. Овај (Ш.), дакле, део могао се развити у засебно цело са средиштем, које би чинио Зеко и његов догађај. А, г. Веселиновићу стојало је до воље, да бира кога ће од њих двојице, Станка или Зека, историску или историјску личност, узети за главног јунака; али онда би требало: или да је другим делом завршио свој роман, или трећим почео; овако му је роман, и као уметничко цело, — слаб.

Што се, пак, тиче смишљања појединих тренутака и везе између њих у деловима овога романа, ни ту није без грешака.

Као што смо напред казали, да извор, из кога је потекао цео догађај и због кога је узео такве размере, да је могао постати предметом јако разгранате приповетке, романа, — није историјски оправдан, тако исто не може се логички оправдати ни онако смишљена интрига, да се Станко прогласи за допова, како је то смислено и субаша (стр. 59.) и испричано на страни 66.—72. Јер, кад је цело село знало за омразу између Станка и Лазара, како да се од онолико паметних, старих људи нико не сети, да је Лазар у завади са Станком, да је пуцао на њега и да је он (Лазар) могао, кришом закопати кесу с новцима у дворишту Станкову, те да му на тај начин дође главе, кад иначе није могао. То је у осталом и сам Станко наговестио пред судом среским: „Јуче ме је хтео убити, али му Бог не даде“ (стр. 72.). Али и то је једва превалио преко језика, као да би он, као и цео суд, и цело село, помогао г. писцу, да нађе непосредна повода и разлога: за што је он (Станко) отишао у хајдуке. Колико је, пак, то неуместан повод и плитак разлог био за толики лом, који се начинио на основу тако смишљене силетке, признао је доцније и сам г. писац на уста једног од тих сеоских судија (попа) овим речима: „само се чудим, како ми то још онда није на памет пало!“ (стр. 199. а испореди и прве три врсте стр. 198.). Томе се и ми читаоци чудимо!

Од смишљања залета није, на многим местима, боља ни остала приповедачка израда: често читалац, на дугачко и на широко, мора да чује оно, што је већ једном дознао. То наравно ни мало не допринноси занимљивости, која је такође једна од погодаба добрих романа, а један је доказ више о слабој приповедачкој техници овога романа.

Г. Јанко Веселиновић је изашао на глас у нашој књижевности својим сликама са села. Он има, управо имао је, док је био ближе народу по што је сад, ока, да опазу у народном животу оне тренутке, који се могу уметнички израдити; има срца, да заједно с народом осети и бол његов и радост његову, да с народом и плаче и пева; има уметничке снаге, да све то искаже у појединим сликама и у краћим приповеткама. Такав књижевни облик одговара природи његова темперамента и талента, а, може бити, и према његовој за књижевнички позив. Већи књижевни послови, романи, „Сељанка“, „Борци“ и овај што је пред нама, нису му испадали за руком. Заблуда је, што он мисли да ће бити већи књижевник, ако већи, по количини, посао изради. Сваки је велик у оном, што

одговара природи талента његова и способностима његовим.

Тим нећемо да кажемо, да су романи Веселиновићеви без икакве вредности. И у њима су поједини тренуци, који би били подесни за приповетку из народног живота, лепи; и у њима нас, на zgodним местима, заноси онај бујни, лирични стил Веселиновићев, верни израз његове упечатљиве, песничке душе; и у њима уживамо у свежини народнога, мачванскога говора и похваљујемо, с малим изузетком, граматички правилан језик српски; — али, крај свега тога, у њима не видимо оно, што очекујемо од доброг романа.

Према свему, дакле, што смо истицали и доказивали да је у овом роману слабо по извору и правцу садржине, као и по приповедачкој изради његовој, не може се он, као узорита књига своје врсте, поклањати најбољим ученицима средњих школа, нити га може Министарство препоручити за књижнице основних школа. Али како је и овај роман прилог за познавање г. Јанка Веселиновића као доста истакнутог приповедача наше скромне књижевности, — то књижнице средњих школа, нарочито оних, у којима се предаје теорија и историја књижевности, не би требало да буду без ове књиге. С тога предлажем Главном Просветном Савету да овај роман препоручи за књижнице средњих школа.

28. јуна 1897. год.

у Београду

Захвалан на поверењу

Момчило Иванић

професор I. беогр. гимназије, редовни члан Главног Просветног Савета.

Према овом реферату г. М. Иванића, Савет је одлучио: да се дело „Хајдук Станко“ може препоручити књижницама средњих школа.

Г. Иванићу, у име хонорара за реферовање, одређено је осамдесет (80) динара.

XII

Саслушан је реферат г. М. Иванића, редовног члана Савета о „књигама за народ“ од Његовог Преосвештенства г. Мелентија.

Према реферату г. Иванића Савет је већином гласова одлучио: да се „књиге за народ“ не могу употребљавати за поклањање ученицима о годишњем испиту.

VIII

Саслушан је реферат г. М. Иванића, редовног члана Савета о делу „Народне Приче“ од Косте Кановића, који је молио да се ово његово дело откупи за поклањање ученицима о годишњем испиту.

Према реферату г. М. Иванића Савет је одлучио: да се „Народне Приче“ од Косте Кановића не могу употребити за поклањање ученицима о годишњем испиту нити за школске књижнице.

XIV

Прочитан је реферат г. Јове Мнотраговића, професора, о делу „Изгубљено дете“ у српском пре-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

воду г. Мих. М. Станојевића, учитеља, који је молио да се овај његов превод може употребљавати за поклањање ученицима основних школа о годишњем испиту.

Реферат г. Ј. Миодраговића гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам књигу „Изгубљено Дете, приповетка за младеж“ од Хр. Шмида, превео Мих. М. Станојевић учитељ,“ коју ми је Главни Просветни Савет послао на оцену и мишљење, може ли се она употребити за поклањање ученицима и ученицама основних школа, и част ми је поднети му овај свој реферат.

Садржина приповетке је ово.

„Лазар Н. закупник једног малог сеоског добра, изишао је био, једног дана рано у шуму, да сече дрва и тамо остаде готово цео дан.“ Кад се у вече враћао, зачуо је из шуме неки глас, као да моли за помоћ. Он оде тамо и нађе „дечка од једног шест до седам година.“ „Добри дечко“ говорио је француски, а „честити Лазар“ није разумевао овога језика. Зато „добри дечко“ отпоче „поквареним немачким језиком“. Сад се споразумеше и Лазар дознаде, да је „дечку“ име Милан и да се изгубио од своје мајке. Ово је било негде на граници Француске и Немачке. Родитељи Миланови су бегунци. Отац му је у служби код некога „одбеглог кнеза“, а мати му је у бегству дошла данас с Миланом до гостионице у Јелограду, село до ове шуме. Ту се, иза гостионице, Милан заигра с лептиром, па за њим изиђе и у ливаду, а из ове, па глас куванице, оде у шуму да је види и ту се изгуби. И „добри Лазар“ сада место да одведе дете тамо, оној гостионици иза шуме, он га најпре води својој кући у Јошаницу на вечеру. Место да помисли, како је сада и матери и детету па да гледа како ће што пре да их састави, он води „сиротога гладнога и уморнога дечка“ на вечеру, да би учинио „богоугодно дело!“

Код куће Лазар дозна од жене (и ако од шуме до његове куће „није имало више од стотина корачаји“), да је француска војска „још данас у подне“ заузела Јелоград. Зато каже Милану, да данас, тј. вечерас, не могу ни ићи у Јелоград, него ће сутра. У јутру рано Лазар устаде и отидне сам у Јелоград и извести се о свему како је било, и дозна, да је Миланова мати побегла из Јелограда даље. Сад се Лазар договори са женом Јованком, да дечка задрже код себе, са својом децом, и да га чувају као своје. Тако и учине. Милан у брзо заборавља матер и живи на селу сеоским веселим животом. Он се допада свима. Сви га воле, а сеоски попа вели му: „Помоћу француских књига које ја имам, ја ћу те настављати у свему што је корисно за тебе“. И то је чинио. Милана и деца воле. Он их учи егзекуцију и заставник им је. Али им застава беше подерана, те је „сам Милан чешће говорио: „Што је застава подеранија, тим је славе пунија.“ Овај се јунак и смрти не боји. Један пут га запита Јованка „брижно:“

— Ама да не мислиш ти озбиљно какав војник бити?

— А, па зашто не?! одговори он.

— Али у рату може човек врло лако и живот свој изгубити? Рече она.

— То знам и ја, одговори Милан. „Али ја сам читао већ толико пута у мојим књигама и верујем потпуно: да нема ништа лепше и славније него умрети за своју отаџбину.“ (Стр. 25.).

И ово вели „дечко“, „од шест до седам година“, и он то „зна“, у то „потпуно верује“, и он је то „толико пута“ читао у својим књигама!

Сад се јавља Милан као добротвор.

Најпре допадају невоље његови нови родитељи. Лазар и Јованка немају да плате „кирију за имање.“ Газда хоће да их истера. И, кад се Лазар с тужним срцем враћао од „господара“ из Јелограда, Јованка изиђе пред њега радосна, смешећи се, и покаже му „20 нових жутих дуката“. Међу тим њима је недојало само „50 динара.“ Лазар се и смеје и чуди: од куда јој је? И знате ли, од куда јој је? *Нашла је у дугићима Миланова капута!* У свакоме дугмету био је по један дукат... Они сад исплаћују газди, остају на имању и још им претиче новаца. Они се радују, што им је Бог послао ово дете, да им се нађе у невољи.

Сад војска француска заузима село Јошаницу и настањује се у њему. Милан се разговара с њима; помаже свима; служи као тумач; мири завађене; спријатељује непријатеље и постаје просто најважнија личност у селу. Али он постаје добротвором тек после једне жестоке битке између Француза и Немаца. Један човек долази у село и прича о страхоти битке и како је у путу видео једног рањеног официра француског. И нико не смеде да иде и да га из кише куршума извади и донесе. Милан оде и нађе га. Он му најпре донесе воде, те се рањеник окрепи, па га онда полако одведе у воденицу и ту замоли воденичара да га прими, а он оде и доведе видара. „Помисао, да му је један тако племенит посао испао за руком којим је спасао живот једноме човеку, испуњавала је његово срце блаженством.“ (Стр. 40.) Тај официр био је поручик Рајко, Милан и с њим другује и пријатељује. Али на скоро долази опет француска војска. Рајка одводе у болницу, а командант војске француске од срца захвали сељанима села Јошанице а највише Лазару и Јованки за учињено добротворство.

Сад настаје „једна *праведна* оптужба.“

Лазара окриве, да је покрао неки новац. То је било овако. Он је калемно у једнога сељака и алат спуштао на зид, а ту је тај сељак био *скрив* паре. После неколико дана он види, да му их нема и посумња на Лазара, који је у злату исплатио ону кирију. И то је „*праведна* оптужба!“ Тај сељак тужи Лазара спахији у Јелограду, који је био и судија, и овај узе Лазара и његову жену на одговор. Залуд су се они правдали и казивали од куда им је био новац. Сав свет вероваше, да су они *лопови*.

Али, једне недеље Лазар и Јованка оду у цркву и молила се Богу најсрдачније. Кад се врате кући, они затеку пред кућом „једна дивна каруца“ са четири коња. То је била мајка Миланова са госпођом спахијом из Јелограда. Настаје сцена, коју свако може замислити, кад ко кога свога изгубљенога нађе. Али овде више некако говори памет него срце.

А знате ли, одкуда оне овде и како су дознале за Милана? И спахијница и Миланова мајка живеће су чак у *Прагу*. (Ваш је ово милостива мати, која је

изгубила *јединче* своје негде на Рајни, па побегла од француске војске чак у Праг!) Управник имања из Јелограда извештавао их је често о свему, па и о Лазару, обећеном за крађу и о његовој одбрани с нађеним дуканима у дугињима једнога изгубљенога детета. То госпођа спашиница помене у неком друштву, а неко из тога друштва исприча мајци Милановој, и њој је било јасно, да је то њен Милан. Зато се крену отуда, дођу у Јелоград а отуда у Јошаницу.

Милана узму и врате се у Јелоград, а после некога времена утврди се и мир, дође и отац Миланов и сви се *врате у отаџбину*. Онај исти Рајко, којег је Милан изабавио, израдио им је помиловање.

Тако се свршава ова приповетка.

Као што се види, она је морално-религиске садржине. Али је баш зато у њој много неприродности. Дела, која треба да теку једна за другим као *природне последице*, приписују се некој вишој сили и промислу. Као да је све напред чињено само зато, да се збуди оно доцније овако и овако. Сем тога и Милан, према добу своје, неприродно мисли и осећа. Док је за лептиром лудо дете, овамо је маторко, који и „толике књиге чита“, и осећа патриотски, и чини добра дела не толико по срцу колико по увиђавности, по зреломе разуму. Оно што он чини од шест до седам година“ једва да би по природном развиту доликовало „дечку“ или младићу од 16—17 година. Друге неприродности помену сам напред излажући саму садржину. Чудно је и то, да се нигде не спомиње каква ратна несрећа, страх, ужас, непријатељства итд. него се све то врши тихо, мирно, без вике и узбуне, без икаква страха, као да се две војске непријатељске шале. И ово је немогућно, те, по томе, и неприродно.

Ово су мане саме приповетке. И сâмом преводу и језику његову има се много што шта замерити. Преводилац је почетник у овоме послу и невест у преношењу мисли са туђег језика на наш. Он је више преводио речи него мисли, а местимице није ни њих добро превео. Да наведем само неколике грешке. „На *илећима* ношаше *нарамак* дрва“. Кад је на плећима, онда је бреме, а кад је нарамак онда је то на рамену. Бреме је веће од нарамка. „Пребацио секиру *преко* рамена“. Пребаце се бисаге или капут, а секира се не пребацује преко рамена, него се баца, метне или затури на раме. „Кроз *израсло* цбуње“, није добро, него је требало: кроз густо цбуње. „Дозволила“, место допустила, одобрила. „Од времена на време“ (чуо се кукавичин глас) „сваки пут с другог дрвета“, место *час* на једном *час* на другом дрвету. „Изгуби се у *неким* цбуновима и *густим* шибљацима“; ово последње не треба да дође у множини, а у „цбуновима“ се не може ни изгубити. Лазар је нашао Милана пред вече, па му вели: „*данас* не би могао стићи тамо“, и зове га да „*поруча*“, а троба вечерас и да повећера. „Још би могао и играти у тој радости“, а треба *од* (толике) радости. „Ја сам мислила *чудно*, да Французи изгледају *страшно*“; „у *којој* се гостионици увратио бпо“; „њему се *радије* јео какав петлић“; „Пошто су јели (м. после вечере); „ма да би му *радије* било“; „да одем, да донесем доброј госпођи вест“ (м. да однесем....); „чим зора *заплави*“, а зора није плава него румена, и каже се: чим зора заруди; „како је матери *око* срца.“ На стр. 11. у претпоследњем реду стоји;

„узбуђена“, а треба или заморена или радознала. „*Посадише* се за ручак“, који бегунци не беху ни *опробали*“, (м. посадаше, и окусили); „треба што год да *поверимо* и благоме творцу“ (м. да се ослоњимо); „затумарао“, (м. залутао); „добросрдјачна“, (м. само добра, добра срца или милостива); „Коњаници су је гонили“ (М. мајку), место: коњаници би је ухватили; „огромне ратничке чете“, (м. *силне* војничке чете); „да дођемо к њој“, (м. *до* ње); „расплака се врло болно“, „мало кљусенце“; „с осмејком на устима“: „причини изненађење“ (м. изненади); „примио сам дете *код* себе“, да га *очувам* докле“; „ви ћете им *придобити* много више задовољства“; „под *отвореним* небом“ (м. ведрим), „*уздишући* за помоћ“, (м. вичући или вапијући); „*завртише* се сузе у очима“; „да *гостети*“, „по *дозволи*“; „*достојног* љубави“; „бивао чешће потресен“, и „указивао је најлепшу детињску бојазан и благодарност овом племенитом човеку“; „справљати јела“ (боље је готовити јела); „*причињавало* радост“, и тако даље.

Ово је све до стране 24; а у књизи има 58 страна.

И језичних и правонисних грешака има много, од којих су извесно неке и штампарске и нехотичне, али њих несме бити оволико у дечијој књизи. Ево само неколико: „од стотина корачаји“, „спољњем“, „стрипти“, „имаш права“, „уштедио“, „механџинка“, „разумедоше“, „мене је жао“, „са *пмаља* *кога* они држе“, „небисмо“, „уместо матере“, „волећете (сва моја деца), „свију“, „француски су војници толико наметни да не само *да ће* вам какво зло учинити, него... „Помислите *се* сами по себи“, „стадоше *похваљивати*“ (м. хвалити), „неумем“, „знала *их* је (храну) врло укусно справљати“, „помагала су му колико су могли“, „*хрђавом*“, „рећиће, (4 пут), „да *нисам* могла, чекати док се ти *не* вратиш кући“, „*ће* мо“, „мене, пало на памет“, „ја *разбирам* ту ствар“, „разговарајући се о свему што им је тога дана протекло“, „звук од сваке пуцњаве“, „многобројном децом“, (а он има свега петоро“, „Милана на мах *не* стаде“, „светлила“, „хладан ваздух га *разабрао*“, „никако *потраживање* плаћати“, „трубе *запрешташе*“ итд. И у интерпункцији има грешака, али њих нећу ређати.

У опште, кад човек чита ову књигу, њему изгледа као да је у туђој земљи, па му се прича о неком тамошњем одвећ ретком па готово и невероватном догађају и то језиком готово његовим, али одвећ неспретно и стилем туђим.

Моје је мишљење дакле: да *Изгубљено дете* не заслужује *препоруке*.

Али ако Савет не пита о препоруци, него само о томе: може ли се *одобрити* ова књига за поклањање ученицима основних школа, онда изјављујем да нема ничега, ни безбожнога, ни неуљуднога, ни скареднога и саблажњивог, рад чега је не би требало допустити. Тенденција приповетке је на свом месту: да се деца моралишу, да се одушевљавају за добра дела. Али се одвише има жалити, што „дечко“ није дете, или што му нема барем 10—15 година, што приповетка није изведена природно, и што је превод овако слаб.

27. маја, 1897. г.

Београд.

ПОНИЗАН

Ј. Мнодраговић

проф. Учитељске Школе

Према овом реферату г. Миодраговића Савет је одлучио: да се дело „Изгубљено Дете“ не може препоручити министарству за откуп али се може употребљавати за поклањање ученицима основних школа о годишњем испиту.

Г. Миодраговићу, у име хонорара за реферовање, одређено је тридесет (30) динара.

С овим је завршен овај састанак.

САСТАНАК 697-ми

15. октобра 1897. год. у Београду.

Били су: *подиредседник* Ст. Ловчевић; *редовни чланови*: А. Стевановић, Божидар Прокић, Димитрије Довијанић, Љуб. Миљковић, Момчило Иванић и Лука Лазаревић.

Пословођ, члан Савета Ранко Петровић.

I

Прочитан је и примљен записник 696. састанка.

II

Начелник министарства просвете и црквених послова доставља Савету до знања, да је министарство просвете извршило одлуку саветску донесену на 683. састанку ове године о подизању споменика пок. владици Вићентију Красојевићу.

Савет је ово примио к знању.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 16. септембра ове године, ПБр. 13593, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Милана Петровића, кандидата богословља, који је молио за место предавача у нашим средњим школама.

Пошто молилац није поднео сведочанство о положеном испиту зрелости, то је Савет одлучио: да г. Милан Петровић нема прописне квалификације за предавача односно професора, већ има квалификације за учитеља богословских предмета у нашим средњим школама.

IV

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 3. овога месеца, ПБр. 14837, којим се пита Савет за мишљење о квалификацији г. Светозара Радовановића, кандидата богословља, који је молио за место предавача у нашим средњим школама.

Пошто молилац није поднео сведочанство о положеном испиту зрелости, то је Савет одлучио: да г. Светозар Радовановић нема прописне квалифи-

кације за предавача односно професора, већ има квалификације за учитеља богословских предмета у нашим средњим школама.

V

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 24. септембра ове године, ПБр. 10619, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Јоце Марковића, стручног економа, који је молио да се његово дело „Свидарство“ откупи за потребу основних школа.

Савет је одлучио: да се умоли г. Љубомир Миљковић, редовни члан Савета, да изводи ово дело прегледати па га по том Савету реферовати у смислу молбе молиоце.

VI

Прочитан је реферат г. г. Димитрија Довијанића и Луке Лазаревића, редовних чланова Савета о молбама: Љубомира Јовчића, ђака Велике Школе; Милана Грола, ђака Велике Школе; Светолика Радосављевића, ђака VII разреда гимназије, Ђуре Милића ђака Велике Школе, Ђорђа, Видосаве и Стане Красојевића, који су, према расписаном стечају од стране министарства просвете, молили за благодјејаначко место фонда пок. владике Вићентија Красојевића.

Реферат г. г. Довијанића и Лазаревића гласи:

Главном Просветном Савету

Према расписаном стечају пријавили су се за благодјејаначко место задужбине пок. владике Вићентија Красојевића:

1. Ђорђе Красојевић, ученик II разреда гимназије,
2. Видосава Красојевићева, ученица IV разреда основне школе,
3. Стана Красојевићева, ученица II разреда основне школе,
4. Љубомир Јовчић, ученик IV године историјско-географског одсека Велике Школе,
5. Милан Грол, ученик III године лингвистичко-литерарног одсека Велике Школе,
6. Мира Милић, ученик II године историјско-географског одсека Велике Школе, и
7. Светолик Радосављевић, ученик VII разреда гимназије.

Прегледавши документе ових кандидата нашао сам, да се ни једном не може молба уважити из ових разлога:

I. Красојевићи траже да се приме за благодјејанце као најближи рођаци пок. владике. Место уверења о имовном стању отац им подноси непотврђено општинско уверење како не може да плаћа прописне таксе, па и такво је уверење у препису који је сам оверио; место школског сведочанства из кога би се виделе оцене, Ђорђе је поднео уверење, како је прошле школске године био у II разреду, а место крштенице пре-

пис школског сведочанства из основне школе; Стана место крштенице и школског сведочанства уверење од учитеља и о једном и о другом документу; само је Видосава поднела уредну крштеницу и школско сведочанство.

Не налазим да би се Видосава и Стана могле одбити на томе основу, што су ученице основне школе, јер држим, да о овоме питању не може имати вредности члан 1. правила о давању овог благодејања, кад завештање нигде није искључило ученике основних школа.

II. Љубомир Јовчић није поднео уверење којим би доказао да није државни благодејанац, а уверење му о имовном стању нити је издао општински одбор, нити је потврђено како је прописано.

III. Милан Грол поднео је застарело уверење о имовном стању, а није ни потврђено како је прописано; није поднео уверење којим би доказао да није државни благодејанац.

IV. Ђира Милић није поднео своју крштеницу, а уверење му о имовном стању није издао општински одбор, нити је потврђено како је прописано.

V. Светолик Радосављевић није поднео уверење којим би доказао да није државни благодејанац; а уверење му о имовном стању није издао општински одбор, како је прописано, нити је из ове године.

Захвалан Главном Просветном Савету на поверењу.

7. октобра 1897. године
у Београду.

Дим. Довијанић.

Пристајем уз мишљење г. Довијанића, осим разлога о последњој алинеји тач. I. Докле су у важности „Правила о давању благодејања из задужбине пок. владике Вићентија“, која је Главни Просветни Савет прописао, а г. Министар просвете утврдио, ја се држим у свему тих правила па и члана 1. истих правила. Према томе, Видосава и Стана Краснојевићеве не би

могле, као ученице основне школе, добити благодејање из овога фонда баш и да су испуниле све остале погодбе, прописане правилима о давању благодејања.

12. октобра 1897.

Београд.

Л. Лазаревић.

Према овом реферату г. г. референата а на основу прописаних „Правила о давању благодејања из задужбине пок. владике Вићентија“ Савет је одлучно: да се ни један од поменутих кандидата не може препоручити за благодејанца пок. владике Вићентија Краснојевића.

Према овоме да се умоли г. Министар просвете и црквених послова да изволи расписати нов стечај за једно упражњено место благодејанца фонда пок. владике Вићентија с тим, да овај стечај траје до краја новембра ове године, и да услови у њему буду тачно одређени.

VII

Прочитан је реферат г. г. Милована Маринковића и Љубомира Јовановића професора II београдске гимназије, о молби српско-јеврејске црквене општине ескенашког обреда, која је молила за одобрење, да се ученицима средњих школа Мојсијеве вероисповести предаје ова вероисповест у оне часове, кад остали ученици имају час науке хришћанске.

По саслушању реферата г. г. референата Савет не надази ослонаца у закону о средњој и основној школи према којима би могао овом питању донети своју одлуку.

С овим је завршен овај састанак.

ШКОЛСКИ ЛЕТОПИС

Статистика испита зрелости за 1895.—1896. школску годину. — Statistique de l' examen de maturité pour l' année 1895.—1896.

ПРЕГЛЕД

Да бисмо могли видети је ли и колики био напредак или опадак у последњем периоду од пет година, ми ћемо поредити проценте из године 1891. с процентима из године 1896., и то најпре посебно, за тим у опште, за гимназије и реалке.

I. Гимназије

На испиту зрелости било је у гимназијама:

	1891. год.	1896. год.
I београдској	—	39
II „	8	35

зајечарској	1	7
крагујевачкој	6	16
крушевачкој	—	13
нишкој	—	25
пиротској	—	14
пожаревачкој	—	10
шабачкој	6	8
Свега	11	167

Из овога се види, да је у 1891. години II београдска гимназија дала највише ученика, а у 1896. години I београдска гимназија; најмање је ученика дала зајечарска гимназија и у 1891. и у 1896. г.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

На сто приправника у 1891. години долазило је приправника у 1896. години у гимназијама:

II београдској	438
зајечарској	700
крагујевачкој	267
шабачкој	133
у опште	795

Као што се види, у свима је гимназијама у опште број приправника порастао.

Од приправника, који су се пријавили за испит зрелости, било је *понављача* у гимназијама:

	1891. год.	1896. год.
I београдској	—	4
II „	6	2
зајечарској	1	—
крагујевачкој	4	—
нишкој	—	1
пиротској	—	1
Свега	11	8

Од сто приправника било је понављача у гимназијама:

	1891. год.	1896. год.
I београдској	—	10·26
II „	75·00	5·71
зајечарској	100·00	—
крагујевачкој	66·67	—
нишкој	—	4·00
пиротској	—	7·14
у опште	52·38	4·79

Процент понављача за пет година је опао за 47·59.

У гимназијама: крушевачкој, пиротској и шабачкој није било понављача.

Односна размера између понављача у 1891. год. и 1896. била је као 100 : 9.

Од ученика, који су се пријавили за испит зрелости, положило је испит *на чисто* у гимназијама:

	1891. год.	1896. год.
I београдској	—	24
II „	4	25
зајечарској	—	4
крагујевачкој	2	13
крушевачкој	—	10
нишкој	—	20
пиротској	—	14
пожаревачкој	—	10
шабачкој	5	4
Свега	11	124

Процент приправника, који су на чисто положили испит зрелости, износио је у гимназијама:

	1891. год.	1896. год.
I београдској	—	61·54
II „	50·00	77·43
зајечарској	—	57·14
крагујевачкој	33·83	81·25
крушевачкој	—	76·92
нишкој	—	80·00
пиротској	—	100·00
пожаревачкој	—	100·00
шабачкој	83·58	50·00
у опште	52·38	74·25

У 1891. год. највише је ученика положило испит на чисто у шабачкој гимназији, а најмање у зајечарској гимназији, јер је у тој гимназији био само један ученик, па и тај је пао на испиту и изгубио право полагања испита. Године 1896. у пиротској и пожаревачкој гимназији сви су ученици на чисто положили испит. Најмање је ученика положило испит на чисто 1896. године у шабачкој гимназији.

На сто приправника, који су на чисто положили испит у 1891. год., долазило је таквих у 1896. години у гимназијама:

II београдској	155
крагујевачкој	240
шабачкој	59
у опште	142

Године 1896. положило је више приправника испит на чисто у II београдској и крагујевачкој гимназији, а у шабачкој је положило више 1891. год. У опште 1896. године било је више ученика, који су положили на чисто испит зрелости, него пре пет година.

Одбијених на три месеца било је у гимназијама:

	1891. год.	1896. год.
I београдској	—	11
II „	4	4
крагујевачкој	1	3
крушевачкој	—	3
нишкој	—	5
шабачкој	—	1
Свега	5	27

Од сто приправника било је одбијених на три месеца у гимназијама:

	1891. год.	1896. год.
I београдској	—	28·21
II „	50·00	11·43
крагујевачкој	16·17	18·75
крушевачкој	—	23·08
нишкој	—	20·00
шабачкој	—	12·50
у опште	23·81	16·17

Године 1891. било је одбијених на три месеца у II београдској и крагујевачкој гимназији, и то више у II београдској него у крагујевачкој.

Године 1896. највише је било одбијених у I београдској гимназији, а најмање у II београдској.

Одбијених на три месеца није било у гимназијама: зајечарској, пиротској и пожаревачкој.

У опште више је било одбијених у 1891. години, него у 1896. години.

Одбијених на годину дана било је у гимназијама:

	1891. год.	1896. год.
I београдској	—	3
II „	—	3
зајечарској	—	3
крагујевачкој	3	—
шабачкој	—	3
Свега	3	12

Процент одбијених на годину дана износио је у гимназијама:

	1891. год.	1896. год.
I београдској	—	7·69
II „	—	8·57
зајечарској	—	42·86
крагујевачкој	50·00	—
шабачкој	—	37·50
у опште	14·29	7·19

1891. год. била је само у крагујевачкој гимназији половина приправника одбијена на годину дана; у осталим гимназијама није их било.

1896. год. било је највише одбијених у зајечарској гимназији, а најмање у I београдској гимназији.

У гимназијама: крагујевачкој, крушевачкој, нишкој, пиротској и пожаревачкој није било ученика одбијених на годину дана.

У опште 1891. године било је два пута више приправника одбијених на годину дана, него у 1896. години.

По успеху било је ученика:

у гимназијама	у години 1891.				у години 1896.			
	Одличних	Вр. добрих	Добрих	Слабих	Одличних	Вр. добрих	Добрих	Слабих
I београдској	—	—	—	—	4	14	21	—
II „	—	4	4	—	5	15	11	3
зајечарској	—	—	—	1	1	2	2	2
крагујевачкој	—	—	3	3	2	3	6	—
крушевачкој	—	—	—	—	2	5	6	—
нишкој	—	—	—	—	1	10	14	—
пиротској	—	—	—	—	2	4	8	—
пожаревачкој	—	—	—	—	2	2	6	—
шабачкој	—	—	5	—	1	1	4	2
свега	—	4	12	4	20	61	78	7

Од сто ученика по оценама било је:

у гимназијама	у години 1891.				у години 1896.			
	Одличних	Вр. добрих	Добрих	Слабих	Одличних	Вр. добрих	Добрих	Слабих
I београдској	—	—	—	—	10·26	35·89	53·85	—
II „	—	50·00	50·00	—	14·71	44·12	32·35	8·82
зајечарској	—	—	—	—	14·29	28·57	28·57	28·57
крагујевачкој	—	—	50·00	50·00	12·50	50·00	37·50	—
крушевачкој	—	—	—	—	15·38	38·46	46·16	—
нишкој	—	—	—	—	4·00	40·00	56·00	—
пиротској	—	—	—	—	14·29	28·57	57·14	—
пожаревачкој	—	—	—	—	20·00	20·00	60·00	—
шабачкој	—	—	100·00	—	12·50	12·50	50·00	25·00
у опште	—	20·00	60·00	20·00	12·05	36·75	46·99	4·21

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

1891. год. није било одличних ученика. У тој години у опште највише је било добрих ученика, а врло добрих и слабих било је подједнако.

1896. год. највише је било у опште добрих, а најмање слабих.

На сто добрих ученика било је врло добрих:

1891. год.	33
1896. год.	79

Средња оцена успеха износила је у гимназијама:

	1891. год.	1896. год.
I београдској	—	3·6
II „	3·2	3·6
зајечарској	2·0	3·3

крагујевачкој	2·9	3·8
крушевачкој	—	3·7
нишкој	—	3·5
пиротској	—	3·6
пожаревачкој	—	3·6
шабачкој	3·0	3·1
у опште	3·0	3·6

У 1891. години био је најбољи успех у II београдској гимназији, а најгори у зајечарској; у 1896. години био је најбољи успех у крагујевачкој гимназији, а најгори у шабачкој гимназији.

У опште успех је био бољи 1896. године, него пре пет година.

По годинама живота било је ученика:

у гимназијама	1891. године										1896. године									
	О Д Г О Д И Н А																			
	17	18	19	20	21	22	23	24	25	17	18	19	20	21	22	23	24	25		
I београдској	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	12	7	8	3	1	1	—		
II „	—	—	1	—	6	—	—	1	—	—	7	10	6	4	3	4	1	—		
зајечарској	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	2	2	2	—	1	—	—	—		
крагујевачкој	—	—	1	—	1	2	2	—	—	1	2	6	5	1	1	—	—	—		
крушевачкој	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	3	4	1	1	—	—		
нишкој	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	5	7	10	2	—	—	—		
пиротској	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	5	2	—	2	2	—	1		
пожаревачкој	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	4	1	3	—	—	—	—		
шабачкој	—	1	1	2	1	1	—	—	—	—	1	1	1	5	—	—	—	—		
свега	—	1	3	3	8	3	2	1	—	1	26	47	34	35	12	8	2	1		

У п р о ц е н т у

У гимназијама	1891. године										1896. године									
	О Д Г О Д И Н Е																			
	17	18	19	20	21	22	23	24	25	17	18	19	20	21	22	23	24	25		
I београдској	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17·95	30·77	17·95	20·52	7·69	2·56	2·56	—		
II „	—	—	12·50	—	75·00	—	—	12·50	—	—	20·00	28·57	17·14	11·43	8·57	11·43	2·86	—		
зајечарској	—	—	100·00	—	—	—	—	—	—	—	28·57	28·57	28·57	—	14·29	—	—	—		
крагујевачкој	—	—	16·67	—	16·67	33·33	33·33	—	—	6·25	62·50	37·50	31·25	6·25	6·25	—	—	—		
крушевачкој	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15·38	15·38	23·09	30·77	7·69	7·69	—	—		
нишкој	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4·00	20·00	28·00	40·00	8·00	—	—	—		
пиротској	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14·29	35·71	14·29	—	14·29	14·29	—	7·13		
пожаревачкој	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20·00	40·00	10·00	30·00	—	—	—	—		
шабачкој	—	16·67	16·67	33·32	16·67	16·67	—	—	—	—	12·50	12·50	12·50	62·50	—	—	—	—		
у опште	—	4·76	14·29	14·29	38·09	14·29	9·52	4·76	—	0·60	15·57	28·14	20·36	20·96	7·78	4·79	1·20	0·60		

У 1891. години било је ученика од 18.—24. године, а у 1896. год. од 17.—25.

1891. год. било је највише ученика у 20. години у зајечарској гимназији, а најмање у 19. и 24. години у II београдској гимназији.

1896. год. највећи је проценат ученика био у 21. год. у шабачкој гимназији, а најмањи у 23. и 24. години у I београдској гимназији.

Просечна година живота једног приправника износила је у гимназијама:

	1891. год.	1896. год.
I београдској	—	19·85
II „	21·12	22·51
зајечарској	20·00	19·43
крагујевачкој	21·66	19·38
крушевачкој	—	20·23
нишкој	—	20·28
пиротској	—	20·43
пожаревачкој	—	19·50
шабачкој	20·00	20·25
у опште	20·91	19·80

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Разлика између процента просечне године у 1891. и 1896. години износи 1:11.

По месту рођења било је ученика :

У гимназијама	из Србије		из др. држава	
	1891. г.	1896. г.	1891. г.	1896. г.
I београдској	—	37	—	2
II београдској	7	31	1	4
зајечарској	1	7	—	—
крагујевачкој	5	16	1	—
крушевачкој	—	12	—	1
нишкој	—	20	—	5
пиротској	—	14	—	—
пожаревачкој	—	9	—	1
шабачкој	6	6	—	2
свега . . .	19	152	2	15

Од сто приправника било је:

У гимназијама	из Србије		из др. држава	
	1891. г.	1896. г.	1891. г.	1896. г.
I београдској	—	94·87	—	5·13
II београдској	87·50	88·57	12·50	11·43
зајечарској	100·00	100·00	—	—
крагујевачкој	83·33	100·00	16·67	—
крушевачкој	—	92·31	—	7·69
нишкој	—	80·00	—	20·00
пиротској	—	100·00	—	—
пожаревачкој	—	90·00	—	10·00
шабачкој	100·00	75·00	—	25·00
у опште . . .	90·48	91·02	9·52	8·98

Године 1891. највише је странаца било у крагујевачкој гимназији, а године 1896. у шабачкој гимназији.

Приправника рођених у Србији било је 1891. године

У гимназијама	Број ученика из округа															
	ваљевског	врањског	крагујевач.	крајинског	крушевачког	моравског	пиротског	подринског	подунавског	пожаревач.	рудничког	тимочког	топличког	ужичког	Београда	Ниша
II београдској	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	3	—
зајечарској	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
крагујевачкој	—	—	3	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
шабачкој	—	—	—	—	—	1	—	3	—	—	—	—	—	—	1	1
свега	—	2	4	—	—	2	—	3	—	—	1	—	—	1	5	1

У п р о ц е н т у :

У гимназијама	Број ученика из округа															
	ваљевског	врањског	крагујевач.	крајинског	крушевачког	моравског	пиротског	подринског	подунавског	пожаревач.	рудничког	тимочког	топличког	ужичког	Београда	Ниша
II београдској	—	28·57	14·29	—	—	—	—	—	—	—	14·29	—	—	—	42·85	—
зајечарској	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100·00	—
крагујевачкој	—	—	60·00	—	—	20·00	—	—	—	—	—	—	—	20·00	—	—
шабачкој	—	—	—	—	—	16·67	—	50·00	—	—	—	—	—	—	16·67	16·67
у опште	—	10·53	21·05	—	—	10·53	—	15·79	—	—	5·26	—	—	5·26	26·32	5·26

У 1896. години било је ученика : (В. таблицу на страни 611.).

У 1891. години највише је приправника дао град Београд, а најмање окрузи : руднички и ужички

и град Ниш. Окрузи : ваљевски, крајински, крушевачки, пиротски, подунавски, пожаревачки, тимочки, топлички, црноречки и град Ниш нису дали ни једног приправника.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Број ученика из округа

У гимназијама	Ваљевског	Врањског	Крагујевачког	Крајинског	Крушевачког	Моравског	Нишког	Пиротског	Подринског	Поунавског	Пожаревачког	Рудничког	Тимочког	Топличког	Ужичког	Београда
I београдској	1	—	2	1	—	2	—	—	2	2	2	3	2	—	2	18
II »	—	—	2	—	3	6	—	—	1	4	1	6	—	—	1	7
зајечарској	1	—	—	2	—	—	—	—	—	—	1	—	3	—	—	—
крагујевачкој	—	—	11	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—
крушевачкој	—	—	—	—	4	3	1	—	—	—	1	—	2	—	1	—
нишкој	—	10	—	—	—	2	6	—	—	—	1	—	—	—	—	1
пиротској	—	—	1	1	—	—	—	3	1	3	1	—	3	—	—	1
пожаревачкој	—	—	—	—	—	1	—	—	—	3	5	—	—	—	—	—
шабачкој	—	—	—	—	—	1	1	—	4	—	—	—	—	—	—	—
свега	2	10	16	4	7	15	8	3	8	14	12	12	10	—	4	27

Процент ученика из округа

У гимназијама	Ваљевског	Врањског	Крагујевачког	Крајинског	Крушевачког	Моравског	Нишког	Пиротског	Подринског	Поунавског	Пожаревачког	Рудничког	Тимочког	Топличког	Ужичког	Београда
I београдској	2·70	—	5·40	2·70	—	5·41	—	—	5·41	5·41	5·41	8·10	5·41	—	5·41	48·64
II »	—	—	6·45	—	9·68	19·35	—	—	3·23	12·90	3·23	19·35	—	—	3·23	22·58
зајечарској	14·29	—	—	28·57	—	—	—	—	—	—	14·29	—	42·85	—	—	—
крагујевачкој	—	—	68·75	—	—	—	—	—	—	12·50	6·25	12·50	—	—	—	—
крушевачкој	—	—	—	—	33·34	25·00	8·33	—	—	—	—	8·33	16·67	—	8·33	—
нишкој	—	50·00	—	—	—	10·00	30·00	—	—	—	5·00	—	—	—	—	5·00
пиротској	—	—	7·14	7·14	—	—	—	21·43	7·14	21·44	7·14	—	21·43	—	—	7·14
пожаревачкој	—	—	—	—	—	11·11	—	—	—	33·33	55·56	—	—	—	—	—
шабачкој	—	—	—	—	—	16·67	16·67	—	66·66	—	—	—	—	—	—	—
у опште	1·32	6·58	10·53	2·63	4·61	9·87	5·26	1·97	5·26	9·21	7·89	7·89	6·58	—	2·63	17·77

НАУКА И НАСТАВА

ШКОЛЕ И ШИРЕЊЕ ПИСМЕНОСТИ

код Срба католика и богомила за време првог периода (876—1220).

У „Учитељу“, органу „Учитељског Удружења“ за 1895. годину штампао сам први одломак својих покушаја к расветљењу нашега школовања у средњем веку, а то је: „школе и ширење писмености код православних Срба за време првог периода (876 до 1220).“ Други одломак ових мојих разматрања штампао сам у „Учитељу“ за 1896. годину. То је чланак: „Васпитање женске деце код Срба средњег века“. У овом чланку пропратио сам васпитање

женске деце кроз сва три периода, тј. и за време жупанства, краљевства и царства и за време опадања и пропадања српских државица. Сад се враћам опет првом периоду, те, кад сам изнео, какве су биле школе и како се ширила писменост код православних Срба у првом периоду, да видимо како је то било код Срба католика и богомила.

I

У првом чланку казао сам, у колико се то, према грађи која је мени била приступачна, могло рећи какве су биле школе и како се ширила писменост код оног дела српског народа, који је био под утицајем Византије и православља, тј. источним

и јужним покрајинама српским. Сад да прегледамо како је то било у западним српским покрајинама. Да видимо како је било код оног дела српског народа који носи име Хрвати; као и код оних Срба, који су католици и који су стајали под утицајем Рима и католицизма.

Хрвати су примили хришћанство из Рима. Отуда су добили и прве проповеднике, отуда и писменост отуда и образованост. Што је било са Хрватима било је и са великим делом Срба Примораца и становништвом појединих градова далматинских. Ови градови и области беху у непосредној близини Италије и Млетака, у непосредној близини државе Карла Великога, а неке за извесно време и саставни део државе Карлове. Просвета и култура у опште и у Италији и у Млеткама и у држави Карла Великога стајала је на много вишем ступњу него у приморским српским покрајинама. Све ово имало је врло јаког утицаја на ширење писмености и подизање школа међу Србе ових покрајина. Тим је пре, што је још 529. године донесена одлука на сабору у Весону (Vaison), којом је наређено свештеницима да отварају школе, у којима би изучавали младеж. Исто тако јаког је утицаја имала и наредба Карла Великога, који је ценио просвету и био заповедио да се у свима главним градовима његове државе оснују школе за обучавање омладине, над којима су водили надзор бискупи. Ова саборска одлука у Весону, ове наредбе Карлове нису могле проћи без утицаја на досељене Србе и Хрвате, особито што је Хрватска дуже време била под франачком превлашћу и што су свештеници служили на латинском језику.

У овим крајевима потреба је била много јача за школама и писменошћу, јер је требало учити латински језик и латинско писмо, а то се није могло учити без школе, па зато није чудо што се овде само црква стара око ширења писма и језика и око подизања школа. И овде је црква играла ону улогу, коју је имала и међу Србима источних покрајина.

Како су Хрвати примили веру од римских мисионара, то се у цркви служило латинским језиком, сва администрација црквена, такође, преписка са Римом исто тако, а доцније и цела државна преписка вођена је латинским језиком. Да би хришћанство ухватило јачег корена, да би се свештеници упознали са основима хришћанства и писаним књигама, морали су још од ране младости учити латински језик. Зато се код Хрвата врло рано јавља школа. Саме старешине црквене јако су се бринуле о јавној настави прописујући јој опсег и смер¹⁾.

¹⁾ *Rački*. Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća (Rad. CXV, стр. 39.).

Да се црква заиста старала и код Срба католика о подизању школа и ширењу писмености види се најбоље из поменутих Карлових наредба. Ни један владалац до Карла Великог па за дуго ни после њега није толику пажњу поклонно умном развиту своје земље, као он. Он је у том погледу прави реформатор. Карло Велики тражио је од свештеника да буду прави учитељи народа¹⁾. Своје наредбе о подизању школа и учењу омладине, које је раније издао, одмах по освојењу Крањске, Хрватске, Славоније, дела Босне и Далмације поновио је 789. године сабору у Ахену. Тада је наредио да се у тим школама учи *писање, рачунање, певање, граматика, исалтир* и *изналажење празника*²⁾. Ту је нарочито ставио на душу свештеницима, да се што више заузму око обучавања деце, а особито сиротињске³⁾. У то време већ је било *столних* или *катедралних* школа⁴⁾, а на самом двору постојала је *shola palatina*, коју је походило осим краља, његових синова, најзнатнијих саветника још и неколико женскиња, као Гизела, сестра краљева, Гундрада, сестра Адалардова и др. Ту се предавало седам слободних вештина подељених у две групе у *тривијум*, (где долазе: граматика, реторика и дијалектика) и *квадривијум* (где долазе: аритметика, геометрија, музика и астрономија); а после свега тога теологија, као највиша мета свега образовања⁵⁾. С каквом су се живошћу заузеле владике и архијепископи око подизања ових школа види се из тога, што су одмах по томе подигле разне школе за певање и читање, за проучавање светих књига, као што је то учинио *Леудрад*, лионски владика. Међу тим *Теодулф* нареди своме свештенству да држи школе по градовима и селима где би им се обучавала деца верне им пастве⁶⁾. Карло је тражио да му се сваке године саопшти успех на општем сабору, где се давало рачуна о целој управи. Ко је био на тим саборима, најбоље се види из почетка ма које капитулације издате на сабору. Ево једног таког почетка: „Serenissimus igitur et christianissimus dominus imperator Karolus elegit ex optimatibus suis prudentissimis et sapientissimis viros, tam archiepiscopis quam et reliqui episcopis simulque et abbates venerabiles laicosque religiosos et direxit

¹⁾ *D-r Schiller Herman*. Lehrbuch der Geschichte der Paedagogie. Leipzig 1891. Zweite Aufl. S. 48.

²⁾ Ibi. —

³⁾ Ове се наредбе налазе у Monumenta Germaniae, I. 60.238.

⁴⁾ *Dr. Schiller Herman*. Lehrbuch der Geschichte der Paed. стр. 49—51.

⁵⁾ *E. Lavisse et Alf. Rambaud*. Histoire générale, I, стр. 355.

⁶⁾ Ibi 357.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

in universum regnum suum, et per eos cunctis subsequentibus secundum rectam legem vivere concessit.¹⁾

Како су ови сабори имали својих преставника из свију крајева широке Карлове државе, не може се ни замислити да ту нису заступљени били и српски крајеви, особито они, који беху под утицајем римске цркве. Да се заиста водила брига о ширењу писмености и подизању школа међу Србе католике, уверавамо се још и из писма папе Јована X, које је писао хрватском краљу, Томиславу и Михаилу Вишевићу, кнезу захумском (Michaeli excellentissimo duci Chulmorum). Ово писмо значајно је баш с тога, што у њему препоручује оба двојици владалаца да своју децу од најмлађих година упуте учењу књиге, јер се у њему вели: „с тога вас саветујем, прељубазни синови, да своју децу још из млађих година учите књизи (in studio litterarum), јер ко ће, будући тако особита чеда римске цркве, као што сте ви, зажелети да на варварском или словенском језику приноси Богу жртву (Quis etenim spetialis filius sanctae Romanae ecclesiae, sicut vos estis, in barbara seu Slavonica lingua Deo sacrificium offerre delectatur?²⁾ Писмо је писано 924, а одмах идуће 925. године на сабору у Спљету између осталог закључено је: да сваки који жели доћи до савршеног хришћанства нека даде на науку своје баштинике (синове) и слуге.³⁾ Из овога се јасно види да је поред католичких манастира и држава било и школа, на које папа упућује краља Томислава и кнеза Михаила. О овоме Јагић вели: „Сватко зна да ширење западнога хришћанства у средњем веку значи подједно и ширење латинскога језика и латинске науке. Хришћанством дакле примљеним из Рима или од Франака, бјеху Хрвати везани на ставовит правац живота душевнога. Хисторијска свједочанства приповиједају да се је већ у доба франачког господарства па и касније све једнако на то пазило, како би се међу Хрвате раширило знање латинскога језика; у повећих местих, столицах бискупских и код манастира бјеху устројене латинске школе⁴⁾. Али ово писмо папе Јована X, одлука спљетског сабора, и ово што вели Јагић, поред тога што тврде да су постојале почетком X века столне и манастирске школе, где се и предавало и учило на латинском језику, мислим да је и пре и после тога било поред манастира и школа, у којима се учило словенско писмо, особито пре прве четврти

десетог века. У тим школама манастирским, мислим, спремали су се сзештеници, који су читали словенски и служили службу на словенском језику. Да овако мислим даје ми право једно писмо папе Јована X, писано спљетском архиепископу и епископима његове митрополије. Писмо је ово значајно и за борбу латинштине против славенштине, а наводим га по Хилфердингу¹⁾. „Ми се дивимо како се ваша благочасност толико година није обрађала светој римској свеопштој цркви; а кад смо дознали да се у вашој епархији умножава (pullulare) друга наука коју ми не налазимо у св. књигама, а ви ћутите и пристајете на то, онда смо се врло огорчили. Да не буде то, да се верни обрађају науци методјевој, коју ми не налазимо ни у једној од св. тих књига! С тога вас озбиљски саветујемо да слободно заједно с вашим епископима Јованом и Леоном све исправите у земљи словенској;²⁾ те да се у њој свршава света служба по обичају римске цркве. И тако нека се не разрасте код вас рђав корен него га ишчупајте посредством своје неморне проповеди“. Све ово тврди да се словенско писмо још од времена Методијева било раширило по овим крајевима, и римска црква стара се да га у корен сатре.³⁾

Међу Хрватима, дакле, до првог спљетског сабора било је школа, у којима се учила и шприда словенска писменост. После поменутог писма папе Јована X. и првог спљетског сабора почела се јаче шприти латинска писменост, али није са свим утврвена ни славенска.

Једанаести век такође пружа нам по који податак о ширењу писмености међу Србима католицима. Тако једна спљетска листина од 1080. год. говори како је Петар „Cerni qui Gumay“ још из малена купио дечка Злобу од његових родитеља, те га дао да наук изучи (разуме се латински) за тим му поклони слободу и кад постаде свештеником⁴⁾, преда га у службу цркви, која се онђе помиње, изрекав вољу своју, да као свештеник онђе остане⁵⁾.

Из овога се лако може извести да је међу Хр-

¹⁾ Писмо о историји Срба Бугара I. стр. 181. — налази се и код *Farlata*-а III, стр. 93. код *Račkiog*-а Documenta.

²⁾ Cuncta per Slaviniam teram audacter corrigere satagatis. —

³⁾ О овој борби види: *Jagić*; Историју књижев. — *Хилфердинга*, поменутога писма, — *Račkiog*, Rad CXV, — *Срећковића* П. Историја I, — *Ружичића* Нук. Историја срп. цркве I, стр. 121—169, где је ова борба популарно изложена.

⁴⁾ *Rački*, Rad CXV, стр. 40 — Dokumenta 192.

⁵⁾ *Jagić*. Histor. Knjžev. стр. 29.

¹⁾ Dr. H. O. Lehman. Quellen zur deutschen Rechts und Rechtsgeschichte Berlin. 1891. S. 55.

²⁾ *Farlata* III. 93. *Rački*, Documenta, p. 190—192. — *Хилфердинг*. Писма о Историји Срба и Бугара, превод М. Б. Милићевић I, стр. 181—182. — *Rad*, CXV, 40.

³⁾ *Rad* CXV, стр. 40. — *Rački*, Documenta, 192.

⁴⁾ *Jagić*, Histor. Knjževnosti str. 28.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ватима било школа и словенских и латинских, да су латинске потисле словенске, и да су се за време краљевства утврдиле поред столица епископских и архиепископских, и да су сва деца морала учити на туђем, мртвом језику.

Како се сва наука јеванђелска предавала на латинском језику, онда је појмљиво, да сваколика обука у цркви савршеном хришћанину није била довољна. Сваки се морао усавршити школама (*litterarum studiis*). Зато су сваколику бригу о томе водили свештеници. Они су били главни учитељи и носиоци писмености.

Мало час видели смо како су свештеници откупили роба Злобу, научили га језику и писму дали му слободу и поставили га за свештеника. Одавде се двоје може извести. Или великаши нису хтели давати своју децу у латинске школе, а народ још мање, те се тешко долазило до потребног броја деце за обучавање, но су морали и куповањем робља помагати се. Или да су свештеници обрађали пажњу на васпитање не само деце појединих великана но да су чак и робље куповали и васпитали учећи их латинском језику и писмености. Ако је право ово последње гледиште, онда, мислим, да су католички поглавари међу Србима католицима, особито Хрватима радије учили и образовали властeosку децу, која су могла имати јачега утицаја на прост свет па и на државне полове, но деца простих родитеља.

Што се тиче уређења ових школа по Хрватској може се рећи да је онако исто било као што и код Франака за владе Карла Великога, јер је највећи део свештенства и епископа изашао из ових школа, које је завео Карло. Према наредбама Карловим свака од епархијских цркава имала је да подигне поред себе школу, где је један од каноника, обично звани *схоластикус*¹⁾, који је руководио обуку и надзиравао школу. Истина у документима старе хрватске државе нема израза *схоластикус*, али има један други чије је значење врло слично са овим, а то је *primicerius*²⁾. За *primicerius*-а поменути *Dr Schmid* вели ово: „У катедралним школама схоластикусу и кантору (учитељу певања) био је придат још и *primicerius*, коме су били потчињени ђакони, а нарочито духовништво нижега реда, особито црквеном чинодејству и певачком хору“³⁾ Овај схоластикус, који се у Хрвата зове *primicerius* зове се по где где *дидаскал* у Италији *маџискога*,

1) О значењу речи *схоластикус* види: Rački, Rad CXV. 41. — *Dr. Karl Schmid* Geschichte der Paedagogik II. стр. 150.

2) Rački, Rad. CXV, 41.

3) *Dr. Schmid*. Geschichte der Paedagogie II. B. Cölnen, стр. 151.

што одговара изразу код православних *учитељ, наставник, наставитељ* и *граматик*, а нешто доцније и *magister*.

Код православних Срба видесмо⁴⁾ да је било манастирских спољњих и домаћих школа. Код Хрвата, како Рачки вели на основу листина, било је школа *манастирских* и *епархијских* или како их он назва *самостанске* и *стлне*⁵⁾ Поред ових, Рачки мисли да је било и *световних школа*, по свој прилици *градских*⁶⁾ Ово Рачки мисли на основу оних Карлових уредаба. јер је још он био наредио да се у главним градовима царевине подигну школе, које ће бити под надзором бискупа⁴⁾ Рачки у овој последњој врсти школа вели: „Више је тада стајала наобразба световњака код романских народа. У Њемачкој су већ почетком XI. века писмени људи завршћу гледали на Италију, где да „*sudare scholis mandatur fota inventis*“. Овај виши ступањ наобразбе ишколства има се захвалити и давној предаји, која није могла никада утрнути, и упливу римске цркве, која је ову предају у хришћанском духу држала будну и даље распреда. Нешто од предаје, као да се сачувало и у далматинским градовима“⁵⁾ Тако у Задру још 918. године налази се поменут *„Constantinus magister“*, 1070. „*magister Gregorius gramaticus*“. *Magister* у опште значи учитеља, а „*magister gramaticus*“ значи учитеља у другом течају негдашње школске обуке⁶⁾. И Константин и Гргур били су световни учитељи, па с тога не учитељи редовничке или столне школе јер им се поред школе поменутог имена не придаје ни једно име свештеничког сталежа, као ђакон, ипођакон, пресбитер⁷⁾ итд.

Довољно је ово, да се види е је било и световних или градских *школа* у *хрватској* држави, тим пре, што их је било у Немачкој, Француској, Италији и Византији, а хрватска држава стајала је у врло тесној вези са поменутима државама.

Као резултат свега овога нашег досадашњег испитивања изводимо закључак да је, у оном делу српског народа, који је образовао државу врло рано, и који се назива Хрватима, још за време првог периода било *манастирских, столних, и градских* или *световних школа*. А према ономе, што се налази у поменутом писму папе Јована X. могли би исто тако рећи и за Хум.

4) В. Учитељ за 1895. год. мој чланак „школе и ширење писмености код православних Срба за време I. периода.“

5) Rad XV, 42.

6) Јби стр. 144.

7) О овоме више код Račkog Rad CXV. стр. 45.

8) Јби 44.

9) Јби 44.

10) Јби 44.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Сад да пређемо далматинским градовима, особито Дубровнику.

* * *

У далматинским градовима још пре доласка Срба цветала је римска култура, па разуме се да су постајале школе и ширила се латинска писменост с језиком. Ове школе биле су уређене онако као што су биле школе свуда по широкој римској царевини. Навала словенско-српског становништва освојивши ове градове, у неколико је порушила ову културу. Бегунци из Солина и Епидавра око године 656. основаше Дубровник, па ту су, нема сумње пренели и своју културу а и своје обичаје, па тако исто и школе, јер онакав напредак у погледу просвете у Дубровнику одмах по постанку био је могућ само услед „добрих школа, које су Дубровчани у то време морали имати¹⁾ Доцније кад се се Срби утврдише дубровачко се становништво постепено мешало са Србима, тако да најпосле изгуби свој романски карактер и временом се претопи у Србе, те у говору преовлада српски језик, али зато у школи и у званичним пословима још је дуже време задржат латински језик. Односно дубровачких школа за време овог првог периода Вицко Адамовић вели: „Из црквених повести извесно је да је у Дубровнику већ 990. била постављена архијепископска столица, на којој сеђаше Иван Дуќљанин (Jvanes II. Diocletanus). Видели смо да је још црквени сабор у Весону (529) дао налог жупницима да отварају школе за поучавање младежи. Исто тако и шести општи сабор у Цариграду (681) постави свећеницима за дужност старање око поучавања дјецe. Вјероватно је, дакле, да су такве жупске школе доста рано биле заведене у Дубровнику, тим више, што је у суседним државама владало кривоверије (манихеји, павлићани, богумили), те је управо било нужно да се младеж науком оборуџа противу нападаја вјерских раздора“²⁾ Осим тога зна се да је године 1023. подигнут бенедиктански манастир на отоку Локрума. Поред тога што манастири овога реда беху средишта обрта и пољодеља највише се трудише око образовања и обучавања омладине³⁾ Бенедиктанци су били побожни учитељи и према правилима свога реда сваки је монах био дужан прочитати све књиге дотичне манастирске библиотеке, а осим тога сваки се морао занимати преписивањем старих књига⁴⁾ Колико су Дубровчани пошто-

¹⁾ Adamović Vicko: Gradnja za istoriju dubrovačke pedag. страна 1.

²⁾ Adamović V. loco cit. стр. 3.

³⁾ Јби стр. 9.

⁴⁾ Јби

вали бенедиктанске калуђере, види се из тога што су им из захвалности за васпитање и обучавање омладине подигли више манастира, као године 1150. манастир св. Марије на острву Мљету, св. Јована у Вишњици, св. Андрије итд. Школе ових бенедиктанских манастира нису посећивали само дубровачки младићи, но и омладина из других околних крајева.¹⁾

Од како су заведени ови бенедиктански манастири у Дубровнику од тада је почело цветати школовање, од тада се почела развијати и ширити у јачем размеру писменост не само по Дубровнику но и околним крајевима, особито по Босни и Хуму. Ово што смо казали за Дубровник у главном важи и за остале далматинске градове, тим пре што смо већ раније поменули Сплет и Задар. У Сплету је била архијепископија, одакле је развијена била најјача борба против словенске писмености, па ту је била и столна школа, где су се морали добијати не само основи писмености, но и више образовање и већа спрема, потребна за успешнију борбу. На супрот овој спљетској столној школи, мислим, да је постојала столна школа у Нину при тамошњој архијепископији за словенску писменост и књигу. Ова је нарочито морала постојати за време борбе око превласти између Нина и Сплета.

Из ово мало података, што нам је било приручи, јасно се види да су постојале још у првом периоду школе у Хрватској и Далмацији. Да видимо сад шта се постизало овим школама.

Што се тиче намере, која се хтела постићи овим школама, можемо је одредити према ономе, шта се постизавало тим школама на западу²⁾ „Манастирске и столне школе биле су свуда намијењене на првом месту свећеничком и редовничком подмладку; оне прве лучиле су наче одгој свога подмладка тако, да је овај одгајен био засебице у самом заводу (scholae interiores claustris), а подмладак светскога свећенства, гдје му је поверен био, засебице (scholae exteriores). У ове вањске, изван манастирске клаузуре налазеће се школе, примана су дјеца она, која нису накана била посветити се редовничком звању. Дјеца, која су предана самостану (манастиру) да се одгаје за редовништво (монахе) звала су се „pueri oblatis“, т. ј. Богу приказана, па су родитељи, кад су их предали, за њих потписали: professionis formulam“³⁾

Према овоме, што Раčki вели, види се да су манастирске школе биле намењене једино оном делу

¹⁾ Јби стр. 10.

²⁾ О томе види Dr. Schiller Herman: Lehrbuch der geschichte der Paedagogik. 49—50.

³⁾ Rački, Rad CXV, стр. 42 и 43.

омладине, која је хтела да се посвети цркви и њеној служби, а што се тиче васпитања и ширења писмености међу омладину светскога реда, тј. оних младића, који би послужили светским пословима, ове школе о томе се нису бринуле. Онда где је умни развитак био толико висок, да се осећада потреба и за светским васпитањем, ту су се бринуле градске школе, у којима су предавали *магистри* и *магистри граматички*. И у једним и у другим школама, особито пред крај овога првог периода преовлађује латински језик, јер у њима, као што помену смо један пут, беше исто онако уређење као код школа на западу, у опште код римокатоличког света. Исто онако као што се на западу сматрала граматика за основ целокупне енциклопедије, сматрала се и у далматинским и хрватским школама. На западу поред граматике учило се још и читање и тумачење писаца, нарочито оних, који су за изучавање језика сматрани као најбољи. Овде се разуме латински језик као језик цркве, просвете и јавног, државног живота.¹⁾ Да је тако било, тврде оне многобројне листине из јавног и црквеног живота далматинских градова и хрватске државе, које су остале до данас.

Што се тиче пута и начина како се ширило почетничко учење писмености, у главноме исто је онако као и код православних Срба. Средњовековна методика иста је у свима школама тадање Европе, па разуме се и код Срба католика. У овим школама како манастирским тако и градским учило се читање, писање, граматика, црквено певање и рачунање.²⁾ И овде, као и код православних почетна су слова исписивана алфаветичким редом на новопечатаним таблицама, па су их деца учила, за тим су срицала, и онда тек почела изговарати читаве речи; а најпосле тек долазило је потпуно читање. При писању учитељ је морао водити руку детету да пише, те га тако навикавао на писање прво слова, па слога и најпосле речи. Кад се научило читати и писати, онда су прилазили граматички од ретора и граматика *Elia Donata*.³⁾ Ова граматика учила се у Дубровнику све до четрнаестог века,⁴⁾ а пре ове граматике постојала је граматика Приецијана цариградског писца.⁵⁾ Какве су ове граматике биле, и колико је тешкоћа било скопчано око савлађивања њихвог градива, лако се може видети по доцнијим граматикама, које су се у XVI и XVIII веку сматрале као најбоље. Осим граматике латинског језика, учио се *исалтур*.⁶⁾ За тим су се већ-

бали у читању и разумевању Авијанових и Езопових басана, па етичким изрекама Ката Цензорија.¹⁾ Кад се све то савладало и изучило прилазило се *реторици* и *дијалектици*. Под реториком се обично разумевало „*dictamen prosaicum*“ — знање да се лепо саставе писма и други писмени састави, као листине и исправе пословнога и правнога садржаја.²⁾ Као што се види исти начин и исти пут, као што смо видели и код православних у оним обрасцима за писма. Најпосле да поменем још неколико књига, које су могле бити предмет читања особито по манастирима, а можда и у осталом писменом свету, као: *мисал* (службеник), *евангелистар*, *часослов* (*breviarium*), *lectionarium*, *oracionale*, *humarium*, *nocturnae*, *rutale* (требник), *euchologium* (молитвеник), *menolog* (месецослов.) итд.

Како наводи В. Адамовић у дубровачким школама, што ће рећи градским школама, учила се „*латинска граматика*, али у толико, у колико је могла припомоћи тумачењу св. писма, уз то *реторика*, *дијалектика*, *историја* (?), *правословије*, *математика* а *повластито астрономија*“.³⁾

Што се тиче уређења школа у ово време само су на западу више школе имале одређену чврсту организацију и у Византији особито у Цариграду и Атини. На западу, нарочито у Француској поглавар катедралне или столне школе био је бисхоп, а у манастирској абат, али и један и други нису обучавали но само водили надзор. Предавао је и учио обично какав каноник, који се звао *magister* или *magister scholarium*. Овај каноник или *magister scholarium* био је најглавније лице, прави учитељ, душа виших школа (*Domicellarshule*), у којима су се клирици спремали за вишу црквену и државну службу. У колико је овај магистер школе био спремији и заузимљивији у толико је и напредак овакве школе био бољи, а школа чувенија.⁴⁾

О школској дисциплини нисмо могли рећи ништа за школе код православних Срба за време првог периода, јер о томе у нашим споменицима не нађосмо ни трага, а слабо се зна, каква је дисциплина владала и по византиским школама, на које су се понавше угледали Срби православни. На жалост тако исто стоји и за школе Срба католика. Али нећемо се преварити, ако кажемо да је ту дисциплина била онаква, каква по школама осталог католичког света.

1) Ibi, 53.

2) Ibi, 54, 55 — Dr. Schiller Her: loco cit. 54—57. — Dr. Schmid Karl — Geschichte der Paedagogik, s. 157.

3) Adamović V. opto cit. стр. 9. — *Bacariček st: Povjest pedagogije*, Zagreb, 1881. год.

4) D-r Schiller Herman, loco cit. 52.

1) Rački Rad CXV, 48.

2) Ibi 53.

3) Ibi 49.

4) Monumenta ragusiana, II. 253.

5) Rački Rad CXV, 49.

6) Ibi.

Средњовековни педагози тражећи у Аристотела и других класичних писаца обрасце за одржавање реда по школама радо су усвојили Цицеронову изреку *manus artium ministras*, који протумачише на своју руку. Стога нас уведе у царство батина, откуда мислим да води порекло и наша пословица „батина је из раја изашла.“ У средњем веку свуда на западу педагози су сматрали батину као једино средство за одржавање реда у свима школама почевши од учења азбуке па до свршавања највиших школа. Она је служила као средство не само за васпитање но и за душевно спасење. Средњовековни манастирски педагози не само да су одржали суровост и бој у школи, но су батином и бојем мислили да, као јединим средством, могу обуздати све прохтве грешног тела. Између осталог у уредбама бенедиктанских манастира налазимо и ово : „ако деца својим поступцима заслужују одлучење од цркве, а не могу разумети велики значај ове казне, то треба ову казну за њих заменити повећаним постом или телесном казном.“¹⁾ Батина је била најмоћније средство у средњем веку против лености, против нерада, против грешака, дакле главно васпитно средство у образовању. „Прут је био законити посредник између калуђерско-учитељске руке и ученикова тела. После вечерња или зором пред јутрење учитељ је у манастирским школама био дужан стајати код ученика с прутем у руци и без икакве милости шибати свакога ако оклева при устајању. Исто тако наставник је у светским школама за време предавања непрестано држао прут у рукама, особито на часу латинске граматике. Епископ Теодуф (821) описује слику на којој је граматика представљена у облику бигиње са штапом у једној а прутем у другој руци... Са каквом нежњошћу педагог Хоценијус спомиње свом ученику „оно време“, кад га учаше писању. Ако дете није тачно написало напр. „*male tornatos arices*“, настала би киша од батина. Због овакве дисциплине ученици су врло често бегали од школе и крили се по шумама и пећинама само да би се спасли од свакодневног мучења.“²⁾

Кад је овака дисциплина била у школама римокатоличкога света на западу, није чудо ако је и још грубља код Срба католика, где су прво туђини учили наше претке туђем језику. Ово се тим пре може тврдити, што се по нашим споменицима доцнијега доба чешће пута налазе трагови како младенца треба тући прутем, јер тиме само тело страда а душа ће се спасти, али ако се не бије, то ће младенац изгубити душу. Али о томе у другом периоду.

¹⁾ Стојановић Јос. Историја школ. дисциплин. стр. 14.

²⁾ Ћи.

II.

Најпосле да приђемо трећој вери средњовековнога Српства, да пођемо Богомилима. Као што је од интереса било знати какве су школе биле код Срба православних и католика, како се тамо ширила писменост, која свуда служи као основ и мерило просвете, тако исто вредно је сазнати како је то све било и код Богомила. Али како су у најстарије време врло многи споменици ове цркве сатрвени, како су јако гоњени, то се врло мало налази података о њихном животу а још мање о овоме о чему смо ради да кажемо коју реч. Зато нам овде стоји на путу двојака тешкоћа, непознавање живота и недостатак грађе.

Пре но би прешли излагању оскудне грађе о ширењу писмености код Срба богомилске цркве да у најкраћим потезима изнесемо како се ширила богомилска вера међу Србе.

По досадашњим испитивањима колевка богомилске јереси била је Тракија и Маћедонија. Отуда се Богомилство раширило у два правца, западу и северу међу Србе и Бугаре. Отуда се и богомилска црква подели на двоје. Једној средиште беше Бугарска, а другој јужна Маћедонија међу Драговићима западно од Солуна. У Маћедонији се Богомилство врло рано раширило, а за време Самуила крајем X и почетком XI века оно је дошло и у царски двор, по смрти Самуиловој стекло је присталица и међу члановима царске породице. С тога их ни државна власт није гонила у толикој мери, као што их је гонила пре и после тога по другим државама. Како није јако гоњена у Самуиловој држави ни од стране његове ни од његових подвласних кнежева, то се јерес брзо раширило по свима крајевима јужно од Шар-планине. Средишња црква јереси међу Драговићима све се више снажила и јачала. Ускоро се основа и једна црква у Мелнику под Родоном, на Струми, затим у старој Пелагонији-Пологу, у Битољу и јужно од Бабуне планине. Исто тако ова се јер се укорени у околини Моглена, тако да Богомилство беше обухватило Маћедонију од родонских планина чак до иза Бабуне, охридског језера и Дрима на западу; на северу до Шар-планине; а на југу до Тесалије. Али се оно не задржа у тим границама, већ крајем XI и почетком XII века пређе Шар-планину и њене огранке те поче хватати корена у дукљанској кнежевини, која се састојала, како вели Раки из требињске, хумске, зетске и подгорске жупе и градова: Дукље, Дања, Уциња, Свача, Бара, Сардонике и Дриваста. Нешто из Дукље, нешто из Бугарске поче се ширити по Рашкој кнежевини у државице Немање и браће му. Али кад је Немања

прогна отуда, она пређе у Босну, одатле у Далмацију и Хрватску. На тај начин ова јерес стече себи присталица у свима крајевима Српства, негде јавно а негде тајно.¹⁾

Богомиле, као секту која не признаваше државни и црквени ауторитет, државну ни црквену хијерархију, гонили су сви владари и црквени поглавари, особито грчки. Али су они упорно и даље носили и ширили све даље и даље. Кад се узму на ум ова гођења по свима државама и њихов брз напредак може се видети да их је нешто јако покретало на рад. На прво место чврста вера у оно што су исповедали, а на друго умешност у проповеди. Они су били блиски простом свету, своју веру и уређење разносили су у слици и речи, а много што шта унели су у веру из обичаја и старе вере, те су тиме били народу блиски, приступачни и разумљиви. Били су против силних и моћних, осуђивали грабеж, пљачку и камату, нерад, раскош и разврат. А то је све привлачило прост свет, који је патио од моћних династа и грабљивих порезника. Осим тога много је помогло богомилској јереси, што су Богомили ширили међу своје чланове писменост. А ово није тако незнатно средство за разношење идеја, и изгледа да су се њиме Богомили јако користили, и претекли у том погледу остале две ортодоксне цркве.

О овоме да су чланови богомилске цркве читали, тврде речи пресвитера Козме: *они сами нису имали свештеника, већ марљиво читаху сваки за себе ријечи господње (еванђеље) и апостолске посећни ове књиге пуно у рукама и ударајући се њима у прса.*²⁾ Прави „кршћани“ названи „утешени“ одликоваху се од осталих тиме што су носили црне хаљине „а бавили се ручним делом или одгајивањем омладине или неговањем болесника и сиромаша.“³⁾ Из оба податка види се да су богомилске присталице махом знале читати, а прави богомили да су се занимали између осталог и одгајивањем омладине, дакле васпитањем. То исто готово видећемо и код босанских богомила, где се старешина њихне цркве зове наставитељ и *наставник*,⁴⁾ што ће рећи човека, који учи, поучава, наставља. Угледали су се на Христа и његове ученике те се често пута помиње да је уз наставника било и *дванаест* ученика, који су своја убеђења ширили у масу света.⁵⁾ Како је сваки

читао сам за се, то је сваки и тумачио речи Христове и апостолске онако, како је знао и умео, то је сваки био и проповедник и учитељ ове вере.¹⁾ Али да сваки тумачи и проповеда речи господње, потребно је претходно да сваки зна читати и разумети оно што чита. Зато мислим да је прво морало предходити учење и васпитање оних, који су хтели постати прави „кршћани“. Како су већим делом живели заједно²⁾ они су или учили децу читању и писању или су се међусобно поучавали, тим пре што беху врло вредни и радни људи. Чланови ове цркве, који само по спољашњости беху везани за њу, зваху се „вјерници“. Такав члан богомилске цркве могао је бити ожењен. Верници су, како Рачки вели, живели у обитељи, ту су рађали и гајили децу.³⁾ Ја мислим да су у тим заједницама и обитељама морали васпитати и учити децу писмености те су доцније и деца увођена у општину богомилску. Као знак раширене писмености међу чланове богомилске цркве може послужити и то што су они водили књиге својих чланова, тј. чим је ко постајао члан општине завођен је у књигу чланова. Кад је сваки читао свете књиге сам без свештеника, и сам их тумачио, како је знао, онда нема сумње да су сви били писмени, или најпосле већи део. Овај рад и необична вредноћа у сваком послу учинили су, да су Богомили били културнији и напреднији од осталих црквених општина. Као доказ за то може послужити сама Босна за владе бана Кулина и онај напредак у земљи да га се народ с његове добре стране и данас сећа; па и најстарија листина, која нам је остала, као писан споменик средњег века јесте писмо бана Кулина.⁴⁾ Заузимаљивост богомилских проповедника, њихно одушевљење, оданост вери, која доспева до фаанатизма учинили су, те се богомилски списи ширише на све стране. Како је сваки могао тумачити јеванђеље и друге свете књиге по свом нахођењу а не по утврђеном шаблону, као што је код других цркава, то су Богомили гледали да своја учења учине што занимљивијим и примамљивијим, да би тиме масу света повукли за собом. С тога су своје проповеди одевали у разне басне и фантасте облике, старину се свагда да тиме што јаче утичу на масу света. Тиме су заносили машту света, опијали их и уљуљкивали у лепе снове о бољој будућности и спасењу душе.⁵⁾ У ова тумачења светих књига бо-

¹⁾ Више о ширењу Богомила гледај *Račkog*: Bogomili i Patareni (Rad VII, VIII, X.) *Jagić* Историја књижев.

²⁾ Навод Јагићев, *Histor književ.* — *Arkiv* IV. 87 *Rački* Rad X, 235.

³⁾ *Rački*, у Rad-u X, стр. 217.

⁴⁾ *Ibi* 149.

⁵⁾ *Ibi* 205.

¹⁾ *Ibi*.

²⁾ *Ibi* 217.

³⁾ *Ibi* 218.

⁴⁾ *Ibi* 178.

⁵⁾ Јагић. Истор. књижев. 82.

О овоме говори Косма у *Arkivu*. IV — 85. — Rad X. 238. — *Jagić* Историја књижев. 84.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

гомили су често уносили молитве из народнога живота, уносили обичаје и чарања, тиме се учинило да су им књиге занимљивије, да су више преписиване а тиме и јаче ширена писменост у масу богомилских присталица. Бавећи се у средини народа живећи по општинама, које су се угледале на првобитне хришћанске општине, које су се по начину живота готово поклапале са словенским демократским духом, радећи поља и њиве, живећи од свога зноја и ширећи писменост и проповед без паре и динара, освајали су свет где су се год појавили. Некористољубивим а повученим и простим животом служили су за углед другима. Помагали су ближње, а говорили против црквене и светске хијерархије. Тиме су с једне стране постали опасни по општине осталих црква и по власт кнежева и владалаца, а с друге стране навукли на се буру и гоњења од стране духовних и световних поглавара. Гоњења су настала на све стране против Богомилства. Организована сила појединих држава била је истина јача од једне секте, али и она се упорно држала ширећи своје списе и учећи омладину писмености. Како су били напреднији од осталих мучно да би их ма којим другим путем потисли но грубом силом као што је и учињено. Немања похвата њихне учитеље, посече им језике, попали књиге и прогна, али се опет они одржаваху.

Ова страшна хајка на богомиле, особито спљивање књига, учинили су, те је већина богомилских списа изгубљено или упропашћено, те данас немамо довољно података за проучавање богомилске цркве, њеног уређења и њихове културе, која поређена с другим народима тога периода није била незнатна.

Најпосле да напоменемо у неколико речи и суделовање женскиња у ширењу богомилске јереси. Богомили практични у агитацији служили су се и женскињем. Потврде за то налазимо код пловдинских и босанских богомила. За пловдинске богомиле Рачки по једној белешци Апе Комненове вели: Неки монах Василије изабрао је себи 12 ученика, које прозва апостолима како би нову науку тим даље проширили, *иа је њима навео и ученице, жене златионашања* (како вели А. Комненова). *Разаслав ове на све стране, своје је неверство за чудо раширио.*¹⁾ У Босни жене су становале заједно с мушким члановима цркве, па разуме се да су имале утицаја на ширење богомилске јереси. Да су заиста биле у заједници види се отуда што се богомили, који се одрекоше јереси, закљеше папском легату да ће им жене од њихног реда бити одвојене од мужава.²⁾

¹⁾ *Rački, Rad.*, VII, стр. 113.

²⁾ *Ibi* стр. 140.

Што се тиче срестава и начина, којим се ширило школовање код богомилских присталица, мислим да је било исто онако, као и код православних и католика.

Белешке о литерарном образовању и предавању поетике у гимназији¹

II.

Обратио сам пажњу на значај народнога језика и разних му огранака по опште образовање, којему гимназијско школовање треба да постави поуздану основу, и на погледе, који данас све то више преоблађују међу школским радницима. Ово сам учинио не само због тога, што хоћу овим општим напоменама да поткрепим своје погледе о том, како треба предавати поетику у VI разреду гимназије, него и с тога, што се у круговима наших школских радника и данас још упорно одржава мишљење, да је наставнику доста, ако зна добро свој предмет, па да га може с успехом предавати.

Ово је међутим једна заблуда, од које нас није могло излечити досадашње искуство, црпено на основу резултата који нису ни у ком погледу такви, да бисмо могли бити њима задовољни. Ако ништа друго, ово нам је искуство јасно казивало да није добар правац којег се држимо и да је крајње време да га напустимо. Јер ваља имати на уму, да резултати који постижу најбољи и најспремнији наставници, не одговарају ни њиховом уложеном труду, ни напорима, којима су изложени ученици, ако хоће што да науче. Ово долази искључиво отуда, што наставници у заблуди да им је доста ако сами знају добро свој предмет, не показују довољно воље да подешавају своја предавања према начелима, на која их упућује методика. Овакав рад претпоставља труд око спремања за свако предавање, и то труд који истина није тако лак, али је за успех у настави неопходан. А пошто нико није вољан признати да бежи од посла, радо се прибегава софизмима, да се њима оспори, што је данас у целом свету признато као истина: *наставнику осим темељног знања предмета које предаје, треба и знати начела, са којима га може упознати само методика.*

Кад би се једном ова проста истина и код нас одомаћила, верујемо да би нестало главног узрока неуспеху из многих предмета, а нарочито неуспеху из најважнијих међу свима — народнога језика.

¹⁾ Види 9. св. Просветног Гласника.

Који су год до данас писали о нашим средњим школама нису били задовољни успехом, који се постиже из појединих предмета. Најнезадовољнији су били они, који су проучавали резултате наставе из народног језика, јер се свима чини природно да они буду најбољи. Српска је граматика, међутим по општем признању, ученицима најтежи предмет, који једва савлађују чак и онда, кад је предају најспремнији наставници. А ја не чух да има и једнога зналаца, који би с поуздањем смео тврдити, да је бољи успех из осталих огранака народнога језика и ако им је у гимназијским програмима дато и угледно место и довољан број часова.

Како да се објасни ова аномалија, ако не начином, којег се наставници држе у својим предавањима.

Не признавајући да им може што користити методика, многи наставници предају онако, како су упамтили да се њима предавало. Традицијом се освештао догматизам, који је овладавши наставом, унео у њу мртвило, у место живости, којом она треба да се одликује, да би могла бити мила и наставницима и ученицима. У место живог општења између наставника и ученика, чијој саморадњи за време предавања треба да је остављено широко поље, наставници говоре дуге лекције, које ученици слушају. А кад им затегнута пажња, услед напрезања, ослаби, подају се клонудости и траже јој лека у разним ситним изгредима, који ометају правилан ток предавања. Наставник мора да повраћа ред опоменама, које му одузимају време и слабе вољу, а ученици, принуђени да свраћају пажњу и на оно што није у тесној свези са предметом предавања, заборављају лако оно што су напред чули. Све то доприноси да у школи, за време предавања не влада онако расположење, које би духу учења давало полета, а наставнику уливало одушевљење, које може дати само поуздана вера у успех.

Догматизам потискује живу саморадњу. Нагонећи ученике да уче на памет код куће оно, што су у школи требали да науче, а код куће само читањем да утврде и прошире. Учење губи привлачност и постаје посао, који се ради с натегом и оставља на страну, чим се појави прва за то повољна прилика. У место да се развије љубав према читању ван школе, којим би, кад је у школи добро упућено, ученици имали да прошире и утврде што су у школи учили или да доуче што су у њој пропустили — код ученика се развија склоност да примају за готово што пише у уџбенику, да то науче, кад им треба добити добру оцену, како би га заборавили, чим она више није потребна. Бла-

годарне потицаје, који треба да гоне на учење, потискују тежње за добрим оценама, помоћу којих се долази до сведоџбе и стиче право на службу. Главно је служба, а све остало има вредности само у толико, у колико служи као подесно средство да се до ње дође.

То су жалосне последице којима води овакав начин предавања, какав се у нас одомаћио под утицајем традиције која га је освештала и рутине која га одржава.

Што наши ученици показују слаб мар да читају ван школе и друге књиге осим оних које су препоручене као уџбеници, томе је у првом реду крив начин по коме се у школи предаје и који их навикава да уче код куће на намет оно што нису могли или што су пропустили запамтити, кад им је учитељ у школи држао предавање. Ова недовољно развијена љубав према читању — а то је по моме мишљењу, најштегнија последица погрешног начина предавања матерњег језика — један је од најважнијих узрока, што наши ученици, дошавши у V разред, не показују довољно спреме да с успехом уче литерарне облике.¹⁾

Противно оном што сам образложио у првом чланку, да настава у нижим и средњим разредима треба да је усредсређена на читању, уз које би ишла потребна обавештења и вежбања, код нас се у нижим разредима све учење матерњег језика свело на учење граматичких правила. Граматика је прогутала све, те изгледа да се језик учи ради

¹⁾ Од колике је важности читање као средство, којим се достиже васпитна сврха наставе, врло је лепо обележио Н. Керн:

„Интересовање, у коме васпитна настава налази свој циљ, трајно је и премаша време наставе. Ко га има, тај ће увек показивати тежњу да прошири своје знање, а за то ће се и непрестано трудити да сам допуну искуство које животом расте и ошхођење, које се умножава, и да не занемари саморадњу са усавршавањем. Средство, које му се за то нуди, поглавито је читање и то многострано читање. Да питомац и после свршене наставе ово средство не напусти, о томе ваља да се брине већ сама настава. Она то чини тиме ште га упућује, да самосталним читањем допуњује наставу у свако доба; да му она не ствара само навиком потребу читања, већ пре свега уживањем, бирајући најлешше и најбоље; да га учи правом начину читања; да му даје она знања која ће му олакшавати разумевање онога што ће прочитати; да у њему буди очекивање и да га као на средство да та очекивања задовољи, упућује на извесна књижевна дела, за читање којих време наставе није довољно. А све се то може постићи заједничким радом свих наставних метода. Разумевање за прочитано рашће само собом с годинама; јер круг искуства који се у животу непрекидно проширује, све ближе прилази ономе, што је, пре тога, од њега било удаљено, и све лакше бива у познатом кругу наћи боје, с којима нам представа предочава оно што је страшно.“ (*Grundriss der Pädagogik* vierte Auflage.)

граматике, а не граматика ради језика. Тачно је обележено шта у ком разреду треба научити из разних делова граматике, а нигде се не казује шта и како треба радити са читанком, која је, према овоме како се ради, само допуна граматички. А требало би, кад би се радило како методика прописује, њој да је потчињена граматика. Читанка није више само збир одломака, прибраних искључиво на то, да ученици имају где наћи примере да потврде извесна граматичка правила. Својом садржином читанка треба да пружа подесно градиво за разнолика вежбања, помоћу којих се постиже циљ наставе из народног језика, а којима се у исто време ученици припремају за доцније изучавање теорије и историје књижевности, којим се она има да крунише.

Како се код нас ради у већини случајева, читанка је споредна, а главно је изучити граматичка правила начином који је за наставника најлакши. Отуда и бига да ученици, бар они који су бољи, знају на испиту свако правило добро, натежу кад имају да га примене на примерима, а забораве чим прође извесно време после испита. Ваља се само распитати мало, па ће се сваки брзо уверити, да је у нас мало људи, који ће вам признати, да учењу граматике у школи имају да захвале, ако правилно пишу. Сви ће вам потврдити, да искључиво читању имају да захвале, ако знају правилно писати. То је дошло навиком, а не учењем. И за то мало који зна објаснити граматичким правилима, зашто је нешто правилно или неправилно.

То сви знамо и опет се мало трудимо око тога, да зду доскочимо и граматiku поставимо на своје место. Наши ученици, кад дођу у V разред, једва ако што задрже у памћењу од онога што су у четири млађа разреда учили из граматике. Па и то им није јасно и свезано, те им и не служи ни за шта. Кад пишу, греше и у облицима, и у склопу реченица, и у интерпункцији, као да граматiku никад нису ни учили. Ако који уме правилно да пише, не дугује за то граматички, него опет читањем добивеној навици. Као пример наводим једног ученика из IV. разреда, који је на испиту задивљавао све присутне савршено правилним писањем најтежих реченица и — потпуним незнањем синтактичних правила. Али је он врло много читао ван школе сва боља дела из наше новије књижевности. Не наводим овог ученика као пример за угледање — јер је и ово крајност — него само као потврду од колике је важности читање за навикну правилно се служити језиком.

Кад је овако са граматиком, која се једино и учила, лако је предвидети како траљаво морају стајати ученици са читањем, којему се никаква

пажња није поклонила. Граматика, како се у нашим гимназијама предаје, може само убијати а не развијати љубав према читању. То се може доказати примерима из свакидашњег живота школскога.

Запимало ме је ово питање, па сам покушавао сазнати од ученика који су ступили били у V разред, шта су читали за време школовања у нижој гимназији, осим књига, које су им служиле као уџбеници. И резултати овога испитивања били су врло недовољни и баш с тога карактеристични; њима се најбоље утврђује, да наша средња школа не развија љубав према читању, а ако се и нађе ученик који воли да чита, он чита, без критике све што му падне под руку, а најрадије оно што не ваља.

Од 12 ученика, који су 1894/5 школске године учили V разред у врањској гимназији, двојица су прочитала, за све време школовања у нижој гимназији, по 36 књига, а друга двојица по 12. Од осталих су само двојица прочитали више (један 56, а други 67 књига), а двојица врло мало (један 3, а други 9 књига). Од последње четворце један је прочитао — 11, а други — 15, трећи — 24, а четврти — 28 књига.

Држећи се начела, према којима је Мартиновски израдио своје читанке, за нижу гимназију, ја сам, од прилике, поделио у три групе главније наше писце, у чијим би се делима могло наћи подесног градива, са којим би се, у нешто прерађеном облику, могли ученици упознавати, читајући их у целини у нижој гимназији.

У првој би групи били:

1. Народне умотворине,
2. Доситије Обрадовић (Басне),
3. Бранко Радичевић,
4. Милорад Шапчанин,
5. Милан Ђ. Милићевић,
6. Миленко Грчић,
7. Змај Ј. Јовановић.

У другој би групи били:

1. Народне умотворине,
2. Доситије Обрадовић (Прикључења),
3. Прота Матија Ненадовић,
4. Лаза Лазаревић,
5. Његуш П. Петровић,
6. Богобој Атанацковић,
7. Јован Илић,
8. Ђ. Јакшић,
9. Стјепан М. Љубиша,
10. Јанко Веселиновић,
11. С. Матавуљ.

У трећој групи би били :

1. Јован Ст. Поповић,
2. Лаза Костић,
3. К. Трифковић,
4. Лукијан Мушицки,
5. Јов. Суботић,
6. Јаша Игњатовић,
7. Војислав Илић,
8. Д-р Мил. Јовановић,
9. Љуба Ненадовић,
10. Јосиф Панчић,
11. Чедо Мијатовић,
12. С. Милутиновић-Сарајлија,
13. Љ. Вуличевић,
14. Ст. Бошковић.

Из овога низа могао би се који изоставити, да се замени другим којим од писаца из западних страна, али тек, примера ради, са делима ових писаца, бар онима која су подесна за нижу гимназију, требало би да су упознати ученици, кад сврше нижу гимназију.

Распитујући да сазнам, шта је који од ученика које поменух читао од ових писаца, нашао сам ово :

1. Ни један ученик није читао ништа од Милорада Шапчанина, Миленка Грчића, Доситија (прикључења), Лазе Костића, Лукијана Мушицког, Јов. Суботића, Јаше Игњатовића, Јосифа Панчића, Ст. Бошковића.

2. Доситија (Басне), Лазу Лазаревића, Богобоја Атанацковића, Јована Илића, К. Трифковића, Д-р Мил. Јовановића читао један ученик.

3. Змаја Јов. Јовановића, Петра Петровића Његоша, Буру Јакшића, Војислава Илића, Јов. Ст. Поповића читала су двојица.

4. Симу Милутиновића Сарајлију и Љубу Ненадовића читала су по тројица; Милана Ђ. Милићевића и Матавуља Симу четворица; Чеду Мијатовића шесторица. Јанка Веселиновића — деветорица, а највише је њих — једанесторица — читало народне умотворине.

Разуме се да ни једнога од ових писаца дела нису читана у целини, него тек поједина од њих. Пада у очи, да се највише читају дела, до којих је ученицима најлакше доћи.

Кад се пореди број књига, које су ученици читали, са овим што су читали од онога што ваља, излази жалостан резултат: не чита се ни колико треба, ни шта треба.

Да у ученика има воље да читају и да се она може и постицати и упућивати, уверио сам се, кад сам, у почетку VI разреда, распитавао шта је

који читао од ученика, које сам примио у IV разреду и добио сам ова обавештења:

Од 17 ученика читали су: Бранка 15, Љ. Ненадовића и Јанка Веселиновића 14, Петра Петровића Његоша и С. Матавуља 12, Змаја Ј. Јовановића 9, Јакшића Буру 10, Јову Илића и Доситија 9, Јов. Ст. Поповића и Богобоја Атанацковића 7, Косту Трифковића, Војислава Илића, Д-р Милана Јовановића, Чеду Мијатовића, Мажуранића, Проту Ненадовића — 6; Милорада Шапчанина и М. Милићевића — 5; Лазу Лазаревића — 4; Лазу Костића и Симу Милутиновића Сарајлију — 3, Јована Суботића, Јашу Игњатовића Гундулића — 2, Јосифа Панчића, Л. Мушицког, Стјепана М. Љубишу — 1 ученик, Грчића Миленка и Ст. Бошковића није читао ни један ученик, просто с тога, што су им дела постала реткост, до којих им је тешко било доћи.

Али је опет за то тешко изгладити штетне последице, које истичу отуда, што се ученици за рана не привикавају да читају што треба и како треба. Јер сваки зна, да није доста само читати, ако се хоће њиме да достигне сврха, за којом тежи целокупна настава, него треба умети читати са потпуним разумевањем и облика и садржине. А на тако се читање наши ученици не упућују, ма да је у свету, на који бисмо се имали рашта угледати, и питање о том одавно на чисто изведено. И због тога обично бива, да наши ученици ступају у вишу гимназију са врло мало претходне спреме из народног језика: *нити се зна добро граматика, којој је у нижој гимназији све остало потчињено, нити се добила навика да се самосталним читањем проширује и утврђује у школи стечено знање.* И онда је, разуме се, врло тешко постићи, да ученици савладају успешно књижевну теорију, познату у нас под именом: *литерарни облици*, који се предају у V и VI разреду да би се ученици припремили за учење историје књижевности у VII и VIII разреду гимназијском.

Тешко је радити, разуме се, ако се хоће да води рачуна о променама, на које упућује методика противно догматизму за који нас везује традицијом одомаћен начин предавања. Ништа није лакше, него држећи се реда, којим је у уџбенику распооређено градиво, прелазити правило по правило, старајући се само о том, да га ученици у том тренутку разумеју, а не и о том, *да оно истиче, као природна последица, из раније стечених и добро схваћених примера.* Који хоће, међу тим, да се у предавању држи методских правила, мора знати, да се такав начин предавања преживео. Настава је васпитна само онда, кад се наставник стара, ко-

ристећи се разним наставним методама, да се знање, које жели саопштити ученику, тако рећи у њему створи, да се *генетички* развије из онога што он већ зна. Настава мора увек бити генетичка, ако се хоће да је васпитна. Догматизам се преживео; још се само код нас држи на штету и ученика који лако забораве што у школи науче, и наставника који се лако забатале, јер догматизам не натерује на непрестани рад и усавршавање.

Кад ступи у вишу гимназију, ученик треба да донесе у нижој стечено извесно знање, које има да стално послужи као основа за даље учење различних предмета. Васпитној је настави задатак да ово припремно знање тако преради, како ће оно одговарати циљу васпитања. „Ово се прерађивање изводи двојак: или се раније стечено знање разлаже на своје саставне делове, па се према васпитном циљу уређује и исправља, или се оно проширује новим знањима. Обе се ове радње у пракси не одвајају једна од друге. Често пута је доста нечим, што се као ново уноси, исправити нешто у раније стеченом знању, а тако исто ономе што је ново неби се могло указати и обезбедити право и поуздано место, ако се није пре свега истакло и утврдило оно са чиме би ново требало да се веже.“*)

Кад се наставом стечено знање разлаже и разложено прерађује, полази се обично од сложености ка простом, док се, на против, иде од простог ка сложеном, било да би се стечено знање проширило, било да се разлагањем познатог добијају елементи, који се на нов начин везују. Обе се врсте наставе разликују *правицом* којим иде настава да би достигла свој циљ, и могу се према томе означити као две *методе*: ако се стечено знање разлаже, исправља и објашњава, метода је *аналитична*; друга се зове *синтетична* и може бити двојак према томе, да ли се о нечем што је ученику непознато, проширује већ стечено знање, или се новим асоцијацијама престава проширује круг наших појмова и мисли. И према овоме би изишло да имамо три метода, помоћу којих се наставом достиже циљ васпитања. Прва преоблађује у нижим и спрема основу за друге две које преоблађују у вишим разредима гимназија, а све једна другу допуњују према природи предмета, који се предаје.

„Није доста само, вели Керн, ново наставно градиво, којим треба проширити стечено знање, прерадити према циљу коме се тежи наставом. Мора се и оно што се готово налази у духу припремити да буде способно примити ново и тако

израдити да ономе што је ново може пружити доста престава, са којима ће се асоцирати. Богата жетва не зависи само од избора доброг семена, него и од тога, је ли правилно обрађена њива која има да прими семе. Задатак је аналитичне методе да припрема градиво за синтетичку и да јој за оно што је ново обезбеђује лаку аперцепцију.“*)

Кад би се наставници руководили у своје раду овим начелима, не би се могло десити, што је у нас обично, да ученици дођу у вишу гимназију апсолутно неспособни да уче и науче књижевну теорију, како то одговара сврхама литерарног образовања. И ови, дакле, чисто методски обзира говоре у прилог тврђењу, које сам истакао у првом чланку, да читање треба да је средиште наставни народног језика у нижим разредима, ако се хоће да од ње буде успеха, који би одговарао значају овога предмета. Ученици би онда долазили у вишу са доста знања, стечена у нижој гимназији, и на основу њега би се могло поћи даље са потпуним изгледима на успех. За њ је, према овоме што овде нагласих, неопходна погодба, да је раније стечено знање ученика богато представама и елементима, на којима треба да се заснива разумевање онога што долази као ново. Нема ли њих, настава ће рамати у сваком погледу. Ма колико се наставник трудио, неће постићи што жели из простог разлога, што му за успех недостаје оно што му је неопходно.

Кад ствар овако стоји, питање је, шта да се ради, па да се зду доскочи?

Два су начина, којима се ово што не ваља може исправити: један је радикалан и захтева преуређење и програма и метода, по којима се предаје народни језик; други би био карактера привременог у толико, што не би дирао у програм него би се дотицао само методе рада, и с тога би се могао одмах применити. Ја сам по њему радио прошле школске године, предајући у VI разреду поезику, и постигнути резултати су ме уверили, да се нисам преварио, што сам га се прихватио. Да га се прихватим, натерала ме је невоља која ме је мучила ранијих година, гледајући резултате који нису одговарали уношеном труду ни моме ни мојих ученика.

Показао сам раније недостатке, на ми је остадо да, овоме чланку на крају, покажем и начин, на који мислим да би се могло, не дирајући у програм, радити с већим изгледима на успех и сагласно начелима, која сам обележио.

Питање се своди на ово: како би се могла олакшати, при предавању поезије, примена мето-

*) Н. Kern, op. cit. стр. 99.

*) Н. Kern, op. cit.

дичких начела распоредом наставног градива, које има да се по програму пређе из овог предмета у VI. разреду?

Имајући на уму да је овој примени главна препрека недовољна претходна спрема ученика и тражећи начин, како да се она отклони, ја сам дошао на мисао, да би се то најлакше постигло, *ако би се градиво распоредило на основу начела о концентричним круговима тако, да оно што се у једном кругу пређе за извесно време служи као основа, која се има проширивати садржином другог круга.*

Као што сам мало час на примеру показао, наши ученици мало читају. Долазе у VI. разред где треба да уче поетику, а многи од њих није читао ништа више од онога што је могао наћи у читанкама. О појединим облицима поетским немају ни појма просто за то, што нису читали дела наших песника или ако су их и читали, то је било на дохват, без разумевања, јер их нико није упућивао, како и шта да читају. И такве ученике треба сад упознати са поезијом, њеном теоријом и облицима!

Посао, доиста, врло тежак, јер му недостаје главна погодба, за коју мало час рекох да је за успех неопходна. Аналитичном се методом не може припремати основа за синтетичну, из простог разлога, што у раније стеченом знању ученика немате шта да разлажете, исправљате и уређујете, како би за нове преставе обезбедили потребне асоцијације или како би новим комбинацијама познатих елемената долазили до нових појмова и мисли. О овој се тешкоћи мора водити рачуна, ако се хоће да нађе поуздан пут, који води успеху. Не може се ученику говорити о суштини лирске поезије, ако он, пре тога, није с разумевањем прочитао и уживао у лирским песмама разних врста. Или како да објасните ученицима, шта је то драма који нити су прочитали нити су гледали на позорници какву добру драму. И како се онда може ићи у предавању од познатог непознатоме? А то је основно правило методско.

Водећи о овоме рачуна, а да бих опет свој рад довео у сагласност са принципима, на које упућује мотодика, ја сам прво двомесечје употребио био на то, да са ученицима на часу прочитам један или два примерка најглавнијих облика поетских, старајући се да их упознам са најглавнијим им одликама и у форми и у садржини, како би сами, уз моју помоћ, могли доћи до потребног разликовања међу њима. Двомесечје бих завршио најкраћим изводом о суштини поезије и њезиној деоби на врсте и облике. Тај извод није

извесно већи од писаног табака, и у њему је било резимисано оно до чега су ученици дошли читањем у школи и што су утврђивани и проширивани према мојим упутствима, самосталним читањем код куће. Тај први концентрични круг, који је имао да послужи као основа за остале обухватао је што је најпотребније знати о поезији, њезиној деоби на епску, лирску и драмску и о главнијим облицима сваке ове врсте. Старао сам се да се у градиву њиме обухваћеном нађу потребне тачке, за које би се имало везивати што ученици новог нађу у делима која буду даље у другом двомесечју читали, те тако обезбедити нове асоцијације, које су ми помагале, да, остављајући им широко поље за саморадњу, обраћам пажњу на нова обележја, којима се проширивао први круг. Читање је увек претходило извођењу карактеристика појединих облика поетских, а на крају је долазила синтеза свега, до чега се анализом дошло.

На овај сам начин долазио до другог круга, у коме је било више детаља, којима је проширен био првобитни скелет. Ученици су на крају другог двомесечја прочитали што је најпотребније за правилно разумевање поезије и њезиних облика и научили су разликовати главне особине свих поетских облика и у погледу садржине и у погледу облика. На овај се начин дошло до довољно широке основе, на којој се у другом полгођу имала да пређе цела поетика, држећи се истога начина рада. Најважније је у овом полгођу да ученици науче добро шта је епос, роман, трагедија и комедија. Да би то добро научили, треба извесан број часова посветити темељном изучавању каквог угледног обрасца. Ја сам, као образац за трагедију, узимао *Перу Сегединца* од Лазе Костића. Пошто бих ученицима објаснио једнога часа све што им је потребно знати о историјским догађајима, који су песнику дали градиво за историју, ја бих им испричао сасвим опширно садржину саме трагедије, држећи се реда који је у њој. Тек после тога бих им читао чин по чин лагано и јасно, старајући се да им пажњи не измакне ни један важнији детаљ. Чим бих прочитао један чин, тражио бих да ми који од ученика исприча његову садржину колико се може подробније. Ако би што пропустио позивао бих друге ученике да га допуне. А кад би тако прешли све чинове, захтевао бих од ученика да ми причају целу трагедију, допуњујући једни друге. Кад би тако ученици потпуно савладали садржину и облик, приступно бих анализи особина којима се драма разликује од других облика песничке продукције, старајући се да се при том користим раније стеченим знањем ученика, нпр. поређењем са

епосом. Поређујући особине, које су раније изучили на епосу, са особинама, које су запазили или на које сам им сам обраћао пажњу, читајући трагедију они долазе сами до јасног разликовања особина којима се трагедија одликује као засебан облик песнички. Најважније им је схватити добро, шта то значи *радња* у драми и каквим се особинама она мора одликовати (јединством, вероватношћу у извођењу и важношћу идеје која је кроз њу проведена) а ученицима је лако схватити техничке особине.

Тек што се ово савладало може се прећи на анализу особина, којима се трагедија одликује као засебан драмски производ. Не упуштајући се у разлагање о природи трагичне кривце и карактера трагичног јунака, ваља се задржати нарочито на оним местима која остављају јак утисак и потражити особине, којима се одликује осећање произведено у души читаоцевој променљивом судбином главног јунака. *Жалимо га* кад страда, *збемо* за њ, кад га видимо изложена неочекиваним бедама, али опет осећамо неко *узвишено унутрашње задовољство*, кад се уверимо да га невоља није могла поколебати. Све ово очигледно представити и примерима поткрепити није тешка ствар, и кад се схвати суштина овог трагичног осећања, лако је по њима обележити и особине, којима се мора одликовати трагични јунак и природу *трагичне кривце*. И онда је, разуме се, врло лако ученицима да разумеју, шта је то трагедија и чиме се она одликује и од осталих врста песничке продукције и од облика драмске поезије.

Исто тако треба радити кад је у питању да се објасни ма који облик песнички, па ће се сваки уверити, да ће ученици лако савлађивати, што им је иначе било тешко разумети. А и наставнику ће се посао милити, кад види да му се труд награђује успехом.

Да је овакав начин рада кориснији од онога какав је у обичају у нашим школама, ја сам се уверио, јер сам радио, држећи се и једнога и другог. Ја га препоручујем и с тога, што ми се чини да је потпуно сагласан и са начелима, о којима мора водити рачуна сваки који хоће методски да ради. Разуме се да бих најрадији био видети да се приступи једном радикалној промени програма и метода, како би они боље одговарали искуству и науци. А пошто иде споро са таквим променама, ваља мислити о начинима, како да се избегава оно што не ваља, не дирајући програме који су данас прописани. За то се и реших изнети, шта мислим о начину, на који би требало предавати поезику у VI разреду.

Свет. Ст. Симић.

Б.

УПРАВА ОСНОВНОМ ШКОЛОМ

(Администрација)

Имамо да разликујемо две управе: управу својом школом, у своје разреде, коју врши сваки *учитељ* и *учитељица*, и управу целом школом, коју врши *управитељ* основне школе са већем учитељским и одбором школским.

I

Управа својом школом

1. **Упис.** Кад учитељ добије од школскога одбора или управитеља *списак* ђака свога разреда, он треба да уведе сва имена њихова у главну књигу *уписницу* или „протокол.“ Ни једнога ученика не сме изоставити, јер би за то био крив. На крају се потпише, а упис може оверити и управитељ. Пошто је уписница нешто трајно, што остаје у школи и после учитеља, то он треба да се постара, да упис буде не само тачан, но и што чистији и лепши. То је лице учитељево, по којему ће га ценити сви његови последници. Овде ће се забележити и оцена његова рада.

2. **Дневник.** После уписа у главну књигу учитељ има да заведе и у дневник или „каталог.“ С тога, што се из дневника ученици и прозивају, зове се он и „прозивница.“ Он је удешен тако, да сваки месец има свој ред а сваки дан свој квадратих, где ће се бележити изостанци, ако ученик не дође у школу. И дневник се мора држати чисто. И ако је он привремена ствар, јер вреди само за годину, опет је одвише ружно, кад се на крају године види избрљан, а још горе кад је нетачан. На крају код свакога имена има повећа рубрика за напомене, у коју може учитељ бележити све важније ситнице о ученику.

3. **Изостанци.** Свакога дана и пре и после подне мора се бележити који ученик не дође у школу. То је најбоље бележити положеном цртом, — па кад ученик дође и оправда, онда преко ње повући црту усправну и направити +. Тачно бележење изостанка је одвећ важно не само с формалне стране, ради тачности и статистике, него и с тога, да деца не изостају и не дангубе, да учитељ на крају године може дати надзорнику тачна рачуна о свакоме ђаку, и да, у случају дужега изостајања, може предузети по закону потребне мере те да се дете доведе у школу. Пошто се за оправдане изостанке не казне ни ученици ни њихови родитељи, то учитељ добро треба да пазн, које ће изостанке оправдати а које не. Ласно ће и сам сазнати, да

ли је изостанак учињен у намери бежања од школе или због других каквих домаћих и неодољивих потреба или болести. Учитељ много може учинити и саветом и пријатељским опоменама и код деце и њихових родитеља, те да деца мање изостају, а ово и јесте најбоље. Тек у случају очите упорности и наваличнога бежања или задржавања деце од школе долази потреба: да се употребе принудна средства. А ово ће бити, ако учитељ не оправда изостанке но достави дотичнога родитеља управитељу а овај школском одбору за казну.

4. **Оцене.** Свакога дана при предавању и обнављању учитељ пропитује све ученике и отуда зна какав му је који ученик из кога предмета. Али сваки дан неће давати оцена. Но да би знао, на крају године како му је који ученик напредовао, он даје свакога месеца оцене из свих предмета, и на крају године из њих изводи годишњи резултат. А пошто на годишњем испиту надзорник не стигне да испита све ученике из свих предмета и да им оцене, то овај годишњи резултат остане ученицима и као *општи резултат* за ту годину. За то баш и треба да је што тачнији и правилнији.¹⁾ Поред оцена давати оцене и из *владања*.

5. **Бележник рада.** Некада је било прописано, да сваки учитељ сваке године мора записивати у једну књигу шта је из кога предмета прешао; и то му је служило пред изаслаником као доказ, да је радио у школи и да је све по пропису свршио. Данас ово не вреди више и донета је овако бележење било прешло више у форму, без вредности, јер су многи на крају године у ту књигу преписивали програме. Али има нечега и доброга у овоме бележењу, што је законодавац и имао на уму кад је ово био уредио, особито за младе учитеље и почетнике. Пре него што учитељ имадне сву наставну грађу у памети, уређену и распоређену према времену, потребно је, да је ставља на хартију, те да може увек видети колико је према даноме времену прешао из којег предмета. У случају неуспеха може тражити узрока по овим забелешкама и у опширности наставне грађе и у брзању са којим је предажена. У опште младоме учитељу на крају године школске овакав бележник јесте прави душевни врт, за шетњу и разматрање: шта је сејао и садио, а шта му је родило. Одатле ће

¹⁾ Неки учитељи не бележе оцене свакога месеца, него на крају године попуне све рубрике за све месеце. Отуда је у њих сваки ученик у почетку године онакав исти какав је и на крају године. Никаке разлике преко године, па чак ни онда, кад је дете боловало. То ћете познати по једноме мастилу и једнаким цифрама. Ово је неправилност, као и она, где учитељи изостанке не бележе сваки дан него недељно или, ош горе, месечно.

извесно поцрпети драгоцене поуке. Ко год, дакле, хоће да се учи и да напредује, он нека води овакав бележник макар само годину дана.

6. **Бележник казна.** Да би се видело на крају године колико је пута које дете кажњено и какве су казне употребљаване, прописано је, да се казне бележе у засебни списак, у који се забележи кад је и чиме који ученик кажњен. Ово је у неку руку и за учитеља добра устава, те да казне не употребљава олако и сваки час; а кад већ коју употреби, он треба и да је запише. Ово ће и на ученика утицати јаче. Наставници би и заборавили кад су којег ученика казнили преко године и чиме, и на крају године не би имали јасан преглед о владању свакога ученика. За то је добро да се води бележник али се мора водити тачно.

7. **Бележник важнијих догађаја и разних занимљивости.** Из бележника предавања и казна издваја се бележење онога што би ишло у *школски летопис*, у историју или живот дотичне школе за ту годину, и оно што иде на *штудију и посматрање природе деције*. Ово је више приватан бележник учитељев. Ако би хтео, учитељ би и ово могао да одели и да оно што иде у живот школних бележи за себе, а оно што се тиче деце и њихове природе и живота то опет за себе. Овакве су белешке доцније драгоцени подаци за историју школе и места, а они други за познавање деце и њихове природе. Сваки дан имамо из живота дечијег толико занимљивих ствари да бисмо на крају само једне године имали читаву збирку, ако бисмо их све бележили. Ово је *бисер*, који многи газе, а не сећају се да га купе. А наша би земља била много имућнија кад би сваки од нас купио оно благо које газе....

8. **Чување ствари.** Све ствари у учионици учитељ прима по нарочитоме списку („инвентару“) и за њих одговара. За то он треба да пази и на ученике, да их не кваре, и на послужитеља, да их чува при чишћењу и прању учионице. Особито да пази на клупе, да ученици не режу, а послужитељи не разклате вукући. Још мало више мора да обрати пажњу на мапе или карте, те да би се одржале чисте и целе. За то ваља да уведе, да ученици никако не показују прстима или штапом него само хартијом усуканом у подуже вретено. Све што је школско, ваља да је чисто и у реду, и да служи деци као *пример* уредности и лепоте. Деца ваља да се навикавају, да ово не дирају, не кваре и не прљају. Учионица и ствари у њој, то је лице учитељево и ученичко. За то, оно ваља да је умивено.

9. **Владање децом.** Сав је овај спољни ред у неку руку споредан, ако учитељ не успе, да створи

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

примеран ред у самих ученика. Он мора потпуно да влада учиницима и да се чини само оно што он хоће и одобрава. Да ли ће он ово моћи да постигне само милом или ће морати да се послужи и силом, то је друга ствар. Ван сваке је сумње, да што је мање казна, то је боље; али под погодбом, да све иде као што треба. Није оно добро, где ученици раде што хоће и све иде како му драго, само за то, да учитељ употреби мање казна. Напротив, то је зло. Ту ће и успеха бити мање, и у самој настави и с васпитне стране.

Учитељ мора навикнути децу на ово: да долазе у школу на време; да са собом доносе све своје ствари; да долазе уредна, чиста и умивена; да у школу улазе и иду на своје место полако; да своје место не остаљају без потребе; да по школи не трче; да по клупама не газе, да не дирају туђе ствари; да се не задевају и не свађају а још мање туку; да живе братски; да не вичу; да сви устану кад учитељ или који старији уђе; да на часу не разговарају, но само слушају шта учитељ говори и казује; да седе мирно; да дижу руке само до образа, кад ко хоће што да каже; да онај, који се запита, устане право и одговара гласно, смишљено и у пуној реченици; да раде нажљиво и тачно, лепо; да све своје ствари чувају и држе у реду; да се не туже за сваку маленкост; да чине услуге, помажу и праштају; да сваку наредбу учитељеву извршују брзо и тачно; да и на одморе и кад кући пођу излазе по реду и полако; да се и пре учења моле Богу, и то полако и тихо, како додикује молитви и побожности. На ученике се мора сваком могућном приликом утицати, да се владају уљудно и ван школе, улицама и путем, па и код куће. И кућа и друштво или околина треба да осете благослов школних. Залуд ће бити највећи напредак у самој научној страни, ако владање дечије не буде очито сведочио и о напретку нарастиве стране. Сваки покрет њихов ваља да показује мудрост и уљудност. Телесни рад да не презиру, него да се надмећу и у њему.

Нека се поноси онај учитељ, који овлада својим ученицима толико, да ови гину за њега и за све оно што је добро!

II

Управа целом школом

(Дужности управитељеве)

Дужности управитељеве су у самој школи и у одбору школскоме.

У дужности управитељеве у школи долази ово:

1. **Надзор.** Који се год посао не надгледа, не напредује како ваља. Да би и основна настава на-

предовала како ваља, мора се надгледати. Наставницима се овим не спори ни воља ни умешност за рад. Али ће сваки признати, да има наставника, којима је потребно појачати ово, и једно и друго. И најбољи наставници другојаче раде, кад знају да ће неко доћи, да види њихов рад. А биће их, особито међу младим учитељима и учитељицама, којима је потребна и помоћ. Зато и постоји *стручан надзор*, који је данас поверен управитељима основних школа. Управитељи се дакле овде јављају и као другови и као старешине. Зато је и тешко да подесе своје понашање тако, да оно другове не би вређало и отуђивало; али да и послови школски не би ни мало рамали. Нити је добро, да се на рачун другарства жртвује школа, нити је добро, да се на рачун некака „гвоздена реда“ и „строгости“ жртвује све другарство. А у нас, свуда, крајности има много. Најтеже је, управо највећа је вештина, подесити своје понашање тако, да се карактер другарства никако не губи, а да се послови школски опет врше онако тачно и савесно као што се жели. Они ће се ту и с већом вољом отпављати но кад је измеђ управитеља и других учитеља „запето стање.“ Поједини учитељи опет не треба да злоупотребљавају управитељеву доброту и другарство. Они ваља да знају, да је њима *заједнички* поверено добро оне школе у којој су, а да је њему пала само која дужност више. Ништа вам није боље од добра управитеља, где су и наставници савесни и марљиви. Ту се ради са свом вољом и прегоривањем, а ту и напредак мора бити сјајан. А ништа вам није горе од зла управитеља и кад су још и наставници немарни и неуредни. Ту школа плаче.

Ако је учитељ душа школи, онда је управитељ душа колегијуму учитељском. До њега највише стоји, да ли ће међу њима бити више слоге и љубави, или више мржње и расцепа. Ако је он уставац и једнако на послу, онда ће се и остали трудити да то буду. Његова тачност и марљивост накнађиваће нечију малу и немарљивост. А у толико је он већи и бољи, јер је учинио више добра. Његово чисто срце, искреност и отвореност према друговима може више учинити но највећа препреденост и лукавство.¹⁾

¹⁾ Један је управитељ подносио већу акт министарски, којим се *укоравали* сви учитељи за нетачно вршење дужности и препоручује им се да *слушају* управитеља, са чим је радом министарство *задовољно*. А кад је један од учитеља запитан у министарству зашто их укорише, одговорено му је, да *такав акт није отишао из министарства*. И доиста, није постојао никакав акт. Њега је сам управитељ измислио!... Тај је исти управитељ изнуђавао лажне сведочење од послужитеља против учитеља, да су тукли децу и задржавали ученике дуже од прописана времена, па чак тражио

Управитељ има у главном да надгледа: да ли учитељи долазе¹⁾ и улазе у школу на време; да ли у њој раде одређени посао, и да ли га врше онако како прописују дидактичка и методичка правила²⁾.

2. Одржање реда. У свакој школи, као у једноме заводу, мора бити реда као и у једној учионици. Мора се знати време кад ће да звони за долазак деце у школу, кад за улазак; ко ће то да врши; ко треба да буде ту и пази на децу до доласка наставника и уласка у школу;³⁾ кад ће да се излази на одмор и где; шта ће да раде деца тамо и ко ће да буде међу њима; ко ће да чисти учионице, кад и како; ко да ложи пећи, доноси воду и одржава школско двориште у реду; где да долазе родитељи и други грађани и разговарају с учитељима, те да не би улазили у учионицу и сметали и тако даље. Ово све одређује управитељ, а где он не може сам, ту му помаже веће и школски одбор. Све што би после реметило већ једном утврђен добар ред, управитељ је дужан отклањати на најбржи и најзгоднији начин. Ако би се појавила неслога и свађа у колегијуму и судар или жалбе родитеља противу кога наставника, управитељева је дужност да у интересу заједничкога угледа и напретка школинога или дечијега ово изравна и уклони.

3. Замена. У случају болести којег наставника закон прописује, да му се одреди заменик, те да не би његови ученици дангубили. Ако је болест дуготрајна, онда и само министарство одређује замену или заступника с нарочитом платом. Но ако је болест мања и краћа, онда су дужни сами учитељи да замењују свога друга. Да ли ће ово вршити сви наизменце или један, то одређује управитељ. Нема сумње, да је много правичније да га

и од учитеља, да сведоче, да једна колегиница, која је редовно ишла у школу, није била најмање на 30 часова у школи!!!...

¹⁾ У једној школи учитељи су се били договорили, да, ко од њих дође после звонцета, мора платити кафе! То је чинило, да се сваки старао да стигне пре звонцета. Јер му овде није само до срамоте, него и до штете.... И овако је другарство боље, но преврљен табак, „изјашњење“ итд.

²⁾ Али на ово не сме сувише утицати, јер су наставници слободни, да бирају методе и огледају од сваке руке.

³⁾ Многи учитељи, па и управитељи с њима, сувише греше, што остаљају децу саму до самога почетка школе. Барем по један учитељ ваља увек да се нађе код школе и међу њима. Ако је ружно време, он ће пазити, да деца мигрују по учионицама, а ако је лепо време, он и сам може бити међу њима, било да им помаже у њиховим играма саветом и уштом, било да нађе како друго занимање, на пример читање. Кад буде време за улазак, онда сваки разред треба да се уреди за себе и пође у своју учионицу, своје учитељу.

замењују сви редом. Но како? Да ли свакога часа други, или свакога дана? Ако би се узело, да сваки заменик ради целог дана, онда би незгодно било за његову школу јер би она тога дана дангубила. Боље је дакле да се замена одређује за сваки час, тако, како наставници заменици могу тога часа у својој школи дати писмени рад. Сад је још питање: да ли часови да иду онако како су у распореду или да наставници поделе предмете, па кад коме дође ред да замењује, он да узме свој предмет? С формалне стране онај би први начин био бољи, јер се не би кварил распоред и сваки би предмет имао онолико часова колико му је одређено. Али с материјалне стране ово има својих тешкоћа. Наставници не знају шта је и како је који од њихових претходника прешао из којег предмета и тешко им је да наставе. Ако би пак поделили предмете, онда би сваки за своје предмете водио бригу како за најбоље нађе и трудио би се, да ученици у његовим предметима не изостану. А најбоља је комбинација: да часови остану онако као што су у распореду, па да сваки иде онда, кад падају часови из његових предмета.

При овоме ваља пазити, да свакоме наставнику дође, бар приближно, подједнак број часова. Ово захтева правда.

4. Сазивање већа. Закон је одвише мало поља за рад одредио већу учитељском. У њему се само вели: „Сви учитељи или учитељке (овде је погрешно „или,“ него ваља и) чине учитељско веће те школе или тога места. Учитељскоме је већу главна дужност старање о настави и дисциплини ученика. Ближе наредбе о већима издаје министар просвете и црквених послова.“ Ништа више нема о раду и дужностима већа. Па ни саме ове „ближе наредбе“ нису изишле. Међу тим, веће учитељско могло би да врши најважније послове и да силно утиче на напредак школин. Много што шта, што један не може, могу сви. Договор кућу гради.

Сви учитељи у једном месту и у једној школи налазе се у једним истим приликама и боре се с једним истим тешкоћама. Зато је потребно да се договарају како да се нађу у њима и како да их отклањају. Све ће ово учинити лакше заједнички него сваки за себе. Ту је договор не само о прославама, излетима и испитима, него и о најбољему одржању реда, васпитавању деце, па и предавању појединих предмета. Дивно би било увести, да се веће скупља сваке недеље у одређено време и да се поред других дневних ствари уведе, да по један наставник прича како он предаје који предмет, и зашто тако ради, како је искуство поцрпао до сад сам, предајући тај предмет. После овога имали би

остали другови да кажу своје мишљење и разлоге за то. Оваким мењањем мисли само би се унапређивала и лична спрема наставничка и настава школска. Само на оваким састанцима учитељи ваља да излазе као другови, равни међу собом, не тражећи да се њино прими као ауторитативно, и да се чувају свакога вређања и задиркивања а још више подсмевања. Друговима оваки другарски састанци ваља да су мили и да остају у пријатној успомени.

Наше је уверење, да би оваки месни и редовни састанци и договори могли много више да допринесу унапређењу школа и бољитку наставе у нас, но и сами зборови учитељски. Зборови се теже и сазивају, па зато и ређе; а и кад се сазову, на њима се искупе наставници и из разних места и прилика, с различним намерама и погледима, и за краће време теже је и урадити што добро. Зато управитељи имају и ту важну дужност, да сазивају учитеље у већа што чешће, да на њима управљају пословима и старају се о извршењу одаука њихових. А који год учитељ жели напретка и себи и школи, он не треба да пожали ни труда ни времена да на веће дође.

5. **Књижница и учила.** У свакој школи мора да има макар почетака за школску књижницу и збирку научних средстава или учила. Све ово да чува и држи у реду управитељ, и стара се, да обоје цвета. Што је храна телу, то су очигледна средства за наставу; а што су ова за наставу и децу, то је књижница за учитеље. Зато свака школа треба да има свој кабинет и књижницу, а где за ово нема засебна места, то нека се држи у канцеларији. Ни један управитељ не сме да буде задовољан само оним што има у књижници и кабинету, него мора да се стара о увећању његову. Особиту пажњу мора да поклони књижници. Учитељска плата још не допушта, да сваки учитељ може набављати за своје усавршавање све што се појави у литератури. А што не могу поједини учитељи, то треба да може школска општина, за чије се добро и ради. Не набавља се то за личну потребу учитељеву, него за потребу школску. Од простих одборника сеоских и кметова чуће се и овака реч: „Ако учитељу треба, он нека набавља; а ми немамо!“ Али сваком приликом ваља их обавештавати, да то није за учитеља, него за њихову школу, чија својина ово и остаје.

Да би и књижница и учила била у реду, управитељ је дужан, да води *списак* („инвентар“) и једнога и другога. Свака ствар и књига треба да је под *бројем*, и ако је могућно, да тај број стоји и на самој оној ствари или књизи. Чим се која ствар или књига принови, ваља је одмах записати

под новим бројем који је на реду и казати откуда је.

Али ваља запамтити, да обоје ово, и књижница и кабинет, нису за параду, него за употребу. Зато обоје треба да је доступно наставницима и да се књиге дају на читање а учила за предавања. За издавање књига треба да има у књижници сашивена књига, у коју ће својом руком записивати они, који су коју књигу узели на читање и кад. Узете књиге наставници треба да врате *што пре могу*, како би их могли узети на читање и други. А сувишно је помињати, да је сваки дужан чувати школску ствар више него своју.

6. **Преписка.** Школа је јединица за себе, која стоји у вези с многим другим властима и установама. А пошто је она државна, то се и ова веза сматра као део опште државне администрације, за то се за њу и поштарина не плаћа. Радња управитељева дакле није приватна, лична, него општа, службена, званична. Зато она и мора носити тип краткоће, објективности и општности. Никаких личних и субјективних мешавина не сме бити. На акта поједина, која долазе, мора се одговорити само на оно, о чему се пита. А кад се о чем пита друга која власт, мора се питати уљудно, с молбом, и кратко.

Сваки акат мора имати свој *број* (нумеру“). То је онај број, који буде на *реду*. А да би се знало који је број кад на реду, сва се преписка, сва писма која долазе или се шаљу, сва се „акта“ заводе у једну књигу, која се зове *деловодник* или „деловодни протокол“. Чим који акат дође, он се заведе у тај „протокол“ и на њега се стави дотични редни број. А више њега, обично на врху акта, запише се и дан кад је он дошао и у књигу заведен. Под истим бројем може се и одговорити на њега. Одговор може бити на полеђини самога тога акта, а може и за себе. Ако буде за себе, или под другим бројем, он ваља да се састави с овим. И што би се год даље радило по овоме истоме предмету, сва акта о томе ваља *саставити*. Али то ваља записати код свакога броја у деловоднику, те да се зна где је тај акат, ако би се тражио, па га нема на реду.¹⁾

По обичној „дугачкој“ администрацији сваки је акат остајао у ономе надлештву, којему дође. А на полеђини његовој исконцентира се одговор, те да се зна шта је одговорено, а он се пошље у препису. По тако званој „краткој администрацији“,

¹⁾ За ово су наши преци имали израз, „сојузити“; акта „сојужена“ и „несојужена“, што се, каткад, и данас може чути. —

која је највише уобичајена у војсци, одговара се на истом акту, и он се врати, а овамо остане само траг у деловоднику. Али зато, у том случају треба забележити у деловоднику још и ово двоје: шта је одговорено и пред бројем знак $\checkmark$, што значи, да је акат враћен и да га не треба тражити у архиви.

Писма, која полазе од нас, добивају нов број. Он се ставља код датума, а ово може бити испод и више писма. Ако се стави више писма, то ваља да буде с леве стране. Ту се стави Школа та и та, број тај и тај и дан, кад је писмо писано, па онда долази само писмо с потписом управитељевим.

Деловодника има и штампаних и најбоље је купити неколико табака.

Кад се писмо или акат испраћа или предаје коме, то треба да се врши на *потпис*. Онај који прима ваља да потпише да је примио. А да не би давао „реверс“ или писао признаницу, које је опет тешко чувати после, најбоље је и за ово сашити *књигу*¹⁾ (или купити сашивену), па ту заводити свако писмо, аманет или денешу која се шиље и ту оставити места за потпис примаоца.

7. Архива. Сва преписка, вођена овако и чувана на једном месту, зове се *архива*. Сва писма или акта у њој ваља да иду оним редом, којим су обележена, како би се одмах могла наћи. Ако их има више по једноме истоме предмету, онда се она као што напред споменусмо, саставе (или „сајузе“) и то се у деловоднику обележи. *Ниједнога акта из архиве не сме нестати*. То је својина школина и она ваља да се чува као имаовина њена. Из тога се некада може црпсти и материјал за историју њену. Сем тога, има и новчаних аката, од вредности, и нестанак њихов могао би се сматрати као злоупотреба.

8. Подношење извештаја. На крају свакога месеца и на крају сваке године управитељ је дужан да поднесе министарству просвете и црквених послова извештај о стању школе. У тим извештајима мора се изнети свака промена и све што је од веће важности за школу. Особито годишњи извештаји морају бити потпунији. У њима се мора изнети живот школин за целу дотичну годину, са свима отежицама и олакшицама, које су сметале или помагале раду школскоме. У извештајима ваља да превлађује сушта објективност. Никаких личних ствари не сме бити, сем помена и изјаве захвалности коме за што.

У дужности управитељеве у школскоме *одбору* долази у главном ово:

¹⁾ Ово се канцеларским језиком зове „експедициона књига“.

1. Упис нових ученика. Ово је у главном дужност школскога одбора. Али овде управитељ као пословођ сазива одбор, предлаже и тражи да се изврши упис. По уредби о овоме школски одбор има да добави од дотичнога свештеника извод из протокола крштених све оне деце, која су дорасла за школу. Одбор сада гледа, може ли примити сву децу и колико може, према простору и учioniци. За сада се готово свуда по селима, мора чинити велики избор. А кад се изведе начело обавезне наставе, онда ће се примати сва деца. При овоме избору данас се мора гледати прво на вољу родитељску: ко хоће сам да да своје дете. За тим на имовно и задружно стање. Боље је примити дете из повеће задруге, којој се неће осетити, и која ће моћи дете да издржава, него како индустријско од оваца, које ће се мучити без потреба школских или пасти општини на терет и најпоследње напустити школу или молити за испис. Још се може гледати на здравље и године. Здравлија и старија деца имају првенство.

Школски одбор треба не само да направи списак нових ђака, него по испитним списковима да изведе и састави списак ученика за сваки разред и да их потпише, па тако оверене преко управитеља преда дотичним наставницима на даљи поступак. Ове спискове сваки учитељ мора да чува, а може их чувати и управитељ у архиви.

2. Набавка потреба школских. Управитељ предлаже одбору школском све што треба да се набави за школу, и одбор се саветује о томе и доноси одлуку како и шта да се набави. Ако је могуће набавка се изврши за целу годину и сву децу. По варошима и варошицама, где има књижарница, имућнија деца могу и сама куповати кад им што затреба. Општини тј. школском одбору онда остаје само да набави за сиротне ученике. Али по селима и у малим варошицама, где нема књижарнице (или има рђаве) ту је најбоље, да школски одбор набави све потребе за сву децу, па после нека се стара о наплати од родитеља њихових. Управитељ је опет и у овоме главни чинилац. За то он предлаже: колико којих књига да се набави, колико прописа, таблица, писаљка, држаља, пера, мастила, гуме, цртаће хартије, креде, сунђера и крпе, метада, четака за чишћење учioniца итд. Ако треба и које учило: мапа, рачунаљка итд. или нова уписница, деловодник, табаци за прозивницу итд. онда и то може ући у списак. У потребе школске долази и покућанство: секира, тестера, лопата, судови за воду, која мотика, ашов, грабуље итд. Све ово ваља набавити одмах у почетку године. Управитељ износи шта треба, а школски одбор одлучује да се то на-

бави и стара се о томе ко ће то и како да изврши. По селима обично ова дужност падне на управитеља или председника, ако је овај довољно писмен. А најбоље је, ако они ово ураде заједнички. Учитељ изабере, а председник плати. За све набављене ствари ваља узети рачун или признаницу, како би се овамо оправдао издатак и знало колико је за шта издано.

Ваља пазити, да се и дрва набаве на време и то за целу годину.

3. Сазивање школског одбора. Као што смо видели, седнице школског одбора по закону имају се држати што чешће и најмање месечно један пут. Потребу о сазиву школског одбора износи управитељ. Он по селима и сазива одбор. Но ако председник не би хтео да сазове, или се одборници не би хтели одазвати позиву, управитељ ово забележи, а у случају дужега несазивања или недржања седница извештава и месну полицијску власт.¹⁾

4. Вођење записника. Нико не би знао да је држан који састанак и шта је на њему урађено да се то не запише. Па и сами они, који су се састајали и договарали, могли би да забораве. За то се свуда у образованоме свету од свакога важнијега заједничкога посла направи *записник*, који остане као докуменат и сведок овога рада. Зато се и састанци или седнице школског одбора записују, те да остане трајна сведоџба о томе и знања ради шта је урађено. За ово се узме нарочита књига и може се назвати *рад школског одбора*. Сваки састанак има свој број. Једнога састанка може се посвршавати више ствари, и свака треба да стоји под особитим бројем, колико је разних ствари свршено којега састанка. Ради прегледности најбоље је, да се сваки лист преврне, па на првој половини да се пишу предлози, и разлози, ако ових има, а на десној одлуке. Одлуке морају бити кратке и јасне. Тако ће оне све стајати једна испод друге за себе и могу имати и свој особити број, те да се одмах види, колико је свега одлука одборских било у тој години.

Сваки састанак треба да потпишу сви одборници, који су били на састанку. Или, нека се у по-

¹⁾ На једном месту председник није хтео да сазива седнице целе године за инат учитељу. Учитељ је *редовно* позивао и износио потребу, и ово све сачувао и на крају године поднео у оправдање своје. И он се оправдао, барем с формалне стране; а да није сачувао, или позивао, био би и он крив. — На другом месту су само водили записнике, као да су држали, а нису; па једнога састанка испотписују неколико дотадањих записника недржаних састанака. Ово је неправилност која се по закону казни. А како је лево, кад наиђете на школу, у којој је место 10—12 држано по 20 и више састанака у години и у школи све у своме реду!

четку именује који су били, на нека потпише само председник и деловођ. Прво је коректније.

Ако нема нарочите укоричене вњиге за ово, учитељ тј. управитељ нека сам сашеје 10—20 табака за ову потребу.

С тога што се у многоме издваја рад школског одбора од рада управитељева, и редне бројеве и деловодник могу имати за себе и школски одбор и управитељ.

5. Изостанци ученички. Управитељ је дужан да од свакога учитеља прими извештај о изостанцима ученика дотичнога разреда и да чини даље шта треба те да се дете доведе у школу. Управитељ сада ово износи одбору и одбор одлучује шта да ради с дотичним родитељем. Учитељи одговарају ако ово не доставе; зато им управитељ може потврдити пријем њихова извештаја. А исто тако и школски одбор мора унети у свој записник, да је њему управитељ ово доставио. А да би и родитељи знали за сваки изостанак који њихов син учини, уведене су „извеснице.“

6. Превођење у другу школу. Често настане случај, да који ученик, особито чиновнички син, кад му се отац премести, мора прећи из једне школе у другу. Тада му се да *спроводница*, по којој школа у коју иде зна у који ће разред да га упише. Али се дешавало, да се овим само извуче дете из школе, а у ону и не оде. Зато је доцније уређено, да се спроводнице не дају ни ђацима ни њиховим родитељима у руке, него да се оне *шиљу* оној школи, у коју иде дотични ученик. Ова школа опет мора за најкраће време известити ону, да ли је тај ђак дошао или није. У овом другом случају мора се трагати за овим ђаком и о резултату ове истраге треба известити полицијску власт.

7. Испис ученика. С тога што су се дешавале многе злоупотребе с исписивањем ђака, управна власт морала је да уреди: *да се ни једно дете, већ уписано у школу, не сме исписати* без одобрења њена. Испис дакле може вршити само министарство просвете. Па како је то почело да задаје министарству одвише много узалудна посла, то је оно најпосле уредило како ће при томе да се поступа. „Школски одбор примаће и шиљати ми на одобрење само оне молбенице ђачких родитеља, које имају све услове за отпуштање, а никако неће спроводити и онакве, о којима и он сам сумња, и које немају никаквих основаних разлога за исписивање“, вели се у тој наредби. А ови „услови“ побројани су у једном другом распису, и то су: велика болест, престарелост и крајња инокоштина. Прво се доказује лекарском сведоџбом, друго крштени-

цом а треће општинским уверењем. „Одбор школски неће ни пошто примати молбе усмене, већ само писмене, и то с прописаном марком. Свакој молбеници мора се приложити и докуменат на основу којег се отпуст иште.“ Пријављивање за испис по правилу треба да буде само првих 6 недеља у почетку школске године. Доцније, само по изузетку, кад настану нагло узроци за ово.¹⁾

Што се упис правилније изврши, то ће после, у току године, бити лакше, и учитељу и самоме школскоме одбору.

Ј. Миодраговић.

ЗАВОД ЗА ИДИОТЕ

Нису ни сви прсти на руци једнаки; нису једнака ни сва деца једног оца и матере, а камо ли сва деца једне школе. Колико је ту разноликости у чему год хоћете: по узрасту, изгледу, темпераменту бистрини итд. И школа све то мора да уравнива, да изједначује, да дотерује у један ред. Бар се тежи томе, а ревизори често траже да одговарају и они гдунави као и они најбистрији.

Сиромаш учитељ, шта ће с оним код кога је природа сувише штедљива била, кад му је мозак стварала и вијуге по њему шарала! А ретко кад да не буде у школи и по који ђак слабије главе и памети. Ако учитељ хоће да буде савестан, да ради са свом повереном му децом, ако се труди да истеше штогод и од оне гдунаве деце често ће се окретати и чудити шта ће и како ће?

Ту се често исцрпи педагогија, окрену се сви начини методике, па опет слаба корист.

Но од свакога зла има и горе. Мука је кад у школи има неколико гдуњих ђака; а шта бисте рекли за оне учитеље који имају *све* ђаке не гдуње

¹⁾ Испис је једна права невоља у нас. У многим школама има ученика, који су се пожелли, или иначе по 5—6 година већ не долазе у школу, а они се још воде по књигама као ученици, с тога, што ни школски одбор ни изасланици министарски не могу да их испишу, а за министарство не могу да се прибаве потребна „документа“. А одбор школски допекле је изрицао казне (а председник није налађивао ништа), па кад је изишла цифра већа од вредности свега му имања, онда дигао руке. Негде је ученик одсељен, а не зна се куда и зашто није исписан. Негде је све „замрло“, па нема ко ни да прибавља „потребна документа“. У једној јединој ревизији ја сам имао на три стотине оваких „ученика“ само по протокоду! Једне године г. министар просвете беше овластио надзорнике, да он, на лицу места, извиде што није за школу и одмах испишу. И тако се те године очистиле књиге школске од ових назови ђака, који су само сметали и отежавали посао школски. Тада сам ја сам само у два среза имао да испишем близу *десет* стотине ученика!

него идиоте? О, знам да то не можете појмити. То треба видети. На срећу, таквих је школа у целом свету врло мало.

У Прагу постоји једна таква школа или управо завод један, који се зове завод за идиоте. Чудна је то школа. Учители, који се муче учећи ђаке, нарочито који се муче око тупавије деце, кад би видели ову школу, морали би рећи: о, код нас је смиље и ковиље.

Разгледајући у Прагу разноврсне школе и заводе, хтедох да видим и завод за идиоте. И одох тамо.

Зграда у којој је овај завод повећа је и лепа је. Ступајући у двориште и ходнике, осећао сам пријатне утиске, видео сам да улазим у какав већи добро уређен завод. Но тек што зазвоних и видех пред собом вратара, осетих неку необичност. Вратар беше један од бивших ђака или питомаца овог завода. Одмах видех да имам пред собом једног од оних слабоумних добричица, који не могу радити као умно здрави људи, али по штогод могу послушати. Мало речима мало и мимиком разумедосмо се и он ме пријави директору.

Директор ме прими врло љубазно и после кратког разговора пођосмо, да разгледамо завод.

Зграда беше пространа и могла је примити 2—300 питомаца, али тад их у заводу беше 56 од 8 до преко 20 година. Беше их мушких и женских.

Већи питомци и питомице раде по штогод по кући, у радионици и врту. Мањи уче по нешто. Има неколико разреда, управо неколико одељења, јер код оваких ђака, не може ни бити гсвора о каквим правилним разредима, као што су у основној школи. У сваком одељењу беше по 5, 6 до 10 ђака.

Уче их већином учитељице. А како их уче? — Довијају се од сваке руке. Раде готово са сваким дететом посебице. Са најлакшим стварима баве се, учећи их, по више дана, па и недеља, а можда и месеци. И постигне се нешто успеха у писању, и читању, цртању, певању и др. Но све је то врло разнолико, врло неједнако. А како је с другим чиме, где при учењу треба мало више мислити, као што је рачун и др.? — Али се ипак и у том бар чине покушаји наставом. Окреће се од сваке руке, куца се на сва врата, с неописаним стрпљењем покушава се недељама и месецима не би ли се штагод научило, не би ли се мало разума пробудило.

Докле човек сам не види, не може веровати, како је мучно учити оваку децу. Људи су до данас покушавали и успевали да свакојаке животиње дресирају и обуче разним вештинама и да у њима пробуде извесно размишљање у раду. То није лак

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

посао, често је и веома тежак, дуг и скопчан с врло великим стрпљењем. Али и то је лакше од овог посла, где се уче створови човечјег облика, али често свести испод животињске.

Уђох с директором у једно одељење, где беше 7—8 мушкараца и девојчица од 8—10 год. Деца усташе. Али ни на једном лицу не спазих оне радозналости, која се код деце види, кад у школу уђе какав стран и непознат човек. Учитељица хтеде, поред осталог, да нам покаже мало рада из гимнастике. Поче командовати и сама је рукама радила, а деца исто тако. тј. не исто тако, него нешто налик на то. И поред давања такта, покретало је готово свако своје руке мало друкче. Једно опет није ни радило гимнастику него се искида од смеја. Зашто се смејало, не знам, а поуздано ни оно само не зна. Друго се у клупи нешто врпољило, па тек истрчи овамо к нама. Окрене се, обрте се око мене и директора, па тек стаде мени гурати у руке два три зрна трешања, које у руци имађаше, смешећи се некако безазлено, доброћудно, али тупо и бесвесно.

У другом одељењу показаше ми читање. Ишло је прилично. Писање како код кога: неки написали лепо, неки саме кукке. Тако и цртање. Неки ми лепо показиваху своје писање, а неки не хтедохе ни донети, кад им учитељка рече.

Уђосмо у једно старије одељење. Беше ту деце одраслије. Две девојчице управо већ читаве девојке од својих 15—16 год. церакаху се онако блесасто. С овим одељењем одосмо у капелу, која је у истој згради. Тамо један младић, од питомца, свираше у хармониум, а остали певаху. Певали су неки сложено, неки опет сваки на свој глас.

Кад пођосмо у капелу, један дечак не хтеде ићи. Наваљиваше на њега, али он остаде при своме. И оставише га. Директор ми рече, да им често морају тако остављати на вољу. А како ће га и присиљавати на што, кад оно не зна ни за што хоће ни за што неће.

У другом одељењу деца нам нешто и декламоваху. Песмице кратке и лаке а ипак су их једва научили и то не сви. А и они што су бајаги научили, греше сваки час и што је најглавније говоре те песмице без икаква осећања. Душа не прати оно што песма каже и што језик изговара. Жалосна слика облика човечјег. Кад човек гледа како животиња изводи какве продукције, може се насмејати, може се чудити; али кад гледа ова створења човечјег облика, како раде оно што су бајаги научили, кад гледа ову децу, младиће и девојчице, међу којима има иначе телесно здраве, лепе и раз-

вијене деце, кад то, велим, човек гледа, мора се запитати: је ли могуће да је човечје крви ово што на човека личи?

Но још жалоснију слику дају идиоте по другим одељењима. при земљи која су одвојена од осталих одељења. Тамо беше једно дете од 15 година, које је развијено тек колико дете од 3 године. Говорити готово не уме, тек што год прошапће.

Друго никако не устаје са столице. Седећи и спава. Треће — баронеса нека — већ 6 година је само у наслоњачи. Укочене јој и ноге и руке. Четврто и пето слепи, а разума ни мало. Кад их ко ослови, само се церакају.

Они у поменутих првим одељењима по што год уче, а ови се само хране и чисти се око њих, само — живот им се одржава. Живе да дају жалосну слику човечјег створа.

Ово ових последњих је, разуме се, више служитеља. То стаје доста, али има ту деце из богатих и виђених породица, које плаћају повеће суме за ово и овако неговање, а има их које завод издржава о свом трошку.

Изађосмо после у врт, који беше простран и лепо уређен. Мањи врт беше управо у самом дворишту, међу зградама. Ту беше доста цвећа. Неко се беше већ развило и над стазу наднело. А туде пролазе ова деца и *неће цвеће да дирају, кидају, или кваре*. Зачудило ме је то. Зар дете да прође толико пута поред овог великог црвеног цвета од божура, који се над стазу надвио и, тако рећи, нуди се ручици детињој да прође и да га не откине, не дирне! Да, рече ми директор. *Што није за јело, то не дирају*.

Идиоти дакле не уживају у лепоти цвећа. Кад видите децу да цвеће дирају и кидају, па и онда кад најлеши цвет на комадиће искидају, посаветујте, покарајте ако хоћете, али нека вас то не љути и жалости. Та деца ипак цвеће цене и уживају у њему на разне своје начине. Ја сам с већом тугом гледао оно лепо *недирнуто* цвеће, него да сам гледао најлеши врт од деце погажен и покидан.

У осталом с овом се децом у свему лепо поступа у овом заводу. Зато има деце која желе да се опет овамо врате, кад их родитељи узму одавде и одведу кући.

Храна им се даје што јача и то пет пута на дан: у јутру, у 10, 12, 4 сахата и у вече. Сваког дана има меса, а даје им се некад и пива.

Заводу овом као да је више задатак да чува и негује ову децу, да укаже милосрђе према онима

које је природа немилосрдно наружила. Наставом се постиже тек толико, да се од педесет питомаца за неколико година тек неколико њих дотерају дотле, да личе на глупу школску децу. Најнапреднији ђаци ове школе су као најограниченији у нашим основ. школама. Но бива случајева, да се после неколико година и после великог напрезања и стрпљења од стране учитеља код кога детета пробуди мало разума. Докле се пак то постигне утроши се много труда и стрпљења. А какав труд и стрпљење нађох у овој школи, нити сам нашао, нити ћу наћи где год у основној или др. којој школи.

Част и поштовање таком труду и стрпљењу, част и поштовање онима, који имају милосрђа према овој одиста бедној деци, онима који се старају да и од ничега бар што год створе, или бар да то ништа очувају де се не убија, кад га је природа већ и онако доста убила.

Завршујући ово, ја бих још имао да учиним

једну напомену, да овом приликом скренем пажњу учитеља на једну ствар.

Ретка је школа у којој неби било, поред обичне и бистрије деце и по које ограниченије и глупо. Око таквог једног детета учитељ често има више муке него око 50 других. И учитељу то често досади, па такву децу стане кажњавати. Неки их кажњавају и одвише, па и злостављају их. Међутим, ако се игде учитељ у кажњавању може огрешити, то ће се огрешити, кад за незнање казни оно дете, које одиста не може да научи. Верујем да је учитељу тешко и да код оваке деце лако изађе из такта; али кад год до тога дође, боље је да их остави него да на њих руку дигне.

Кад велим, да их остави, не мислим да их забатали, па да их не учи. Не, и то би био грех, него да их учи, али да од њих не тражи успех и напредак као од друге деце.

Д. Ј. П.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Скупљени граматички и полемички списи
Вук Стеф. Караџић. Књига прва. Државно издање. Београд Штампарија Краљевине Србије 1894. 8° стр. XVI. и 224. Цена 3 динара.

Књига друга, свеска I. 1894. 8°, стр. 240. Цена 3 динара.

Књига друга, свеска II. 1895. 8°, стр. XI и 240—510. Цена 3 динара.

Књига трећа, свеска I. 1896.. 8°, стр. 256. Цена 2 динара.

Књига трећа, свеска II. 1896. 8° стр. XI. и 256—593. Цена 3 динара,

Ми смо били срећни да брзо добијемо књижевност на народњем нам језику. Наш први књижевник св. Сава у својим књижевним пословима био је употребио црквено-словенски језик, те се после тај језик одржао кроз толике векове као књижевни језик. Било је до тога дошло, да је књига са језика којим је била написана, била народу готово са свим неприступачна. Доситије је био први који је почео уводити у књижевност народни говор, и тако рушити оне бране, које су туђиле књиге од српског народа. Истина, Гаврило Стефановић је пре Доситија огледао такођер да пише народним

говором. али тадашње несрећне политичке прилике учинише, те су ови лепо огледи остали били и неопажени.

У својим Прикљученијама Доситије већ пише, и ако не увек доследно, народним говором, па одмах у неколико мења и славенску буквницу, којом се до онда у нас једино и писало, избацујући из ове *и* и уносећи *ћ*, кога је било у Србуљама. Овим је Доситије био већ указао пут, којим ваља упутити српску књижевност. Блиски његови последници: Атанасије Стојковић, Сава Текелџа и Павле Соларић још више помогоше, да се створи покрет за реформу српскога правописа. До ових огледа готово се није ни помишљало, да у нашој књижевности може и сме бити књиге, која не би била писана словенском буквницом и црквено словенским језиком. Ну кад је овим огледима већ била проваљена бреша, већ се почињу јављати захтеви за реформу и књижевнога језика и правописа. Искуство је већ утврдило, да се јављају и звани и незвани посленици, кад год ваља подизати што ново, на рушевинама онога, што је вековима сматрано за добро, па се на послетку руши као већ преживело. Исти је случај био наступио и код нас, кад црквено словенски језик и словенска буква почеше губити у нашој књижевности некадашњу неприкосновеност, и кад се упоредно с тим почеше

¹⁾ Гаврило је још 1716. године огледао писати народним говором. Види Ј. Вошковића *Вук Стеф. Караџић*, на стр. 17.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

јављати оправдани и сувремени захтеви за реформу књижевног језика и правописа: сваки је писменији човек сматрао и за право и за дужност да расправља о правопису и књижевном језику; била је обична појава, да се упуштају у расправу чисто филолошких питања људи, који нису имали ни најобичнијих појмова о законима, који владају у језику.

Нашом срећом, баш у то доба лутања и непоузданости, јавља се човек необичне вредноће и бистрине, реткога духа и енергије, човек са правилним и сувременим погледима на српски књижевни језик и правопис, који се сав предаје мучноме послу, да решење питања о српскоме правопису и књижевном језику упути правилним и природним путем.

Не треба нарочито да истичем, да је тај необичан човек, отац наше новије књижевности *Вук Стефановић Караџић*.

Свој велики и знаменити рад за српски књижевни рад и правопис Вук почиње 1814. године. Природно је, да је одмах морао стећи противника. Људи су од природе такви, да мало који хоће за себе признати да греша кад греша, а Вук је мало имао обзира према онима који греше, а таквих је било много међу оним посленицима, који сами понудише своју сарадњу на реформи правописа и књижевног језика нашег. Лутајући странпутицама, не хтедоше признати да греше и да изиђу на прави пут, којим је Вук био пошао, већ поведоше борбу противу Вука, који их је користио што греше. Борба је била дуга и очајна, и такву борбу Вук је морао водити готово све до смрти; пуних четрдесет година. Заблуде у многобројних Вукових противника биле су тако велике, да је Вуков рад, тек на неколико година после смрти му после тако дуге и упорне борбе, био са свим уродио плодом.

За нас, који се већ користимо Вуковом победом у борби за реформу српског књижевног језика и правописа, та је борба и пуна интереса и пуна поуке. А она је за многе од нас, бар у детаљима била све до сада тајна. Захвални одбору, који спрема Вукове списе за штампу и Државној Штампарији, која те списе издаје, ми смо сада у стању проучити и до ситница целокупан Вуков рад на српскоме језику и правопису, а и целу његову борбу са многобројним му противницима. Све је то из многобројних листова, посебних издања и Вукових рукописа марљиво покуцљено и лепо сређено у овоме зборнику којем натпис горе исписах.

И ако је већи део прилога у овоме зборнику био већ раније објављиван, опет мислим да ће читаоцима Просветног Гласника добро доћи приказ о овоме зборнику, у ком се први пут износи цело-

купан четрдесетогодишњи Вуков рад на реформи нашег књижевног језика и правописа.

У напред морам признати, да се подухватам и мучнога и незахвалнога посла: да на неколико страна прикажем све, и многобројне и разноврсне Вукове граматичке и полемичке списе, који су у овоме зборнику распоређени у пет великих свезака.

Цео је овај зборник подељен у три одељка, књиге према самим прикупљеним прилозима Вуковим, који су овамо увршћени; у прву су књигу увршћени они Вукови послови, у којима је тек почетак његовог значајнога рада ове врсте, послови у којима се још огледа колебање у неким питањима о правопису, и они обухватају време од 1814. до 1817. године; у другој су књизи они послови које је Вук већ без икакве колебања писао новим правописом, само што није још знак *x* употребљавао, верујући да гласа *x* нема у српскоме језику, и ти послови обухватају време од 1818.—1835. године, или од појаве Рјечника па до издања Српских народних пословица; у трећу су пак књигу увршћени они Вукови послови, у којима је наш садашњи правопис.

Своју борбу за реформу књижевног језика и правописа Вук почиње Писменицом — граматиком српског језика, која изиђе у Бечу 1814. године на 106 страна осмине. Вукова Писменица је, и као његов први граматички рад и као прва граматика нашег народног говора од великог интереса за све нас. Она је најбоље сведочанство о величини Вукова духа У самоме предговору своје Писменице, Вук истиче начело у правопису: *ишши као што говориши, а читај као што је написано*, којег се он увек у својим књижевним пословима доследно држао, и које је тек после дуге и упорне борбе примљено као правилно. На истом месту износи и једну мисао која ни сад још да се оствари, мисао, о скупштини српских књижевника, на којој би се у оно доба одлучило о правопису.

Распоред материјала у Писменици мало само одступа од распореда који је и данас у нашој науци о облицима. Само је Вук морао на првом месту говорити о правопису. Дотле је била у употреби словенска ћирилица. Он устаје противу словенске буквице и указује на незгоде, које долазе од употребе те буквице за српски језик. Словенска буквица има доста знакова, непотребних српскоме језику а нема знакова за гласове којих има у нашем језику. Зато и предаже нову буквицу, која би се, као и руска грађанска буквица, направила према словенској, кад се из ове избаце непотребни знаци, а направе знаци за гласове којих има у српскоме језику, а за које није било наро-

читих знакова у славенској буквици. Тако за њ и љ предлаже знаке, који су и сада у нашем правопису, *ћ* задржава из Србуља, за *ђ* предлаже композицију од *д* и *и* подугласа *ѣ*; место знака *ј* задржава *ј* из словенске буквице; сви остали знаци за поједине гласове су исти као и данас, само није било знака *ѣ* за *ѣ*. Оној одлучности Вуковој и самопоуздању у одбрани предложене буквице у истини се морамо данас дивити, ако и најмање познајемо ондашње прилике у нашој књижевности.

Одмах иза овога говори о српскоме акценту: као и данас, разликује четири различита акцента, али му одредбе о њима нису тачне, јер је питање о акценту, и онда као и сада, било једно од најтежих у проучавању нашега језика.

Све облике у српскоме језику дели у осам врста: имена, заменице, глаголи, бројеви, прилози (наречја), предлози, свезе и узвици (међуметја). Имена даље дели на именице и придеве. Помиње четири деклинације, по којима се мењају именице, по првој именице мушког рода, које се свршавају на сугласник у 1 п. ј.; по другој оне које данас иду у трећу деклинацију — мушкога и женскога рода са завршетком *а* у 1 п. ј.; у трећу женскога рода које се свршавају на сугласник (сада четврта), и у четврту именице средњег рода са завршетком *о* односно *е* у 1 п. ј. (сада друга). Основе средњег рода на сугласник, које сада увршћујемо у пету деклинацију он ставља такође у четврту уз оне средњег рода на *о* односно *е*, само их броји у изузетке. Многе од одредаба, које је Вук био поставио у поједине облике код именица, и данас су се одржале у науци о облицима, и ако је Писменица била само оглед: да се многобројни облици српскога језика систематски групишу. Да од тих поменем ове: 6 п. ј. основа на *р*. с непчаником у завршетку основе на — *ем* место — *ом* (Нов. чл. 319.¹), Стој. чл. 167.²), проширење основа са — *ов* односно *ев* у множини код неких основа м. р. (Нов. чл. 332., Стој. чл. 170.), о непостојаноме *а* у 1 п. ј. и 2 п. мн. (Нов. чл. 322., 323., 346., 357., 363., Стој. чл. 149., 175., 207., 230., 240.), о претварању грлених сугласника, кад су у завршетку основе, у зубне у 1., 3. и 6 п. мн. (у Писменици има само шест падежа), *о* основа м. р. и 3 и 7 п. ј. *а* основа (Нов. чл. 331., 353., Стој. чл. 183), и др. Местимике је одредба непотпуна или погрешна, али су изнети резултати сасвим тачни. Наравно према данашњем стању науке о облицима нашега

¹) *Српска Граматика*. Саставио Стојан Новаковић. Прво целокупно издање.

²) *Лекције из српскога језика* за П. разред гимназије. Саставио Љуб. Стојановић. Треће издање.

језика, у Писменици има и грешака, али тих је много мање код имена, нарочито код именица, но што их има код глагола.

Код придева разликује само описне, види код њих двојаке облике за одређени и неодређени вид, али ту разноликост у облицима не уме правилно објаснити. Говори о поређењу придева и правилно разликује позитив и два степена поређења; али говорећи о образовању компаратива не води рачуна о наставку, којим тај облик постаје већ о завршетку, те отуда није могао ни поставити правилну одредбу о образовању компаратива. Из наведених примера за изузетке од постављеног правила види се, да је само мало требало, па да и код образовања компаратива погоди прави пут. О образовању суперлатива поставио је био тачну одредбу.

Бројеве разликује на: основне, збирне (самостојне), редне, мултипликативне (саставне) и пропорционалне (умножене).

Заменице дели у: личне, присвојне, показне, упитне и повратне. За све падеже, сем 2. мн облици су, као и данас, правилни. За овај падеж облик код заменица је без крајњег *х* (њи, моји), чак је уочио и испадање *ј* између два самогласника у зависним падежима неких заменица за показивање и присвајање, после чега је наступила асимилација и контракција самогласника.

Глаголе дели: по трајању радње на свршене, несвршене и учестане, а по предмету радње на радне (прелазне), средње (непрелазне), повратне и тршне (страдателне). Одредбе за поједине од ових глаголских група не слажу се са свим са давашњима, али се много и не разликују. Поред индикатива разликује и коњуктив. Прилична је мешавина у личним и безличним глаголским облицима. Разликује, као и сада, шест времена, од којих су три главна: садашње, прошло и будуће. Код прошлих времена лепо уочава и нарочито истиче разлику између оних који казују радњу која није давно свршена и оних што казују радњу у давној прошлости. Овим личним глаголским облицима за исказивање прошлости дао је био доста подесне термине. Не разликује оне три основе, које ми данас разликујемо код свакога глагола: основу глаголску, времена садашњег и начина неодређенога, па ни глаголе не дели у коњугације ни према основи времена садашњег ни према основи начина неодређенога, већ их разликује по завршетку у 1. лицу једн. времена садашњег. Напред ставља схему свих глаголских облика од глагола *јесам* и *бивам*, па после износи и ређа коњугације. Све је глаголе поделио у три коњугације: у прву ставља оне, вод

којих је 1. п. ј. вр. сад. па — ам¹⁾, у другој на — ем²⁾, у трећој на — им³⁾. Поред индикатива разликује још: заповедни, неодређени и причастни начин. У причастни начин ставља глаголске прилоге времена садашњег и прошлога. Интересно је: да готово све глаголске облике, и просте и сложене, изводи од првога лица једине садашњег времена, мењајући лични наставак а и у: *х, смо, сте, у, ше, и, виш, и* итд. према завршетку појединих облика. Једино прилог времена садашњег образује од трећег лица множине времена садашњег наставком — *ћи* (види Грамат.⁴⁾ чл. 103.). По кад што, кад поједини облици нису могли бити објашњени простим именом личнога наставка — *ш* у различне завршетке, он те облике изводи од других облика, опет мењајући завршетак једнога облика у завршетак другог, без икаквих обзира на законе о менама појединих гласова у српскоме језику. Тако прилог времена прошлога од глагола са завршетком — *ем* у 1. п. ј. вр. сад. изводи од прошастог придева, 1. п. ј. мушкога рода мењањем крајњег *о*, које је постало од *л*, у *виш* и задржавањем непостојаног *а*, ако га је ту било.

Све су готово ове грешке потекле из угледања на Мразовића Словенску Граматику према којој је Писменица рађена.

Прилоге дели према њихову значењу; на прилоге за место, време⁵⁾ начин (качество), количину, поређење (уподобљавање) и одрицање.

Одредбе о предлозима, свезама (сајузу) и звицима доста су тачне, и једним делом одржале су се до данас.

На крају Писменице је кратак преглед српских дијалеката. Вук их, као и сада ми, дели на три, према изговору гласа *џ*: *херцеговачко*, где изговарају *џ* као *је* или *ије*, *сремско*, где је *џ* *е*, и *славенско*, где *џ* изговарају као *и*.

Толико о овоме првом граматичком послу великога Вука.

На другоге је месту у овоме зборнику Вукова оцена Видаковића романа *Усамљени Јуноша*. Оцена ова била је штампана у бечким С. Новинама. Вук

¹⁾ По Лескину сви глаголи треће коњугације, првога раздела, трећег обрасца, и неколике њих првога обрасца исте врсте и раздела.

²⁾ Сви глаголи прве и друге коњугације, првога и другог обрасца другог раздела и сви другог и већи део првога обрасца првога раздела треће коњугације по Лескиновој подели.

³⁾ Сви глаголи четврте коњугације, по Лескину.

⁴⁾ *Српска граматика за III разред гимназије*. Саставио Љуб. Стојановић. Треће издање.

⁵⁾ И Вук на овоме месту каже *време*, и ако је Писменица писана јужним наречјем.

се није био потписао, па опет није требало много досећања па да се позна њен писац, јер се овом оценом поглавито претреса језик у роману. Ту Вук, и ако благо опет отворено, кори Видаковића за мешавину српскога и прквенословенскога језика, и указује му на многе грешке, које је починио противу чистоте и језика и правописа. Тако му поред осталог замера: што пише *он* место гласа *у*, који је дошао на место самогласнога *л*; што трећи (управо седми) падеж множине од *а* основа употребљава на *-ами* место правилнога на *-ама*; што утицајем рускога језика узимље погрешан облик за 2. п. мн. на *-ов* и *-еј*, код основа мушкога рода (градовъ, пријатедеј), место правилнога облика (градова, пријатеља); што 6. п. ј. од основа на кратко *и*, употребљава погрешно са завршетком *-иом* (наметомъ); 3. п. мн. вр. сад. од глагола на *-им* свршава на *-у* (раду, говору); 3. лицу мн. вр. сад. domeће партикл *-ду* (между, воледу).

Под бр. III је Вуков позив на Српски Рјечник. Овај је позив изишао 1816. године уз Давидовића С. Новине. И он није без интереса. Нарочито привлачи пажњу оно место, где Вук говори о потреби речника за наш књижевни језик, и тако одмах у почетку свога великога рада износи мисао, која се тек у последње време почела остваривати, оснивањем лексикографског одека у Академији Наука¹⁾. Речник је, као што сам објављује, израдио према народноме говору и помоћу речника: Курцбека, Делабеле, Белостенца, Јамбришића, Студија, Волтиција и Хајма. У Рјечнику би било 18.000 речи, преведених на немачки, с потребним објашњењима. Ну Рјечник не изиђе у овој години. Вук је променио план у изради, и у другоге позиву од 8. марта 1818. год. који је у овој књизи под бр. VIII. објашњава то. Из тога другог позива на претплату који је такођер за нас интересан, дознајемо за узроке, који спречише појаву његова Рјечника у 1816. години: очекајући претплату. Вук је и даље најмарљивије прикупљао грађу за Рјечник, и тако се било накупило скоро два пута више речи, но што је био обећао да ће их бити у Рјечнику. По упуту Копитара он је после с тим својим великим и ученим пријатељем све речи истумачио латинским и немачким језиком, а уз много речи додао је и потребна опширнија објашњења. Ту је и оглед Рјечника, у коме је четрнаест речи.

На четвртом је месту *Одговор на Палинодију* Саве Мркаља. Ово је чисто полемичка ствар, и у

¹⁾ На предлог свога члана Стојана Новаковића, Српска Академија Наука је 1894. године одлучила да сиреми речник српског књижевног језика, и нарочитом је одбору поверила прикупљање грађе за тај речник.

главном се тиче правописа. Мркаљ у Палинодији устаје у одбрану њ, и Вук са јаким и оправданим разлозима побија одбрану Мркаља о томе. Вредно је поменути захтеве Мркаља да се у српскоме правопису прави разлика између *џ* и *и*, и да се дуги слогови пишу удвојеним самогласником, што је све Вук разложно оборио.

После Писменице највећи прилог у првој књизи Грам. и пол. списа је Вукова рецензија I и II књиге Видаковића романа Љубомир у Елисиуму. Рецензија је подељена у два дела: у првоме Вук у кратко препричава садржину овога романа и овде овде указује на недоследности, којих је изнео у овоме роману; други део говори о језику Видаковића и носи више полемички карактер, јер поглавито говори о разлозима Видаковића, којима се огледао одбранити, у предговору прве књиге овога романа, од Вукових замерака у оцени романа Усамљени Јуноша. Видаковић је већ био усвојио неке од Вукових напомена, али то није хтео јавно да призна, те зато сад Вук у овој рецензији, обарајући разлоге Видаковића, којима огледа да се брани од замерака у првој Вуковој рецензији, говори са мало обзира према самој личности Видаковића. У овој полемици нас мора заинтересовати Вуково мишљење о књижевном језику: Видаковић мисли да књижевни језик ваља нарочито стварати, а Вук то разложно побија, и тражи да се народни говор узме за књижевни језик. Вукови разлози о овоме тако су и исцрпни и убедљиви, да их и данас ваља читати, и ако је његова мисао остварена и народни говор постао нашим вњижевним језиком. Овде се дотиче и Добровскога. Добровски не познавајући наш народни говор, мислио је да је оно прави српски језик, којим су тада писали наши књижевници, а који је био пун и правописних, и граматичких, и синтактичких грешака, те је и сам био за то, да ваља нарочито стварати српски књижевни језик. Вук, одговарајући о овоме Видаковићу одговара на овоме месту и Добровскоме. Видаковићу замера много за неправилну употребу облика и за синтактичке погрешке, и све његове погрешке утврђује многим примерима из самога романа. Тако утврђује, да Видаковић не уме разликовати род код многих имена, не мења правилно ни имена ни глаголе, не познаје синтактичких закона српскога језика. Замера му што се у предговору овога романа хвалише, да ради на чишћењу српскога језика, и износи масу грешака, које је Видаковић починио, баш у тој тежњи за чишћењем језика.

Видаковић није могао оћутати на ову рецензију која му је морала бити неугодна. У огласу за трећу књигу овога свога романа он огледа одго-

ворити бар на неке од многих замерака у рецензији на прву и другу књигу. Али ту није био срећне руке. Вук је у чланчићу *Мали одвратак* који је овде под VI. поново оборио све наводе Видаковића, који све од реда нису били основани. Од ових да поменем погрешно мишљење Видаковића о Шијацима и о његову мишљењу, да адјектива са супстантивним значењем, као Влашка, Чешка, Пољска итд. имају номиналну а не проминалну деклинацију, те да према томе 3. и 7. п. ј. гласи у Влашки, у Пољски итд. место у Влашкој у Пољској.

1819. године Видаковић поново позива на претплату на трећу књигу романа Љубомир у Елисијуму, и ту се опет дотиче напред поменуте рецензије Вукове на I и II књигу, те је Вук опет устао и чланчићем *Неколико ријечи*, који је у овом зборнику под XIII упућује Видаковића на грешке које чини у језику и правопису, и овде му поред осталог, замера за мешавину њ и њ; за завршетак — *аго* у 2 п. ј. код адјектива; за неправилну употребу гласова *о* и *е* место непостојаног *а* односно старог *о* полугласа; *о* за употребу предлога *о* поред правилног *у*.

На све ове и раније Вукове замерке Видаковић је опширно одговорио у предговору треће књиге овога свога романа, 1823. године, али на ово Вук није одговарао, јер је Видаковић тамо више говорио о Вуку и његовој реформи, него што је износио разлоге, да се одбрани од замерака. Карактеристична је Видаковића примедба о Вуковој Писменици: „Вукъ бо не писао Граматіку како треба да народ говори, но како говори.“

У својој рецензији на I и II књигу Љубомира у Елисијуму Вук говори о кварењу српскога језика, што многи у незнању чине, па помиње: како су Руси поручивали српским старешинама, да не допштају својим писарима да кваре српски језик. Мих. Грујевић, који је био писар у Србији у времену о коме Вук говори, брани се у С. Новинама од те Вукове напомене, те му Вук опет у С. Новинама, у истоме броју одговара, и тај је одговор овде под бр. VII. Одговор је чисто личног, полемичног карактера. За нас је сада вредно објашњење Вуково о облицима *меџед* и *медвед*, које даје полемичујући с Грујићем. Тако по томе објашњењу *медвед* је постало од *медъ* и *вѣдъ* — онај који зна где је мед, а *меџед* од *медъ* и корена *ед* (јести) онај који једе мед.

(Наставиће се)

Ж. О. Дачић.

Трагови старих глетера на Рили, од Д-р *Ј. Цвијића*. (Из *Гласа* српске краљевске академије LIV.) Вел. 8° стр. 1—105. Са три фотографије, картом *Планине Риле* у размери 1:150.000 и картом *Циркова на Рили* у разм. 1:45.000.

Међу вредне млађе професоре на Вел. Школи спада ван сумње г. др. *Ј. Цвијић*. Да је то тако најбоље утврђује факат: г. Цвијић излази пред публику сваке године са по којим ваљаним радом из области *Географије*. То је плод његових опсежних екскурзија — свакога лета — не само по Краљевини већ и ван граница.

Да не идем даље, већ да поменем само његову прошлогодишњу монографију: *Извори, тресаве и водопади у Источној Србији*. (*Глас срп. кр. академије* стр. 1—122) у којој је саопштен опис по највише личног пишчевог испитивања и посматрања хидрографских прилика у поменутом делу Краљевине.

Од како се у нас и Бугара обновила струја за узајамним зближењем г. Цвијић је међу првим радницима нашим на научном упознавању Бугарске. По ранију Панчићеву примеру он је прошлог лета вршио екскурзије у Бугарској у области планине *Риле*¹⁾ То је продужење ранијих пишчевих екскурзија ван Краљевине у тежњи ближег упознавања и испитивања планина Балканског Полуострва. (види ранији му рад: *Éine Schardagbesteigung*).

Као плод прошлогодишње екскурзије Др. Цвијића по Бугарској јесте монографија, чији наслов горе исписах. Писац ју је читао 26-IX-1896 у срп. кр. академији, а почетком ове године изашла је из штампе у LIV. *Гласу* срп. кр. академије.

Остављајући да стручна критика изнесе дефинитивни суд о овој најновијој монографији Др. Цвијића хоћу овим да скренем пажњу на њу изложивши јој укратко садржај.

Цела монографија подељена је у два дела: *Проматрања*: (3—49) и *Резултати и студије* (стр. 49—100); као прилози служе: таблица висина (стр. 105), три фотографска снимка и две карте (*Планине Риле* и њених *Циркова*).

У уводу (стр. 1—3), пошто је изложио повод овој монографији, писац набраја десет различитих излета (le tour) којом је приликом обишао већи део Риле у друштву с бугарским професорима г.г. *Илковом* и *Велчевим*, који су му, при овом испитивању Риле, добродошли својим услугама. — За овим прелази на:

I. *Проматрања*. — Прво је испитивао с—з. део Риле почев од места *Самокова*. Идући уз долину

р. *Искра* наишао је на остатке рудокопње гвожђа, која је сад престала, и наводи неке податке о њој. На више у долини наишао је на највиша насеља на Рили (*Српско село* и *Маџар*) на висини од 1200^m; наоколо су масе четинара.

На стр. 6. је профил долине *Црног Искра* код села *Маџара*, која је састављена из кристаластог шкриљца. Ова долина као и *Леве Реке* нису дубоко урезане и пуне су материјала од плазева и урниса а можда и глетерског (стр. 10); али како је тешко на стенама Риле (кристаласти шкриљцац, гранит, сијенит) распознати глечање и урезе глетера (мутовано стење — roches moutonnées — Rundhöcker) то је и писац ово оставио, да се доцније утврди. У горњој *Левој Реци* писац је наишао на више места мутовано стење на висини од 1850^m. Њен *цирк* није посетио, већ је опис позајмио из дела *Rockstroh-a* о *Црном Искру*. *Цирк Доње Леве Реке* сâм је обишао и у њему извршио подинско мерење (стр. 15).

Преседина *Кобилино браниште* (2160^m) с долинама *Леве* и *Рилске Реке* чини најдубљу удолину, којом је *Рила* „*дужином* и најдубље прорезана“ (стр. 16).

Интересно је, да се на овој преседини додирују западе *Белог* и *Црног Мора*, јер се ту вода из околних снежника стаче у мале тресаве и баре; одатле део иде на С. за горњу *Леву Реку* а други део на Ј. за *Језерску Реку* — *Сухо језеро* и *Рилску Реку* (стр. 14). — Сличан појав јавља се и на *Кому* у *Црној Гори*; са преседине *Рашково Гувно*, од ког један поток иде у *Леву Реку Морачи* за *Јадранско Море* а други у *Верушу Тари* за *Црно Море*. (*Ровинскиј П. Черногорј I, 107*).

Преко сувата на *Кобилину браништу*, промотривши појаве *Сухих језера*, писац се спустио у долину *Рилске Реке* (*Тиха Рила*) где се на мах осећа благи дах климе басена *Белога Мора*.

Из манастира *Риле* писац се испео на *Рупите* (2630^m) где је подробно испитао највећи и најдубљи *цирк Рилин* код извора р. *Цермена*; *Језера* (*Едићод*) и *Цр. Искра*. *Цермин цирк* знатан је што је ту поред морена наишао типске глетерске урезе и мутовано стење. Најниже му је језеро на 2140^m а остала су степенасто (40—70^m) поређана и одвојена моренама, а у вези су међу собом; воду добијају из снежаника. На стр. 26 је профил кроз *Едићол*. Остале *циркове* на с—з. страни (*Урдинске Реке* и *Маловице*) није писац опширно описао.

Опис ј—и. дела *Риле* захвата 27—49 стр. на њему је највећи *Брчбор* (2620^m) са три важнија *цирка* *Џендем*, *Рибљих* и *Смрдљивих језера*. *Леви крак* р. *Риле* зове се *Зимница* и *Крива Река*, на

¹⁾ Досле је у нас ова планина била позната обично под именом *Рило* (*Карић, земљопис 202*) а писац је, према месном називу, узео *Рила*, слично страним писцима (*P. Samena d' Almeida, L' Europe 450*).

њој су три урниса а цеди се из Смрдљивих Језера (2357^m); остала два цирка нижа су. У првом има глечерских уреза. — На стр. 32. је профил кроз Рибља Језера.

После овога писац је обишао крај била Мусале Цанку (2424^m) и извор Беле Месте с цирком (стр. 35—36) и у њему нашао два језера и снежанике. На стр. 37—39 писац описује исцрпно постанак мањих језера од снежаника на Рили. Даље испитивање Риле на ј. и. осујетила му је лична несигурност у Турској (буна и комите). Ј—з. део била Мусале (Надбант 2636^m — Ангелов Врх 2715^m) „најинтереснији чвор у Рили“ (стр. 41) прекида Разлошка преседлина која одржава везу с Разлог-удољном и долином Белог Искра, који извире из Канарског Језера (2424^m) у цирку.

Главно било Мусале највиши је део Риле (2923^m) и даје лепе примере за дејство лавина, усова — утрга, или како их тамо зову валови. Сличну, ал' свакако јачу денудацију запазио је П. Ровински на *Кому* и помиње више примера лавине — које тамо још зову и *загон* — од којих је једну и сам слушао и њену дејству приписује разрушење *Кома*, који је пре много виши био (Черногорј, I, 163—105).

Маријин цирк је најлепши на Рили и са три језера храни Голему (Баш) Марицу; у њему је писац нашао морена; долина Марице ступњевита је. Са Макчова чала, изнад Маричина цирка, иде се преседлином на Мусалу (2923^m) испод кога је цирк Бистрице са 7 језера. Нешто с—и. је Чадиртепе (2778^m) с цирковима Жутих Језера (3) која дају воду Марици. — Ступњевити цирк и долина Бистрице, што се улива у Цр. Искар, показују да су били под глечерима.

II. *Резултати и студије.* — Прво је обраћена пажња оро и хидро-графији Риле. (стр. 49—62). Писац узима да су Родоп-планине старијег постанка и да су окружене млађим венцем динарског и балканско-карпатског порекла. Оне се одликују од осталих: правцем, целином и висинским особинама. Махом су масиви и гомиле планинске са највишим врховима на Балканском полуострву. Рила је кристаласта планина родопског система са највишим врховима.

На стр. 51. изложен је начин којим се дошло до средње висине и како је утврђена хипсометријска еквидистанција на карти Риле. Највеће просторије Риле захватају висине од 2100—2400^m (269·18^{km²}) и од 1200—1500^m (244·16^{km²}) а висина преко 2700^m захвата 6·48^{km²} — тако да је Рила „орографски највише предиспонирана за развита глечера“ (стр. 52). Она се још одликује и типским

цирковима, који се могу упоредити с алпским и скандинавским.

Рила је у такој вези с осталим планинама (Балканом, Витошем и Родопом) да је „није могућно на свима странама тачно ограничити“.

Писац дели Рилу на ова три дела: *Пашаница* (с—з.), *Мермер* (ј—и.) *Мусала* (с—и. део) стр. 55.

Имајући велику висину, Рила је „најважнији хидрографски центар Балканског Полуострва“ због многих снежника и језера из којих вода радијално тече. Речне долине су преглацијалне и ступњевите а изворима проширене у циркове. Има снежника с бифуркованим током воде (на Кобилину браништу и у изворишту Јелашнице и Дршљивице, притоке Рилине). Северне долине су стрменитије и имају јак пад (Црни Искар, Лева Река, Бели Искар и Бистрица).

Од река на Рили ово су знатније: *Искар* са 4 крака има највећи пад (Цр. Искар 45^m а Бистрица на 75^m на километру); извире из снежаника и језера. Супротна Искру је *Рилска Река* има три (Тиху Рилу, Криву Реку и Илину Реку која извире из Сиви-ђол-језера (3) — *Цермен река* — крак Струме — извире из Еди-ђол испод Рупите. У Струму се улива и Цумајска Бистрица, што извире са ј—и. дела Риле испод Ај-Гедика. — *Марица* извире с венца Мусалина Манчов Чад из 3 језера с Мусале добије још воде преко Сухе Марице. — *Бела Места* извире јужно од Марице из Грнчарског језера у цирку недалеко од Цанка (стр. 59—62).

Одељак: *Данашњи снежаници и трагови старих глечера* захвата стр. 63—83. — Утврдивши знатан број снежаника на Рили, које је сам видео или их из литературе зна, писац их упоређује са осталим снежаницима Балканског полуострва и вели да их Рила највише има на Проклетија и Пирин планина. Говорећи о снежаницима на Комовима — по казивању — у Цр. Гори помиње и снежаник у *Загону*. И ако је писац за друге марљиво наводио литературу (нарочито немачку) о овом у Загону пропустио је да наведе казивање П. Ровинског о постанку снежаника на Комовима. То је лавина — усав, утрг, загон — која се често омиче с већих висова и западне на какву преседлину, која по њој и име добија, нпр. *Децин-усов* и горе поменути *Загон* близу р. Брзкута (Черногорј I, 105).

Изобиље снежаника прати и знатна хладноћа на северној страни Риле (у јуду изјутра +2°) док је на западу (Рилска Река) много блажа. Величина снежника различита је (највећи 500^m дужине и 8—12^m дебљине).

„На Рили има само „престража снежаничких“ или спорадичких снежаника (као Татра) који до-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

стижу бавзу је (стр. 77) Док је за Татру 100—200^m разлика између средње висине снежаника и границе вечитога снега, дотле писац мисли да би се те две линије на Рили разликовале за 400—500^m — дакле граница вечитога снега ишла би на Рили висином 2900—3000.^m

На стр. 78—88 писац описује тип Рилиних глечера и увршћује их готово све у циркусне — мале — глечере напр. глечери: Церменов, Правог Искра, Криве реке (највећи) Горње Лево реке, Бистрице и Марице и Беле Месте; за глечер Црног Искра сумња да је можда долињски.

Најнижу границу, вечитога снега у глечерској периоди за Риду, по Хеферову начину, писац је израчунао на 2300^m (у Татрама се слуша на 1500^m а у Јури на 1000^m) — Овим је д-р. Цвијић несумњиво утврдио, да је било глечера на Балк. Полуострву а уједно оснажио и своју ранију поставку да их је било и на Љубетену (Шарпланина) а сад мисли да их је било и на Проклетији и Трескавици. (Босна).

Цркви и језера (стр. 83—100). Цркви су полукружни, пространи облаци, стрмих местимице управних страна, у доњем крају отворени. Њихово угнато дно одликује се по правилу малим стеновитим или моренама заглађеним језерским басенима“ (стр. 83). На Рили им је залеђе највиши ступањ терасистих долина; сви су цркви изнад шумског појаса а висина им варира од 2230—2358^m.

На стр. 84—89. писац тумачи постанак цркова.

Говорећи о језерима на Рили писац вели да зна за 103 а тај ће број још да расте: сва су омања и налазе се махом у црковима на висини од 2140—2780^m — највише их има од 2140—2400^m.

Пошто је изложио природу језера он на стр. 94. доноси таблицу: Висина, димензија и температура воде у језерима (за њих 25).

По постанку језера писац их дели на циркусна, глечерска и снежаничка језера. — 98 стр. је у прегледу деоба свију језера. — Уништавању језера највише доприносе плазеви, попуњујући их и акватичне биљке, претварајући их у тресаве.

Расправу завршује писац разним варијацијама народних прича о језерима, које имају ма какве везе с појавама код језера.

Литература је исцрно представљена на страни 100—103.

На стр. 105. је таблица: Висина и геолошки састав по личним проматрањима пишчевим и литератури; наведени су 37 разних врхова. — Пало ми је у очи, да писац — а ако се похвално изражава

о руској карти — није узео врхове: Дурмитора, Кома и Проклетије по карти Цр. Горе, рађеној у руској вој. геог. одељењу гл. штаба већ по странијој литератури (Тице, Хасерт и А. Буе).

Још да кажем коју о фотографијама и картама па да завршим. *Прва* сл. (Карастојанова) представља *Близаначко језеро* са залеђем, где се лепо виде стрми одсеци (сл. 22). — *Друга* сл. представља *Црну Чуку*, која даје читаоцу леп појам о површини циркусних залеђа. — Последња сл. представља језеро Доње Лево Реке на којој се виде косине језерских страна.

Навикнут на махом алватно израђене техничке прилоге наших издања мене је пријатно изненадила карта *Планине Риле*, како прецизношћу израде тако и врло читом прегледношћу — да и нехотице дуже привлачи пажњу посматраоцима,

Писац вели да ју је израдио по руској карти (разм. 1:126.000) учрпавши сва своја проматрања и изменувши номенклатуру. Размер му је 1:150.000 а мрежа по Гринич-Меридијану,

Ради јаснијег представљања орографских прилика Риле писац је учрпао изохипсе (еквидистанција 300^m) шумеровањем (у боји). Највећма кривудају изохипсе на с. страни Риле у долини Црног и Белог Искра. Непрегледност стрменитости — због велике еквидистанције — допуњују многобројне коте (више њих је сам писац мерио) и II и I фотографија. — Учртани цркви, језера а нарочито трагови глечерски на овој карти, за науку су чиста добит од труда пишчевог.

За тачну израду ове карте, нарочито шумеровања, поред писца јамчи нам и леп глас радионице ц. и кр. вој. географског Института у Бечу.

Да би читаоцима текста дао што бољи појам о црковима и глечерским творевинама у њима писац је израдио и лист: *Цркви на Рили* (Извор Марице, Беле Месте, Бистрице и Цермена са Цр. Иском) увећане и прегледније у размеови 1:45.000 Мала еквидистанција (50^m) изхипска овде даје много разветлији орографски преглед, а снежаници, језера, трагови глечера, а нарочито гранитни ртови и залеђа овде се врло лепо виде. — Једном речи, техничка израда прилога заслужује сваку похвалу.

Да завршим. Ова најновија монографија не чини само част д-р. Цвијићу већ служи на част и Српској Краљевској Академији, чији је „Глас“ доиста подигнут у ред правих научних дела

П. М. Спасић.

ПРЕГЛЕД ШКОЛСКИХ ЛИСТОВА

Revue Pédagogique, nouvelle série tome XXXI. № 7—8. 1897. (Jullet Aout).

У јулској свесци на првом је месту беседа министра просвете *Рамбо-а* на свечаној седници фило-техничког друштва, на којој су раздаване награде. Беседник подсећа на организацију овог удружења 1848. године, кад је уведено опште право гласања, и француски народ постао прави суверен. Васпитаги народ — ствар тежа но васпитање појединих влада-лаца — то је задаћа и државе и појединих просветних удружења. Држава је од своје стране учинила много: повећала број школа и наставника, усавршила наставна средства, побољшала програме, уздигла ниво наставничке спреме, и најзад реформисала васпитне методе. Где држава стаје, настављају удружења. Једно од њих, филотехничко, примајући под своју моралну заштиту и на умно пегу извештај број деце преко 13 година, упућује њихово васпитање утилитарним правцем. Програми њихови обухватају живе језике, грађан. право у најпрактичнијим применама, индустријску наставу (разне врсте цртања), трговачку (књиговодство), земљорадничку (баштованство, прерада млека итд.), за тим извесна практична научна знања (електрицитет, фотографију итп.) најзад и стенографију. Настава се прилагођава месту и времену, а с тим и потребама друштвеног живота.

Ипак овај утилитаризам не сме ићи на штету опште културе духа. Човек треба да је виши од своје професије. Насушни хлеб није једини његов циљ, јер се *прави грађанин* постаје једино јачим разумевањем не само својих права, већ и дужности. Средства су за то читање одабраних списа (у друштв. наукама) и очигледна настава с експериментисањем (у природним наукама).

Помињући са задовољством суделовање наставника у овом удружењу, министар брани жене наставнице од разних јавних и тајних напада. Напади на њих потичу или из литерарног дилетантства, или из мушког егоизма. Тако пролазе и књижевнице као и уметнице. Међутим, морал њихов стоји врло високо а тиме се појачава и јаван морал и чини савршенијим друштвени живот. Јер као што вели Фридрих Паси: *друштво не уни-прећује само рука човекова, већ и срце и дух женин.*

Други чланак бави се питањем о женском васпитању (*жене наставнице*). Новинар Maurice Talmeug покушао је да у једном чланку у *Revue des Deux Mondes* с мало факата изведе закључке на штету женског васпитања. Но питања педагошка нису више лакоће дневних политичких догађаја, и Talmeug је нашао у Buisson-у одлична и одлучна противника својим погрешним аналогјама и произвољним хипотезама. Buisson одбија априорна тврђења Talmeug-а, открива његове софизме, и с много достојанства сузбија његове често нерасудне подмехе. Тврдње Talmeug-ове немају доказа; место факата он се служи анегдотама; закључке оснива на извесним и непотпуним опажањима, Његова је тежња да омаловажи грађански карактер наставе, и

пред том намером падају сви обзирни. Talmeug диже глас против установа за које Французима и сами странци завиде. Њега не одушевљава пробуђење духа народног, после тешких пораза у најближој прошлости. Talmeug не осећа симпатије за ову тежњу француског женскиња да постану достојне васпитачког позива, и спреме француској умно надмоћност у Европи. За њине напоре, за чврстину воље и одушевљење, за веру и моћ науке Talmeug има само жучног прекора или увредљивог подсмеха. Он живи у традицијама којима је вредност пала, мерећи будућност старом мером, гледајући на прогрес очима једног кратковидца. Buisson не налази за вредно да пространије обара идеје, Talmeug-ове, њима је довољно изнети их на јасну светлост, па да одмах угину. Он само жали што је *Revue des Deux Mondes*, тај стари и велики реви француски, допустио да у место хвале, поруга обасне ове вредне радице на напретку и умно препорођају Француске.

У трећем чланку *Henri Doliveux* пише о уређењу и раду у школи за ручни рад (у Creil-у). Школа је основана 1888. год. а 1890. већ је имала сем столарске и ковачке радионице још и библиотеку и индустријски музеј. Има 30—40 учен. бираних конкурсом, којим руководи оснивач школе Charles Somasco. Деца се бирају из најбољих ученика продужне школе, и већина су радничка деца, које и у будућности чека физички рад. Школска сезона траје од Марта до Јула а предавања су 3 пут недељно. Посећивање је врло уредно. Један помоћник из држав. школе води надзор, сам Somasco присуствује настави, а три надзорника, бив. ученици ове школе, дају савете и помажу ученицима идући од једног до другог. Учење траје две године. Свака лекција подељена је на двоје: цртање и практичан рад, а измеђ њих је одмор у дивно уређеној башти. Четвртком у јутру Somasco води с ученицима породичне разговоре: о фабрикацији гвожђа, ливењу, о челику, о разним металима и изв. важним питањима из физике итп.

Ова школа вежба око и руку. У њој се добивају извесна општа знања, сазнаје се вредност рада, реда и методе, и дише се у једној здравој моралној атмосфери. Да одржи везу међу старим ученицима Somasco је основао 1891. године удружење бив. ученика ове школе, снабдео школску библиотеку старим и новим делима и уредио музеј. Од 168 учен. ове школе (од почетка) 113 су чланови удружења. Улог је 25 сантима месечно. 31. Дец. прошле године било је у каси 312,45 fr, новца и 820 fr. у обвезницама вароши Париза.

Чланак се завршује похвалом оснивачу ове установе, његовој несребичности и скромности. Утисак који је школа учинила на меродавне просветне факторе изазива писца да узвикне: какво добро дело, и какав ваљан човек!

Четврти чланак бави се питањем о *школској гимнастички*. Georges Gemey извештава о резултатима рада на годишњем скупу друштва за ширење школ. гимнастике (Белгија). Друштво састављају већином наставници основ. и средњих школа. Gemey хвали ми-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

сао о организацији школске гимнастике и усваја за-кључке скупа. Гимнастика треба да усаврши индивидуу и расу не прелазећи у *атлетизам*; да ствара здрав организам без физичких претераности. Ваља увек имати на уму тројак утицај гимнастичких вежбања: хигијенски, естетички и економни. Треба да покрети буду леви, да се максимум рада постигне минималном потрошња енергије и да све то буде умерено и по времену и по интензивности. Главни је обзир: *непринудност*, јер свако присиљавање умањује здравствену вредност гимнастике. У осталом, све функције органске ваља да су помогнуте овим радом у извесној корисној сразмери. Само кретање треба да се поступно пење и спушта, а то се постигне водећи рачуна о законима биолошким и о психолошком стању деце. Без тога се гимнастичка акција прометне у досадно мучење тела, које је више штетно но корисно.

Чланак „*Пољопривредна настава у основним школама*“ написан је поводом интерпелације сенатора Le Play-а односно недовољности ове наставе. Интерпеланту се чини да је мало урађено у том погледу: закони су доношени али нису вршени у пракци. Међутим, пољопривредна настава треба да обучи најдубље слојеве сеоског живља. За ту циљ треба спремних наставника, а учитељске школе посвећују врло мало часова овој настави, јер су претрипане многим некорисним учењима. Le Play не одобрава да старање о привредној настави воде департамански просветни савети, у којима често не заседава ни један привредник, нити се саглашава с тим, да пројекте за ову наставу доноси парламенат, јер се тиме стварају нови трошкови и ново чиновништво. Он не тражи повећање програма, већ њихову практичност. Треба поделити школе на *сеоске* и *градске*, и у једнима обраћати више пажње на приврду, у другима на механ. вештине. Где је становништво мешовито треба одржавати обе врсте школа, а даровите ученике упућивати на више школовање.

Министар просвете Рамбо, брани државне чиновце од прекора. Много се чини за привредну наставу и успех је сваке године већи. Будућност ће донети још више напретка, само не ваља пренаглити.

Министар привреде *Мелин* (председник министарства) налази и сам да настава привредна треба да је што више практична, да је интересантна и саобразна месту у коме се даје. Он се бави мишљу о привредним коморама, за које Le Play мисли да ће бити више политичке но привредне, као што је случај с трговачким коморама. Министар налази да настава привредна мора напредовати, ако се само упути добрим правцем.

Привредна настава, пише сам писац чланка *Dombasle*, — треба да је прегледна, нешаблонисана, више везана за реалне објекте и исказана у конкретним случајевима. Једно одлично средство за напредак привредне наставе јесу *угледна поља*, на којима се деца практично обучавају привредном раду. С тим се почело 1894. г. а данас та мисао налази врло много приврженика.

Како је у нас с овом наставом? Наше основне школе имају потпуну једнакост програма, изузев извесна скраћивања за школе с више разреда. Оне су у главном јако преоптерећене материјалом наставе; сеоске школе тим више, што велики број ученика не

учи даље. Тако излишна знања спречавају спрему у читању и писању, а пољска привреда постаје предмет учења из књиге. Међу тим наша држава је по преимућству земљорадничка а наша производња тако нерационална... И у место да усавршавамо знања која нам земљу држе, ми без разлике талента, будућег занимања и склоности моримо децу апстракцијама граматичким, или их васпитавамо да постану мали енциклопедисти.

Ипак није овде место претресу ових питања. За то и прекидамо ову напомену.

Чланак о *настави за урођенике у Алгиру*, одељак је из књиге *Mourice Wahl-а о Алгиру*. Писац налази да настава у тој провинцији напредује и ако јој се не поклања довољно пажње од стране државе. У 1882. год. било је свега 73 школе за урођенике са 3172 учен. у 1885, било је учен. 5695, а у 1890. год. 11,206. Трошак државни био је у почетку 45.000 fr., а од 1887. године порастао је на 219,000 fr. 1891 године. Заузимањем Бурдовљевим и комора и сенат одобрише повећање школ. буџета за ту провинцију. Законом од 1882. организоване су три врсте школа: *главне*, са по 3 разр. а под управом франц. директора; *елементарне*, опет са по 3 разр. а под управом франц. учитеља и *приправне* са по једним разредом, под управом помоћника, урођеника. У свим школама настава је практична и има у програму привреду и ручни рад. Број школа у 1891. год. био је 123, а доцније се попео до 181, сем приватних (12). Наставника-ца је било 392, од којих $\frac{2}{5}$ урођеника. У 1892. год. број ученика износио је 12,263; у 1893—13439; у 1894—16,794; у 1895—19,683 и у 1896. години 21,022, међ којима и 1760 ученица. Поред овога 3260 ученика посећивало је курсеве за одрасле.

Писац побија извесна тврђења о неспособности урођеника за наставу. То важи донекле само за високе философ. спекулације и тешке научне проблеме. За обично образовање имају урођеници и способности и воље. То се доказује и посећивањем школе, јер узев средњу меру, из разних места, од 100 учен. 70 редовно долазе на дужност. Многи остају верни занимањима својих родитеља, те по свршетку школа постају радници и занатлије. Од 100 ученика (опет по средњој мери) 70 остаје при занимању својих оцева, а тек 30 % одаје се разним другим знањима. Отуд је неоправдана мала пажња коју држава у погледу финансијском поклања овим школама. Француска треба на против да уложи што више може, да извојује победу над незнањем и варварством у Алгиру.

Јулску свеску, изузев обилате *кронике основне наставе и историске козерије*, која се бави напретком истор. науке, завршује једна кратка напомена о Леонарду Бурдону и његову плану за васпитање дофена, сина Луја XVI. Писца његог *Pellisson-а* заинтересовала је идеја, Бурдонова, да се принц васпитава са још 83 детета (из сваког департамана по једно дете), те да тиме добије могућност да упозна децу — будуће своје поданике, и да прими од њих оно што је ваљано и честито. Остала размишљања Бурдонова о васпитању не показују никакве оригиналности, и с тога *Pellisson* не налази за потребно да их спасава заборава.

У свесци за *август* на првом је месту и опет беседа министра просвете Рамбо-а, овом приликом при

раздавају награда опште утакмице. Министар поново долази у могућност да се бави великим питањем о интелектуалном напретку француског народа. Предмет је беседе успех постигнут у курсевима за дечаке и одрасле. Све је за похвалу: и несобична заузимаљивост књижевних и научних првака за распрострањавање знања у масу, и ревност простих грађана у организацији хуманитарних удружења и васпитна вештина наставника. Министар говори без оне хладне уздржљивости којом се жели симуларати трезвеност државничка; његова уста слушају и разум и срце, а код правих великана ту не може бити никакве несагласности, бар не у питањима наставе за народ. Беседник осећа удруженост оделитих тежњи, он гледа духовним очима како се незнаност појединих снага стана у огромност уједињених друштвених покрета. Све то руководи један велики принцип, коме је XVIII век одао највише поштовања: принцип *солидарности*. Он се на противи личној осећању; на против, ово осећање, у светлости сувремене психолошке науке, постаје вођ човеков ка стварању колективног морала и социјалног осећања. Човек не постиже ништа; *људи* могу много. Нагомилан рад векова ствара опште благостање. Без тековина прошлости сувремене генерације биле би робинсонске. Све је наслеђено: изврстан морални поредак који одржава личност до боље организације: научне и књижевне идеје, које не спречавају умни напредак; економска организација која није покретна, политичке уредбе и установе, које у извесној мери заштићавају личност од грубе силе. Све је то остављено не да се упропасти, већ да се побољша и уздигне. Сваки покушај упропаштења значајно би повратак у варварство; сваки застој показивао би неспособност сувремених генерација за културни живот. Завештања прошлости треба обогатити сопственим радом: појачати социјална осећања; ослободити личност до којих граница без штете по друштвену заједницу, распрострајти материјално благостање у што дубље слојеве народне; избавити масу из умног мрака и извести је на светлост науке и уметности. Ко је позван да то учини? Старо племство имало је девизу „nobesse oblige“, али старог племства нема више, нема га бар у оној улози, у којој се пређе јавља. Нова аристократија, научни и уметнички прваци, позвани су да се приме часне дужности просветитеља народних. Њихова срећа оснива се на занору радног стањења: њему су дужни вратити ону светлост, којом их сувременост обасјава. То је дуг части; више од тога то би било дело разума. Ништа опасније од непросветљености народне! Најплеменитије идеје гасе се у такој атмосфери; најбољи духови приносе се на жртву незнањем народа. У општој несрећи појединачна срећа постаје бојажљиво животарење; у општем мраку залутају појединци и поред светлости својих фењера. Лични интерес упућује интелегенцију на активан рад у корист проширења образованости; друштвени морал наређује да не буде више изганика у питању умног напретка.

Други чланак бави се *школским добротворним друштвима* и *удружењима бив. ученика*. За ове установе има се благодарити друштву за наставу. Покрет је почео у мају 1884. и 1895. већ се појавио званични циркулар, којим се препоручивала организација ових удружења и стварање курсева за одрасле. Исте године држави су конгреси у Хавру и Бордоу, а 1896 у

Руану. У 1895. год. у три округа париска не беше школ. добротворних друштава, а у 17 су постојали, а сем тога и три удружења некадашњих ученика општин. школа, у 1897. години број добротворних друштава порастао је од 20 на 30, а број удружења бив. ученика од 3 на 80. Ова несразмерност у напретку поменутих установа извесно долази од тежње младих људи ка еманциповању испод власти старијих. Међутим та слобода може по каткад бити и опасна јер граничи се неком врстом анархије. Треба под контролом наставничком олакшати прелаз од ђака ка грађанину, не вређајући достојанства и честољубље омладине, али заклањајући је од штетних каприза. За то су погодна удружења у самој школи, где би се *власт* наставника ублажавала без штете по *ауторитет* њихов. Ту разлику не осећају често ни сами наставници, и треба много стрпљивости и воље, да се савлада и научи вештина управљања омладином, која је изишла из детињства а тек закорачила у мушко доба.

Чланак „*један месец у великој војводици луксенбуришкој*“ није довршен у овој свесци, и о њему ће се говорити кад буде на реду свеска у којој се чланак завршује.

Чланчић „*упуство за крокирање с природе*“ односи се на извесна објашњења у цртању предела, које је од важности како за наставнике цртања и географије, тако и за путнике, путописце, војсковође итд. Упуства се односе на избор тачке за посматрање, хоризонталне и вертикалне пресеке, величину одстојања од предмета, однос појединих тачака у природи, што све зависи од самог земљишта, које се црта. Даље се говори о светлости потребној при крокирању, о размерама нацрта с неким напоменама о материјалу за цртање. Писац је расправе Paul Colin.

После овог чланка изнесен је преглед наставе педагошких наука на универзитетима у Сједињеним Америчким Државама. Сем теоријске и практичне педагогије и историје педагогије, на многим универзитетима проучавају се системи школски у Европи, организација школа с погледом на политичке, социјалне и педагошке узроке, који утичу на њено савршавање. За тим се проучавају анатомски и физиолошки проблеми који су од практичне важности за педагошку науку, прате се успеси у иситивању умног развитка деце, и расправљају специјална питања из области педагошких учења. На појединим универзитетима сем извесне пажње посвећене свим важнијим педагозима европских проучавају се засебно принципи великих педагошких ауторитета: Песталоција, Спенсера, Хербарта, Бена, Русо-а и др.

Поред научне козерије о *микробима* у овој свесци заступљене су добро и довољно и рубрике: *хроника основне наставе у Француској и Италији* и *књиге*. У последњу ушло је 5 реферата на разна дела, од којих је један већи, а остала су четири краћа.

Ј. Прод.

Deutsche Zeitschrift für ausländisches Unterrichtswesen. Herausgegeben von Dr. J. Wychgram. Erster Jahrgang, Leipzig. R. Voigtländers Verlag 1895. — 1896. Jährlich 4 Hefte. Preis 10 Mark. Види „Просветни Гласник“ за јуни ове године стр. 420.—422.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

II свеска. У одељку **Расправе** долази на првом месту чланак „*Васпитање руке и ока у Француској*“ од др. В. Геце-а, директора немачкога семинара за мушки ручни рад у Липсци. После знаменитих догађаја 1870.—71. године Француска је прегла свим силама да подигне и уједначи што више ниво општег народнога образовања, које би захватало најшире слојеве. Читав низ закона и одредаба заоста су и успели и намери владиној, која није жалила средстава за стварне потребе. Док је просветни буџет 1870. године износио 73 милиона динара, 1887. године већ се попео на 173 милиона. Од особитога је значаја што се приликом тих великих напредака сјајно признало, да у васпитању подмлатка мора да се истиче и васпитање руке, тога оруђа свих оруђа људских, и васпитање ока, најплеменитијега чула човека, јер се само тако може постићи хармонично васпитање свих сила подмлаткових. Тако је ручни рад и заведен већ 1882. године у све претходне, основне, више грађанске и све стручне школе. Знаменита је реч, којом је министар просвете Жил Фери у мају 1883. године отворио једну школу с ручним радом у Вијерзону, јер је у тој речи дивно изложен значај ручнога рада за државу. Између осталог вели он: „Да се не би племство ручнога рада ценило само од оних, који се њиме искључиво баве, већ од целог друштва, изабрато је најпоузданије, једино практично средство: уведен је сам ручни рад у школу! Верујте, када стругало и турпија заузму своје место поред шестара, земљописне мапе и историског уџбеника, када буду заузели почасно место, и када буду предмет разумне и систематске наставе, онда ће изумрети многе предрасуде, ишчезнуће много од сталешкога духа, социјални мир припремаће се на клупама основне школе и слога објаснаће зрачном светлошћу будућност францускога друштва.“ Разуме се да се све ово не тиче стручнога ручнога рада, већ елементарнога, који је саставни део целе опште образованости, како га схвата и творац францускога ручнога рада, некадашњи главни инспектор јавне наставе М. Salicis. На основу закона о организацији опште наставе од 1882. године обавезна и бесилатна је настава у ручном раду. Разуме се, да са новчаних и просторних незгода није та настава свугде подједнако и како ваља изведева, али се ипак данас предаје методички ручни рад у 19.000 школа француских са 40.000 разреда а 2.500.000 ученика. Највише се у том погледу истичу већи градови, а пре свега престоница. 40.000 ученика основних школа париских имају данас педагошки смишљену наставу у основима ручнога рада, а уз то још и 23.000 ученика дечјих забавишта. Године 1890. трошио је сам Париз 486.000 динара за ручни рад. Врло важно и карактерно обележје француске наставе у ручном раду лежи у томе, што техника ступа у службу идеје, што се практичан рад доводи у органску везу са школском наставом, што је непрекидно у тесној вези са цртањем, рачуном, геометријом и знањем метарске системе, дајући овим теориским дисциплинама стварну грађу, која им је врло потребна, да би се трајно могла савладати. Поступак те наставе изложен је лепо у наставним плановима за ручни рад у париским школама (М. А. Jully et Rocheron: „Le travail manuel à l'école primaire.“ Paris, Belin frères, 1893.). Ова веза између практичнога рада и цртања, рачуна и геометрије одржава се кроза све време школовања; у њој је идеја концентрације

наставне међусобним односом предмета ради појачања њихова наставнога дејства изведено таквим плодним начином, какав се само може пожелети по Хербартовој педагогији. Напослетку карактерно је обележје ове наставе и то, што се задовољава најпростијим алатима: вежбањем, писаљком или држаљом, двогубим сантиметром (који ученици сами себи направе) и дрвеном иглом за плетиво (коју замењује негде држаља, кроз коју се на горњем крају проврти ушица). Радница је разредна учионица. Чак нема ни ножа или маказа за сечење хартије: све се цени, пошто се марљиво превије на ономе месту, где има да се одвоји по цртежу. То је педагошки врло тачно, јер цртање је место где се сечења. А педагошки и по историји људскога развића је тачно, да се рука, то оруђе над свима оруђима, прво извешба за све послове, за које је сама довољна, па да се тек онда, када она сама за се даље не може, пређе и на алате, од најпростијих до најсложенијих. То је физички и психолошки оправдано, јер и развитак јединке претходи развоју заједнице. Као једину слабу страну француске наставе у ручном раду писац налази то, што скученим програмом и незнатим бројем предмета, који се израђују, ова настава не изазива довољно дечје интересовање већ само њихову умешност.

„*Најновији покрети у настави у Северној Америци*“ од др. Е. Шле-а наставак је из прошле свеске. Комисија десеторице тражи за средње школе: 1. да се не повиси број недељних часова; 2. да се повећају захтеви за ступање на колеж; и 3. да се начелно не руши система једноликога школовања. У вези с овим последњим захтевом стоји захтев да је настава за све заједничка и једнака за првих осам година школовања (од 6.—14. године), а да се тек онда изврши рачвање, у правој средњој школи, која траје само четири године. Ну ово време од четири године није довољно, да се постигне потребни успех из страних језика, математике и јестаственице, и за то комисија тражи да се ови предмети унесу још у основне школе или да се основне школе од осам година сведу на шест, а средњим школама додаду још две године. Нарочито наглашује комисија потребу, да се са страним језицима почне што пре. У прилогу саопштавамо у прегледу А нацрт, који је израдила стручна поткомисија за основну и средњу наставу уједно и он се слаже у главном са новим европским тежњама за једноликом наставом, или још боље са правцем који у Немачкој заступа *Reformschule*. Преглед Б износи детаљнији нацрт за средње школе, како га је израдила комисија десеторице, а коме је тежиште на упрошћавању и концентрацији. Комисија десеторице задовољава се малим бројем предмета, али им даје већи број часова, тако да настава збиља може да утиче и васпитно. (Види прегледе на страни 646. и 647.).

„*Ecole Normale Supérieure*“ у Паризу од А. Ерхарда свршетак је чланка из прошле свеске. У одељку III износи унутрашње уређење ове школе. У ову школу ступа се после озбиљнога пријемнога испита, на који се за литерарни одсек годишње јавља 250 кандидата а прима обично 25, а за јестаственички јавља нешто мало мање него за први а прима 18. Како учење траје 3 године, то се у заводу налази обично око 130 кандидата, који сви живе у интернату. У интернату уживају само добре стране његове, а рђаве једва да

сознају. Највећа корист од интернатскога живота је та, што кандидати немају прилике за пушта уживања и забаве, којима се иначе расеју самостални академски грађани, те и не стигну ни на редовна предавања, а камо ли на самосталан рад. Овде се у интернату развија благотворни однос између кандидата; овде је дата непрекидна прилика да се разговарају о омиљеним им студијама, овде од зоре до мрака има прилике за философске контроверзе, литерарне колоквије, филошка тумачења. Школа има два одељка: литерарни и јестаственички. Кандидати литерарног одељка имају на крају године да положе лисанс философије, историје, језика и књижевности, од којих се иначе на универзитетима полаже само један. Тежња је дакле у овој години за општим образовањем. У првој години држе се сасвим универзитетска предавања, многа вежбања, усмена излагања, превођења и критике текстова, дакле све што у универзитетским семинарама у Немачкој. Друга година слободна је свакоме за оно, чему највише осећа наклоности, и нема испита на крају исте. Има до душе и овде утврђен наставни план и предавања заједничка за све, али из листе питања, коју сваки професор истиче у почетку године, бира ученик оно, које му се највише свиђа, и израђује кад које стигне и хоће, а пре краја године не мора га

предати. Овако се развија самосталност рада и индивидуалност ученикова. Треће године деле се ученици у четири групе, које немају више заједничке наставе, и спремају се за агрегацију из књижевности, историје, философије и језика, на којима се с њима такмиче најбољи ученици универзитета или најискуснији средњошколски наставници. У овој години посећују четрнаест дана предавања у којој гимназији, те се тако уводе и у практички рад наставнички. Ученици јестаственичког одељка спремају се прве године заједнички за лисанс математике и лисанс физике и хемије. Друге године одваја се од целине један део, који још нешто допуњује лисанс физике и хемије, па се баца само на природне науке, док први полажу лисанс оба дела. Треће године стварају се три групе: прва полаже на крају године агрегацију математике, други агрегацију физике, а трећа лисанс природних наука, и тек после четврте године, која постоји само за њих, и агрегацију природних наука. Поред свих ових главних наука обавезно је да се сваки ученик бави и једним новим језиком: немачким или енглеским, да би се могао користити и страним научничким радовима за своју струку. Уз то има још и неких часова, када по који чувени глумац даје упуства за добар изговор и лепо излагање.

Таблица А. Преглед предлога учињених од стручних конференција.

	Основни разреди								Виша настава			
	Примарна школа				Граматичка школа				Средња школа или академија			
	1. год. Стар 6-7	2. год. 7-8	3. год. 8-9	4. год. 9-10	5. год. 10-11	6. год. 11-12	7. год. 12-13	8. год. 13-14	9. год. 14-15	10. год. 15-16	11. год. 16-17	12. год. 17-18
1. Латински								Почетак латинскога језика	5 сах.	5 сах.	5 сах.	5 сах.
2. Грчки								Грчки годину дана	после Латинскога	5 сах.	4 сах.	4 сах.
3. Енглески	Усмено понављање испричаних прича, смисаљиве прича и описивање предмета		Читање из читанке ради допуњавања остале наставе. Писмена причања и описи. Усмено вежб. у грађењу облика и реченица				Од овога разреда нема више читанке већ цели списи		Граматика 3 сах.		Књижевност 3 сах. Састави 1 сах.	
4. Нови језици					Немачки или Француски 5 сах.	Немачки или Француски 4 сах.	Немачки или Француски бар 3 сах.		Немачки или Француски 4 сах.	Немачки Франц. 4 сах.	Немачки Франц. 4 сах.	Немачки Франц. 4 сах.
5. Математика	Рачунање с алгебарским изразима и знацима и простим једначинама								Тригоном. и Виша алгебра за студенте јестаст. и технике			
	Геометриско цртање, мерење и израчунавање								Алгебра 5 сах.		Алгебра или Трговачка рачуница 2-5 сах. Геометрија 2-5 сах.	
6. Физика, Хемија и Астрономија	Прегледање природних појава, огледа и физичких мерења у вези са штивом и са вежбањем у писменој исказивању								12 недеља по 5 сах. Фракулативно Астрономија		Хемија 5 сах. Физика 5 сах.	
7. Јестаственица	Недељно 2 сах. описивање биљака и животиња у вези са наставом матерњег језика, цртања, књижевности и земљописа								Годињу дана (не важе се која) Ботаника или Зоологија 5 сах. Последње пола године 5 сах. Астрономије, Физиологије и Хигијене.			
8. Историја					Биографије и митолошке гатке 5 сах.		Америчка историја и грађанска знања 3 сах.		Грчка и римска историја 3 сах.		Франц. историја 3 сах. Енглеска историја 3 сах. Америчка историја 3 сах.	
9. Земљопис	Са него толико сахата као и рачуница: Земља и њени становници, природни свет који се налази око човека заједно с елементима, с Астрономијом, Метеорологијом, Зоологијом и Ботаником, историјом свобраћаја, раса, вера и државних облика.								Физички земљопис			

Сем тога Цртање, Писање, Певање и Телесно вежбање.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Таблица Б. Општи наставни план за Вишу Наставу или Средње Школе.

	1. година				2. година				3. година				4. година				
	Класички одељак	Латин.-знагствени одељак	Модерни језици	Енглески одељак	Класички одељак	Латин.-знагствени одељак	Модерни језици	Енглески одељак	Класички одељак	Латин.-знагствени одељак	Модерни језици	Енглески одељак	Класички одељак	Латин.-знагствени одељак	Модерни језици	Енглески одељак	
Енглески језик	4				2			3		5			2		4		
Латински језик	5			} по избору 5	5			4					4				
Немачки језик					5				4		4				4		
или Француски језик		5			4		4		4		4			3		3	
Грчки језик								5					5				
Алгебра	4									2							
Геометрија					3					2							
или Тригонометрија и Виша Алгебра																3	
Историја	4				3		3			2	4			3		3	
Фисички земљопис	3																
Фисика					3												
Хемија														3			
Ботаника или Зоологија						3											
Астрономија и Метеорологија										3							
Геологија, Анатомија, Физиологија, Хигијена															3		
	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	

Сем тога Цртање, Певање и Гимнастика.

Најважније васпитно средство за ученике је огромна библиотека школска (има преко 100.000 свезака), која је отворена цело после подне и у којој ученици сами траже књиге, које хоће, по често наиђу на неку корисну књигу, до које никад не би дошли по списковима. У четвртном одељку износи се дух, који влада у овој школи. Ту је веселост и безбрижност, младичка несташност и иронија, али је крајњи резултат

диван: овде се стварају одлични научници, челични карактери, добри родољуби, искрени пријатељи, грађани широких груди, људи осетљиви према сиротињи и невољи, посленици за најразличнија поља људскога живота, и свугде и на сваком послу очувају свој стари дух, са којим су се сродили у овој школи.

„Положај жене на енглеском универзитету“ од Т. Дабиса указује пре свега на чудновату појаву, да

се у земљама, где се најпре показало воље, да се и женскињу да право на подједнако школовање с мушкима, изостало у признавању труда и давању права и на највише испите иза оних земаља, где се у први мах јавно мњење устезало од школовања женскиња, па се после, када се пристало на то, пристало како ваља и женскиње изједначило у свему са мушкарцима. После овога износи држање појединих енглеских университета према женскињу. У Кембричу допушта им се слушање предмета и практични рад у лабораторијама, само су искључене из медицинскога факултета. Допуштен им је, без каквих разлика, пријамни испит за студије у колежу (чак имају повластицу да старе језике замене модерним), али им није допуштено полагати лакши испит, који већина слушалаца мушкога колежа полаже и који одговара од прилике испиту зрелости, већ имају право само на тежи, стручни испит, да би се тиме загарантовало, да универзитет посећује само оно женскиње, које има збиља воље и способности за више студије. У Оксфорду осећа се покрет да се женскињу да право на први испит, те ће се тиме изједначити сасвим с мушкима. У Лондону су женске у правима сасвим изједначене са мушкима и имају право на читав низ врло озбиљних испита: први пријамни испит (после навршене петнаесте године), други пријамни испит (после годину дана), испит спремности (после годину дана), испит из више група (после месец дана), после тога испит за степен *magister artium* и напослетку на основу писменог самосталног научног рада и усменог испита добије се степен доктора. Овде у Лондону има засебна школа за женскиње медицинаре, једина у Енглеској. На другим новијим универзитетима има женскиње иста права на студирање и промоцију као и мушки, изузевши на медицинским факултетима. По свршетку свега школовања и после промоција, женскиња се махом баца на наставничку службу, у којој је најдаље дотерало до службе у колежима; на универзитетима још није задобило ни једну катедру. И на науци није још Бог зна колико урадило, јер се њоме и не може много бавити пошто је махом упућено да служи за насушни хлеб, а за знатно мању награду узвећи број часова но мушки.

У одељку *Саопштења* налазе се ови радови: *"Извештај краљевске комисије за вишу наставу у Енглеској"* износи главне тачке тога извештаја, па коме је радила комисија, коју смо поменули у приказу прве свеске (стр. 422.). Комисија наглашава потребу систематске организације виших школа и стапање разних посебних тела, која су до сада водила бригу о тој настави у једну средишњу управу, у министарство просвете, које би ваљало створити, са једним, парламенту одговорним, министром и једним сталним секретаром, који ће у парламенту замењивати министра и вршити надзор над разним одељењима тога министарства. За вршење школских техничких послова треба министру додати виши школски савет од 12 чланова, који би радио у нечем самостално, у нечем као саветник министров. Састав његов био би овакав: трећину чланова поставља круна, трећину 4 университета (Оксфорд, Кембрич, Лондон и Викторија), а трећину бирају прве две трећине. Овај би се савет састајао бар четири пута у години. Грофовије имале би опет своје школске савете, састављене из чланова које поставља круна и бира управни савет грофовије и из чланова који

опет бирају ови постављени. Ови би савети имали 14 до 42 члана и међу овим последњим, бираним, били би заступљени и учитељи. Тако би било и у варошама. Ови грофовиски школски савети имали би надзор над вишим школовањем у своме округу, право отварања нових школа и дотеривања наставнога плана. Благодејање у нижим школама ваља давати или на основи утакмице или по препоруци директора или школске управе и то ученицима, који су за дуго били одлични, у вишим школама само на основу утакмичкога састава, који више има да покаже зрелост него ли многоструко знање учениково. Сведочанства једне школе треба да важе за сву земљу, али зато треба школски надзор да пази да се свугде подједнако ради и да су све школе подједнако снабдевене наставницима и училима. Ваљало би тежити да се сиромашној а доброј деци што више олакша учење већим благодејањем. Приход од порезе на алкохолна пића и меснога приреза, који је до сада трошен само на занатске школе, треба трошити од сада стално и на више школе. — *"Напомене последњим француским универзитетским конгресима* (Кајена у пролеће, Лијон у јесен 1894., Лиљ у пролеће 1895.) износи гледиште једнога францускога универзитетскога професора на рад ових конгреса. Ови су конгреси почели после великога француско-прускога рата, који се јасно увидело да је велика погрешка у животу народноме, што се све усредсредило у Паризу и што сва земља упире очи само у Париз и из њега чека подстрек за све. Ова централизација штетна је била и по универзитетску наставу, јер је истој била узела сваку слободу и спутала је у везе и колуте не само програмима, већ чак и у избору — постављању професора. Противу ових незгода од централизације раде су да се боре ове конференције, али су до сада показале слабе успехе, што се на њима никако и не дискутује или само мало, а никако не узима у претрес најважније питање: како да универзитети себи прибаве слушаоце, које им све узимају разне старе стручне школе. После тога износи се историја постанка университета у Лиљу и његово данашње стање. — *"Реформа средње наставе у Краљевини Португалији од 22. децембра 1894."* од чувенога гисенскога педагога проф. др. Х. Шилера критикује прво у кратко рђаву реформу од 20. октобра 1888., а после с пуно хвале о ваљаности износи какава је нова реформа од 22. децембра 1894., у којој налази сасвим савршену, педагошки добро промерену реформу. По њој се државне средње школе деле на потпуне и непотпуне, прве са 7, друге са 5 разреда. Непотпуних има у сваком окружном месту, потпуних где се нарочито одреди. Непотпуне дају опште образовање, а потпуне га допуњају, а заједно спремају за универзитетске студије. Потпуне имају 14, непотпуне 9 наставника, заједно са учитељем пртања; сви се зову професори, а постављају се краљевским указом на основу стечаја (у коме бирају професори универзитет и потпуних завода). Плата се састоји из два дела: сталне плате и додатка на службу; овај додаток добијају само они наставници, који имају посла с испитима или са школском управом. Директора поставља влада од универзитетских или средњошколских професора, који нису пре тога смели бити наставници завода, коме се постављају за директора. Свака средња школа (зову их лицеј) има од владе постављенога се-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

кретара, који мора да је школски човек, и кустода за библиотеку и збирке. Сваки професор може бити обавезан да предаје два предмета. Максимум недељних часова износи 24. Школска година почиње 1. октобра и траје до 31. јула; испита има само на крају године. Максимум ђака у разреду може бити у три нижа разреда 50, у даља два разреда 45, а у највиша два 40; чим има и један више, разред се дели на одељења. Уџбеници су једнаки за све школе, а одређује се сваке пете године поново стечајем, у коме пресуђује нарочита комисија уз одобравање главнога просветнога савета. Цену уџбеницима одређује влада. Употреба неodobрих уџбеника забрањена је, а наставник који пита нешто ван одобреног уџбеника, може се с места отпустити из службе. Награде наставничке су јадне. У потпуним заводима има професор 600, у непотпуним 500 милреја (по 5.66 дин.), наставници цртања 400 и 300, наставници грчкога и африканских језика 600. Директори потпуних завода имају 500, директори непотпуних завода 400 додатка, а наставници потпуних завода и наставници грчкога и африканских језика имају још $\frac{1}{3}$ плате као додатка на службу. Краљевским декретом од 18 априла 1895 прописан је опширан правилник о поступку при увођењу нових уџбеника, а краљевском декретом од 14. августа 1895. прописани су опширан наставни планови за средње школе, као круна ове реформе. По њима је задатак средње школе: духовно развијање ученика, методичко прибављање одређених знања и оспособљавање за више студије. Потпуне средње школе имају 3, непотпуне 2 члана; доњи са прва два разреда, средњи са даља три, и горњи са највиша два. Наставни план изгледа овако:

	I	II	III	IV	V	VI	VII
Португалски	6	6	3	3	4	4	4 = 30
Латински	6	6	5	5	4	4	4 = 34
Француски	—	4	3	3	3	—	— = 13
Немачки	—	—	4	4	4	4	5 = 21
Земљопис	2	1	2	1	1	1	1 = 9
Историја	1	1	2	2	2	3	3 = 14
Математика	4	4	4	4	4	4	4 = 28
Јестаственица	2	2	2	4	4	4	5 = 23
Философија	—	—	—	—	—	2	2 = 4
Цртање	3	3	3	2	2	—	— = 13
	24	27	28	28	28	27	27
Енглески факултативно	—	4	4	4	—	—	— = 12

Свака лекција траје пун сахат, сем за цртање, код којег траје у три нижа разреда по $1\frac{1}{2}$, а у четвртм и петом по 2 сахата. Енглески језик обавезан је за све ученике, који хоће да прођу само општи курс (5 разреда); немачки за све, која мисле на универзитетске студије. Предавања се држе пре и после подне, по три сахата највише узастопце, са одмором од четврт часа између часова. Од оваквога наставнога плана писац се нада великом успеху, само ако се још побољшају плате наставницима, да би били једино одали школскоме раду, а не упућени и на досадашње давање приватних часова, само да би могли живети. Чланак овај довршиће се у даљој, трећој свесци. — „Школство у Низоземској“ од др. Л. Вирта излаже да се у овој земљи школе деле у три категорије: за вишу наставу (универзитети и гимназије), за средњу наставу (више грађанске школе и реалке) и за нижу

наставу (основне и народне школе). Настава је или јавна или особена (приватна). Школе, које подижу општине, покрајине или држава или свака за се или све укупно, зову се јавне, све остале су особене. И особене могу добити, под извесним погодбама, потпору општина, покрајина или државе и тада у њих, као и у јавне, имају приступа деца свих вероисповести. Закон још чини разлику између школске наставе и домаће наставе. Настава, која се за децу највише из три породице држи у кући једне од тих породица, зове се домаћа, сва остала школска. По чл. 192. Устава Краљевине Низоземске: „Јавна настава је предмет непрекиднога старања владина. Власти се брину, да се иста свугде у држави врши довољно и поштујући верске појмове свакога појединца. Настава је слободна, али је потчињена надзору власти.“ После овога извештач износи појединости основне наставе. — „Списко школство“ од др. В. Бакића износи каквих и колико школа има у Српству и у кратко рад на реформи средње наставе, предузет пре неке године, па на жалост неизвршен. — „Са светске изложбе у Чикагу“ износи један спис из извештаја францускога комесара на изложби, из кога се види како је немачко одељење лепо било примљено.

У одељку Преглед има, по државама груписано, опет пуно врло занимљивих бележака, од којих су такође неке угледале свет у нашем листу. Између осталог има овде под натписом „Босна и Херцеговина“ у кратко уређење и број садашњих школа, а под натписом „Србија“ белешке др. В. Бакића: о преуређењу Богословије, о учитељској школи, о платама наставника средњих школа и о школском надзору. Овај одељак је опет врло богат (стр. 176.—194.).

У одељку Преглед књига има 19 већих или мањих приказа немачких и страних књига, које се баве школским питањима.

Одељак Књижевство обилат је и у овој свесци. **Л.**

Zeitschrift für das Realschulwesen издају и уређују Емануел Цубер, проф. бечке технике, Адолф Бехтел и Мориц Глезер, професори државних реалака у Бечу. Година XXII. X. свеска.

I. Чланци и расправе. Под насловом „Der Vorzugsschüler mir entsprechend aus Sitten“, написао је проф. Роберт Фогт у Псли чланчић, који може послужити као допуна чланку проф. Битнера који је третирао питање о зависности оцене владања од оцене предажења. Фогт се слаже потпуно са Битнером да обе оцене треба давати потпуно независно, ако желимо бити праведни према ученицима и њиховим родитељима. Затим наводи једно место у „упуствима“ у коме се каже, да ученик може имати само онда одлику, ако је безпрекорног владања. Под безпрекорним владањем разумеју скоро сви наставници оцене „похвално“ или „задовољавајуће“. Међутим у „упуствима“ се каже, да се под безпрекорним владањем има разумети оцена „бар достатна“. Ова оцена изражава већ неки прекор и такав ђак не може служити на углед осталим ђацима, т. ј. он не може имати одлику. Писац изражава жељу, да се поменуто место у „упуствима“ измени, што ће задовољити све учитеље средњих школа. — Под насловом „Über die erste Strophe

des Nibelungenliedes“, довршава проф. Нагеле свој чланак, који је раније започет. —

II. *Школске вести.* У овом одељку налази се извештај директора Кеменија о изложби у Пешти. И ово је прудужење истог чланка. Овде се говори о изложеном каталогу у коме је изнета трећа група: „О настави“. Ова група подељена је на пет одељака: 1) Виша настава (95 излагача), 2) Средњошколска настава (130 излагача), 3) Основна настава (364 из.), 4) Настава за обрт и трговину (95 из.) 5) Настава за уметни обрт (16 из.).

Ми ћемо у изводу изнети најважније што се односи на средњошколску наставу. У Угарској као и у другим државама цркве су оснивале и усавршавале школе. Тек у половини прошлог столећа почиње држава да се брине о школи. Год. 1777 издаје Марија Терезија Ratio Educationis којима се настава доводи у неки ред. Из имања језуитског реда основан је фонд из којег су се издржавале католичке школе, док су се школе других конфесија и даље самостално развијале. На место Ratio Educationis изађе 1806. други Ratio Educationis, које су служиле као норматив за организацију краљевске и католичке школе све до револуције. Једну значајну измену у настави учинила је скупштина 1843/4, кад је у школу на место латинског заведен мађарски језик као наставни. Од тога времена и почиње прави утицај школе на националну културу и средња школа постаде главни фактор народног образовања. Године 1849 заведен је и у Угарској „Напрт организације за гимназије и реалке у Аустрији“. Тада су подељене гимназије на ниже и више, заведен као обавезан предмет грчки језик, основане су реалке, увршен немачки језик и заведен испит зрелости. Кад је успостављен угарски устав, онда је министар Етвеш хтео завести нову организацију, по којој би гимназије имале три одељка а девет разреда. Наставни план за нижи и средњи ступањ беше већ ступио у живот, али творац тог система умре, а његов наследник врати се опет старом „Напрту“. Са овим наставним планом били су незадовољни наставници, па је године 1879 израђен нови план, којим су мађарски језик и литература постали средиште наставе. Год. 1880. изашле су за овај план методске инструкције. И реалке су 1870 преиначене и добиле су осам разреда са француским језиком и матуром. Најважнији моменат у целокупној мађарској средњошколској настави јесте закон за средње школе, што га је створио министар Трефор после многих безуспешних покушаја године 1883. Овим се законом одређује, да школе, које се издржавају из државне благајне као и оне краљевске које имају своје фондове стоје под управом државном; католичке, комуналне школе, које издржавају приватна лица или удружења стоје под руководством државе, а над аутономним конфесионалним школама има држава право надзора. Последњи закон за средњу школу јесте од 1890, којим се грчки језик прави факултативним предметом. Новим законом постигнуто је потребно јединство у свима школама и држава је осигурала свој утицај у њима. У место старих, паду склоних школских зграда, подигнуте су у већини места палате, које задовољавају најмодерније захтеве. Од 1883. године угрошено је од стране државе, фондова и приватних лица више од 7 милијуна форината на подизање нових и оправљање старих

зграда. Од тог времена подигнуто је преко 100 грађевина. Наставни планови и инструкције су реформисани. Професори, чије је образовање такође реформисано, постали су најодушевљенији и најинтензивнији радници мађарске културе; развија се све више и више не само душевна, већ и телесна снага и здравље омладине; гимнастика, утакмице и дечије игре показују од 1883. године велики напредак. На изложби била је и једна угледна сала за гимнастику, сем тога беше одређено и нарочито место за утакмице. Од Маја до Октобра биле су 44 утакмице и том приликом раздано је 136 златних; 509 сребрних и 459 бронзаних медаља у вредности од 6400 форината. У каталогу се налази и кратки историјски преглед гимнастике у Угарској. У протестантским школама радила се гимнастика још крајем прошлог века. Многе колегије имале су већ у почетку овога столећа нарочита игралишта. Немачка гимнастика почела се у тридесетим годинама одомаћивати и код школске омладине. Сада постоји „народно гимнастичко удружење“ које је и у народу омилило гимнастику и у ком се спремају младићи за учитеље гимнастике. Влада даје том друштву годишње помоћи 5000 форината. Сада је у основним и средњим школама гимнастика обавезан предмет; држава а и друге власти, које издржавају школе, граде лепе сале за гимнастику, подижу нарочита купатила и просторије за игре и за топиљање по леду. Данас 159 средњих школа имају своје сале за гимнастику. Гимнастичка настава је већином у рукама стручних наставника, јер их Угарска броји данас на 120. Излазе и два стручна листа за гимнастику већ 13 година. Затим описује Кемени угледну салу за гимнастику па спомиње њену литературу и завршује чланак описивањем једног ђачког концерта, који је држан на изложби. Учествовало је 1400 ђака и концерт је лепо испео. Изложбу су посећивали ђаци из провинције са својим учитељима, а да би имали склопишта, претворене су све пештанске школе по наредби министровој у станове.

III. *Преглед књига листова и програма.* а) *Рецензије.* Има их 21 на књиге разне садржине. Од знатнијих напомињемо реферат проф. Штрбла на Кенигову историју немачке литературе. Реферат каже, да књига пружа много добрих и лепих ствари, и да ће читалац наћи у њој све што му треба. Реферат проф. Хаса на Махово дело: „Die Mechanik ihrer Entwicklung historisch-kritisch dargestellt“. Критичар каже да је ово дело неопходно погребно сваком наставнику због јасноће у исказивању, због историјских напомена и због многих оригиналних и инструктивних експеримената. Књига има 505 страна а цена је 8 марака. Реферат проф. Вагнера на дело Валентиново: „Lehrbuch der Elektrizität und des Magnetismus“. Књига има 394 стране а стаје 8 марака. Нарочито хвали слике и уметност пишчеву, да је умео тако огроман материјал распоредити на мали простор једне књиге. Референти Шифнер и Цубер препоручују дела: Maxima und Minima од Маурера и Lehrbuch der Algebra од Вебера. —

б) *Краћи прикази књига и листова.* Препоручује се Фромеов календар за професоре и учитеље. Приказују се свеске дела: „Die öster. ung. Monarchie in Wort und Bild“ У овим свескама говори се о Угарској, Моравској, Шлезији и Галицији. Од листова

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

помињу се они за нове језике. Реферат је обухватио пет свезака у којима се расправљају разна језикословна питања.

в) У прегледу програма износи се кратка садржина чланака из 8 разних гимназија и реалака.
З.

К О В Ч Е Ж И К

ЛЕТОШЊИ КУРСЕВИ ЗА УЧИТЕЉЕ ОСНОВНИХ ШКОЛА.

О великом школском одмору држата су два курса за учитеље осн. школа. Један је био у Краљеву, а други у Букову. Практична предавања из пољопривреде за наше учитеље су прека потреба и школска и државна. То није потребно нарочито ни доказивати. Корист је очевидна.

Без икаквог коментарисања пустићемо оба извештаја са тих практичних предавања.

Извештај руковоаца курса у Краљеву гласи:

Господину

Министру Просвете и Црквених дела

Према споразуму Господина Министра Просвете са госп. Министром Народне Привреде и претпису Господина Министра Народне Привреде од 10. јуна ове год. ЗБр. 1265 и од 26 јуна ЗБр. 2059. одржан је при овој школи петнаестодневни практични пољопривредни курс за учитеље основних школа, и потписаноме је, као руковоацу курса, част поднети о истом Господину Министру учтиво извештај у следећем:

У историјском развоју народа запажен је један неоспоран факт, да са културним напретком једног народа распу напоредо и све веће и разгранатије потребе и државе и појединаца. Да би се одржао здрав и правилан живот и државни и народни нужно је да са увећањем потреба иде упоредо и јачање привредне моћи народне, и да осећај увећаних потреба изазива жудњу за рационалнијом и јачом производњом. Србија је, може се рећи, чисто земљорадничка земља, и она ће, према својим економским и социјалним приликама, морати још дуго то остати. И баш у тој најглавнијој, и скоро јединој, привредној грани, јачање производње, што је ноторично а и статистичким подацима утврђено, не стоји ни у колико у правилној сразмери са разгранатим и увећаним потребама народним.

Између много других важних узрока, који одржавају ову абнормност у привредном животу нашег народа, један је и тај што је кадар школованих и

спремних пољопривредника веома незнатан према оној великој потреби да би могао успешно и брзо утицати на увођење рационалнијег рада у пољској привреди. Решењем Господина Министра Народне Привреде, донесеним у споразуму са Господином Министром Просвете, да се ове године па и у будуће сваке године одржи практични пољопривредни курс за учитеље основних школа при овој школи и виноделско-воћарској у Букову, иде се на то, да се број сатрудбеника на унапређењу наше пољске привреде повећа. Спремни и заинтересовани за пољску привреду, учитељи основних школа, будући као део наше интелигенције у непосредном додиру са народом, покрај педагошко-хигијенских користи од школске баште, за поверени им подмладак, утецаће непосредно и у народу за увођење рационалнијег рада по гранама пољске привреде, за које су се на курсевима спремили. И ако они буду пренели сву ону добру вољу, коју су показали на овом првом курсу, у своју даљу делатност у народу, *и ако им се ова још омогући сталношћу положаја у месту у коме рад заснују*, овај утецај биће и јак и благотворан, и он ће, нема сумње, у кратком времену показати сјајне резултате.

Курс је отворен, после извршеног водоосвећења у учионици, 15. пр. м. у 7 часова у јутру, а завршен, по одржаним кратким испитима, 29. истог месеца у вече.

За курс се пријавило и уредно га посећивало 33 учитеља и 1 ђакон, Радомир Кречковић из Ужица, који је био изаслат од стране ужичке пољопривредне Подружине. Од изабраних редовних курсиста, који су имали права на дневницу по списку послатом из Министарства Народне Привреде од 12. јула КЗБр. 2193., нису дошли тројица, и то: Светозар Стојковић учитељ из Мокре Горе среза Златиборског, Лазар Јанковић из Жаркова среза врачарског и Цветко Радојичић учитељ из Ужица. На њихова места Управа је, према овлашћењу Госп. Министра Народне Привреде од 12. јула ЗБр. 2193, уврстила као редовне курсисте са правом на дневницу: Новицу Павловића учитеља из Лужница среза крагујевачког, Милету Станојевића учитеља из Ужица и

Андрију Дрињаковића учитеља из Лађеваца, среза Љубићског. Сви редовни курсисти пријавили су се Управи 14-ог јула у вече сем Гаврила Ранковића, учитеља у Рачи, који се је пријавио 18. истог месеца а предходно се извинио Управи писмом да није могао на време стићи због тога, што му је избор доцкан саопштен.

Сем ових 30 редовних курсиста курс су још уредно похађали и испите положили: г.г. Аврам Анђушић учитељ у Краљеву, Сима Грандић, учитељ у Међуречу, среза Жичког, Димитрије Милићевић учитељ у Дворанима среза расинског и Радомир Кречковић, ђакон из Ужица.

Практична предавања су држана из одређених пољопривредних грана за све време трајања курса сваког дана по утврђеном распореду од 7 до 11 часова пре подне и од 4 до 6 часова после подне. Дотична господа наставници, избегавајући велику теорију и уносећи је само колико је најнужније ради потпуности предмета, трудили су се да извођењем практичних радова и потребним демонстрацијама круг знања код курсиста што јаче прошире задржавајући се нарочито и обрађујући особену пажњу код оних момената и радова, који ће им у практичном животу бити најпотребнији.

Предавања су извршена из свих одређених предмета потпуно према утврђеним програмима, а нарочито је обрађена пажња:

А. Код *виноградства*: на одређивање положаја и земље за виноград, на риголовање, на избор сората лозе за разне земље и пределе, на подизање приоришта и негу лозе у њему, на расађивање прпорака на стално место и правилно засађивање винограда у опште, на неговање младог сада до навршетка четврте године, на резидбу, заламање, везивање и правилно обрађивање винограда у опште. Даље су упознати са разним криптогамским болестима винове лозе, а нарочито пероноспором и средствима за њено сузбијање. Покрај упознавања са конструкцијом и руковањем прскалицама „сифонијом“ и „Нехвилловом“ курсисти су сами справљали бордолеску смесу за прскање и вршили исто у школском винограду. По том су упознати са разним сортама издржљиве америчке лозе, како онима што служе као подлога за калемљење са домаћим врстама, тако и са онима, које се могу употребити за директну продукцију вина. Уз ово је у школском саду америчке лозе, ради демонстрације, извршено „зелено калемљење“, ма да је за то већ било прошло време.

Б. Код *воћарства*: на спремање семеништа и подизање воћака из семена извршивши сами, ради демонстрације, све те послове на семеништу, које

су у импровизованој школској башти сами спремили. Даље је обрађена нарочита пажња на расађивање младих воћкица, на уређење расадника и растила и сразмеру истих према семеништу као и на неговање младих воћака у истим. Показати су им у примеру сви главнији начини калемљења и време кад се поједини начини облагорођавања врше, а све начине (20 на броју) извели су курсисти сами и израђене и утврђене на дебелом картону однеди собом ради подсећаја у даљем раду. Калемљење (очење) на „спавајући пуп“ извели су курсисти са успехом у школском воћном расаднику и у току предавања а многи и за време испита. По том су курсисти темељито поучени на самом раду у пресађивању воћака, подкресивању и неговању круне.

В. Из *градинарства*: на уређење школске баште и распоред земљишта исте за поједине привредне гране, за који циљ импровизирана је на школском земљишту „школска башта“ онаква каква треба да буде, снимљена и нацрт раздат курсистима ради даље примене; на подизање живе ограде; на правилно обрађивање земље у башти, на ђубрење и заливање; на извођење расада у обичним и топлим лејама, и на целокупну културу појединих важнијих врста поврћа као и на боље и савршеније оруђе и алате за школску башту.

Г. Из *пчеларства*: на правилно руковање кошницама покретнога саћа у опште, од којег у првом реду зависи успех вештачког пчеларења. Све радове, који у обим овога долазе, курсисти су изводили и сами у школском пчеланику. Даље је обрађена нарочита пажња на пресељавање народа из вршчара у вештачке кошнице; на здруживање народа; на начине ројења (природно и више начина вештачког); на правилно експлоатисање (истресање) меда и топљење воска.

Д. Из *свиларства*. Како гајење свилених буба пада у пролеће, и сезона је већ била у свему протекла, то се и предавања из овог предмета нису могла практично извести, већ се морало ограничити само на излагање појединих радова према утврђеном програму а без практичног извођења истих.

Курсисти су за све време трајања курса походили предавања без изузетка врло уредно и поклањали су истима најозбиљнију пажњу, као што то зрелим и интелгентним људима и доликује, због чега се и могао показати онако повољан резултат на кратком али строгом испиту, који је одржат над свима курсистима после навршетка предавања.

Испити су одржати из воћарства 28-ог после подне а из осталих предмета 29-ог јула преко целог дана. По свршеном испиту свима курсистима издата су уверења о показаном успеху из поједи-

них предмета а и како је курс посећивао. Резултат успеха част је Управи доставити Господину Министру.

Завршујући овај свој извештај о овом првом практичном пољопривредном курсу за учитеље основних школа, потписани узима слободу изјавити своју наду, да ће, према показаном успеху, бити велике користи од овога курса не само за извршење оне корисне законске одредбе о школској башти, већ да ће допринети да се много корисног пољопривредног знања унесе непосредно у народ, а нарочито још ако се у будућим оваквим курсевима, нарочито при овој школи, обухвате и најважније пољопривредне гране: ратарство и сточарство.

Руковаоц курса

Љуб. Новаковић

Вршиоц дужности Управитеља
ратарске школе, Инспектор Ми-
нистар. Народне Привреде.

Извештај руковаоца курса у Букову гласи:

Господину

Министру просвете и црквених послова

На основу наређења Г. Министра Народне Привреде од 10. Јула ЗБр. 1265. Управа ове школе част има поднети списак учитеља који су учествовали на петнаестодневном пољопривредном курсу који је држан од 14—29 ов. м. закључно.

У томе списку поред имена учитеља означене су и оцене из појединих предмета, са резултатом тих оцена.

Из тих спискова види се:

1. да је учествовало 29 редовних, изабраних а 2 приватна, од којих је један на основу претписа Г. Министра Народне Привреде од 12 Јула ЗБр. 2193., пошто је из даљих крајева — Грљана — примљен у списак на дневницу од 3 динара

2. да је успех из свију предмета одличан.

3. У списку поред оцене из Винодеља постоји засебна оцена из Подрумарства, тј. онога дела Винодеља који говори о берби и преради грожђа у вино, о прављењу сирћета, комовице итд., — шта је учињено ради олакшице како за учитеље тако и за наставнике, у погледу предавања и практичног рада, пошто су расадници за лозу удаљени, те је тамо руковаоц као наставник лакше дјејствовао а подруми код школе где је овај рад показивао и предавањем руководио потписани управитељ.

Предавања су одпочела свечано 15 ов. м. у 8. часова пре подне, у присуству повећег броја овд. за привреду и просвету заузетих људи. Предавања су трајала без прекида сваког радног дана од 7—9

час. пре подне. Практички радови трајали су пре подне од 9—11, а после подне од 2¹/₂—6¹/₂ час.

Првог празничног дана тј. 20. ов. м. били су учитељи са својим наставником у винограду Крајинске Винарске Задруге на „Делу“; а другога у Недељу 27. ов. м. по околним виноградима који се на америчкој лози подижу; а данас 29. у винограду на живоме песку у Радујевцу.

Учитељи овог I курса били су за све време њиховога бављења изванредно вредни и усталачни; за сваки су посао прионули: предавања су пропраћали марљиво; у опхођењу спрема наставника били су пажљиви, спрема питомца школе снисходљиви, тако да је на обе стране корисно било ово њихово присуство.

Да би управа уштедила трудно, свакодневно одлажење у варош, састарала им се за стан у својим сувотама, на им је и хранење олакшавала преко својих служитеља.

Сем ове г.г. учитеља присуствовали су по који пут и други оближњи учитељи.

Управа је држала у 3 маха а у слободном времену конференције на којима се претресало оснивање и уређење школских вртова.

Резултат ових конференција сведен је на неколико закључака, који се шаљу с молбом на даљу надежност.

Очење, спремање смесе и прскање противу Пероноспоре, испитивање земље, испитивање шире, разливање вина у стакла, печење коњака, руковање кошницама који се радови радили у ово доба и могли стварно показивати, не могу изаћи из њихова памћења; за тим уређење школске баште и главнији послови у повртњаку отворили су им вољу на даљи рад.

Зашто се управа нада да неће никако изостати резултат од ове мере коју је Г. Министар предузео, само ако се на томе поради да се одмах школске баште даду свакој оној школи где се ови учитељи са службом налазе. А то није скупо ни тешко.

Управа се поуздано нада да ће ови учитељи остати стални савезници у пословима око унапређења пољопривреде у Србији, и да ће се ово још већма потпомоћи, ако ови курсеви буду стални и ако сваке године буду други учитељи овим школама упућивани. Исто је тако убеђена да ће стварна настава у основној школи отуда имати велике користи.

Управитељ
Школе за Винодеље и Воћарство
М. Савић.

ГЛАСОВИ О ШКОЛАМА

Школе у Русији

У Русији има необично велики број слепца — од прилике 200.000, и то долази од рђавих станова рускога сељака, од дугачке зиме и од других непогода. С тога одавно постоји друштво царице Марије Александровне, за неговање слепих, које у разним местима има 21 школу за слепу децу, 2 радионице за одрасле слепце, 5 завода за очне болести и 3 дома за слепце. Поред тога ово друштво има своје нарочите очне лекаре у оним местима, где владају очне болести. Тако је претпрошле године извршено 11.500 операција, од стране изасланих лекара.

Школе у Румунији

Краљевина Румунија има од *средњих завода*: 12 класичних лицеја и 19 класичних гимназија, 1 реални лицеј и 11 реалних гимназија, 9 виших девојачких школа (екстерната), 3 стручне школе за девојке и 5 учитељских школа. Ови су заводи били, према закону од 1864. године, врло либерално уређени. Настава је била са свим бесплатна. Сваки ученик, који је свршио 4 разреда основне школе, може да ступи у најнижи разред ма које средње школе, без пријамног испита. Ученик, који из ма ког разреда остави средњу школу, па се приватно спремао, може полагати испит за старији разред месеца јула или септембра (у почетку или на крају великог одмора), по што плати 30 динара таксе. О владању ученика у школи и ван школе нема готово никаквих правила. Због тога се много жале на рад и стање средњих школа.

Једно за то, што је олакшано примање у средње школе, а друго с тога, што се не плаћа школарина, и ако се број завода непрекидно умножава, те су школе препуњене тако, да у појединим разредима има често 90, 100 до 110 ученика. Ученици су већином осредњи. Већина је ученика сиромашна; они немају довољно средстава, и живе код родитеља или у другим породицама, које су већином неписмене, а ту због тешкога рада не може бити говора о слободном домаћем раду и о помагању школе од стране породице. Богати ученици имају већином репетиторе; ну ови не поучавају, не упућују и не вежбају ученике, већ просто сами израђују задатке лених и неуких ученика. Колико ова школска омладина вреди, види се из тога, што је на једном од последњих испита у лицеју Св. Лазара у Букурешту од 100 ученика најнижег разреда прешло у старији разред само 25 ученика, а од 68 ученика из другог одељења, истога разреда, свега су 2 ученика прешла у старији разред. А испите зрелости професори су тако олакшали, да је просечно образовање румунске омладине сваке године знатно опадало. Па и наставничко особље, од 756 професора (не рачунајући наставнике вештина), не стоји тако високо. Истина по закону од 1879. године наставник средње школе може бити само онај, који положи прописни државни испит. Али закон се обилази; јер половина од садашњих професора није положила професорски испит. Ови се људи употребљавају годинама, па и деценијама, као помоћни учитељи; они примају само 70% плате редовних наставника; министар просвете може

их, по својој вољи, премештати из места у место, а ни публика ни ђаци их не цене много. Начин је предавања у толико погрешан, што у свима разредима влада стручна система. То је стари обичај, да један професор предаје само један једини предмет. За то н. пр. у лицеју наставник Философије има само 6 часова, наставник Математике 8, а наставник грчкога језика 14 часова, и то је највећи број недељних часова. Ну овај број 14 сматра се као тако претеран, да је у већини лицеја постављен и други професор за грчки језик, и тако је тај рад подељен. Старији професори лицеја примају по 576 динара месечно, дакле 6912 дин. годишње, тако да им се сваки школски час самога предавања плаћа са 18 до 30 динара. При настави се не обзире један професор на другога. Сваки има свој метод и своју научну терминологију. Опште основе наука, нарочито граматiku, сваки предаје изнова, а тиме се губи време и понавља се једно исто на досадан начин. По што многи професори раде поред тога још као инжењери, лекари, адвокати, новинари, политичари или као приватни учитељи, то, поред великих редовних ферија, има још доста изостанака у школско време, тако да се једва пола школске године редовно ради. Услед тога ученици не само да заостају у знању, него се још и кваре на разне начине. Ово, што је овде речено, не оснива се само на исказима незадовољних родитеља и нерасположених новина, него се оснива поглавито на званичним подацима из извештаја једног генералног школског инспектора о настави у средњим школама за 1895./96. шк. годину.

Из овога се види, да је европска култура, која је тек од неколико деценија пресађена у Румунију, још површна, и да никако није дубоко укореењена. Боље би било, да је основан мањи број ваљаних средњих школа у већим местима, него што је подигнут велики број свакојаких средњих школа.

Школе у Француској

Француска Народна Скупштина решила је 1. фебруара ове године, без икакве дебате, да се ученицима *више школе* за наставнике (*École normale supérieure*) *урачунају у пенсију* и ове године, које су они у том заводу провели после своје навршене 20. године живота. Ово је сасвим правично, јер и учитељима основних школа, који долазе у пенсију после 55. године живота (а не после 60. године, као професори), рачунају се за пенсију, према закону од 1876. године, такође оне године, које су проведене у учитељској школи.

* * *

Француски министар просвете издао је распис, у почетку ове године, ректорима разних академија, којим допушта *оснивање месних и обласних удружења наставника средњих школа*, у цели узајамнога помагања, или расправљања литерарних, научних или педагошких питања. Осим тога допустио је и зборове, с тим, да му се прегходно поднесе дневни ред, и да се ти зборови не баве питањима управе или политике.

* * *

О међународној *преписци ученика*, о којој М. Hartmann пише у својој књизи, пише и професор

Mielle у „Revue universitaire.“ По што он има довољно веза у Енглеској, то и његови ученици пишу два пут недељно енглеским ученицима. Млади Француз пише прво писмо на француском језику, а друго на енглеском; а његов енглески кореспондент ради обрнуто. Предмете, о којима се пише, бирају ученици самостално; обично пишу о породици, домовини, лектури, о интернату итд. Ова је мисао нашла на одобравање, и тако посредују у овоме саобраћају с француске стране Revue universitaire, а с енглеске Review of Reviews.

* * *

У Француској се много жале на то, што је *учитељ по закону одговоран за све штете*, које ученици под његовим надзором претрпе. Кад н. пр. учитељ допусти ученицима да се играју, дешавају се неки пут и непогоде, без његове кривице, па ипак је он одговоран за то. Тако је пре неколико месеци директор једнога лицеја осуђен да плати 5000 динара накнаде оцу једнога ученика, кога је један друг гурнуо, те је позледио мали прст на руци тако, да више није могао њиме радити. — А један учитељ осуђен је да плати 100 динара казне за то, што је за време одмора један ученик позледио другог. По што се такве казне врло често дешавају, то су француски наставници основали једну дружину, ради правне одбране, с годишњим улогом од 1 динара. Не може им се ни замерити што, употребљавају сва могућа средства да се ослободе тога, за њих тако опаснога, параграфа. Они су се обратили Народној Скупштини за помоћ, и она им је дала 10.000 динара, као помоћ за оне учитеље, који би без своје кривице били осуђени по том 1384. параграфу. — Ну срећом поједини судови, у новије време, одбијају такве жалбе.

* * *

У Паризу, од 225.800 деце, која су била способна за школу, примљена су у општинске школе само 131.852 детета; 7000 их је васпитано у породицама, 65.000 у духовним заводима, а 21.871 дете остало је без икакве наставе. У овој, 1897., години отвориће се истина у Паризу 25 нових школа, али у њих ће се моћи примити само 4000 ученика. С тога ће се морати узјамити 55.000.000 динара, за подизање нових школских зграда.

„D. Z. F. A. U.“

Доб.

ПРОСВЕТНИ ЗАПИСИ

За хонорарног наставника предмета „*Продужење основне наставе*“ при Ратарској школи у Краљеву, поставио је г. Министр Народне Привреде г. *Симу М. Акимовића* учитеља у Краљеву. Ово постављење је одобрио и г. Министар просвете.

Испит из црквеног певања. Г. *Милан А. Алексић*, свештеник из Алексинца и г. *Милан Нешић* свршени богослов пријавили су се да полажу испит из *Црквеног певања*. За чланове комисије, пред којом ће полагати овај испит, одређени су г. г. *Павле Швабић*,

професор Богословије који ће бити и председник; Тома Стојадиновић свештеник београдски и хонорарни учитељ црквеног певања у Богословији и г. *Јосиф Маринковић*, учитељ нотног певања у П. беогр. гимназији.

Нове књиге Решењем г. министра просвете и црквених послова препоручено је Управи Државне Штампарије, да се о трошку државном наштампа: „*Читанка*“ за глувонеме ученике, написао г. *Коста Николић*, директор завода за образовање глуво-неме деце.

Награде учитељима — пољопривредницима.

Г. министар народне привреде одредно је ове године из прихода класне лутрије 3000 динара на награде оним учитељима основне школе, који су се занимали пољопривредом и с извесним успехом утицали на напредак исте у својој околини ма у ком правцу. Да би награде што правичније биле подељене министарство је било послало г. Д. Ј. Путниковића учитеља, те је обишао и прегледао рад преко 26 учитеља, за које се разабрало, да су се пољопривредом занимали до сад у мало већој мери. По поднетом реферату, г. министар просвете одредно је 17 награда и то:

1. Мих. Ступаревићу учитељу из Телија	250д.
2. Васи Терзићу	” ” Варварина 250 ”
3. Сави Марковићу	” ” Седлара 150 ”
4. Урошу Палеташевићу	” ” Јаловика 150 ”
5. Јови П. Јовановићу	” ” В. Лаола 150 ”
6. Анти Голубовићу	” ” Топчидера 150 ”
7. Божи Поповићу	” ” Каленића 100 ”
8. Дим. Милићевићу	” ” Дворана 100 ”
9. ” Милентијевићу	” ” Свилајинца 100 ”
10. Милоју Спасићу	” ” Рековца 100 ”
11. Милији Ракићу	” ” Клоке 100 ”
12. Дим. Мишићу	” ” Зајечара 100 ”
13. Мих Ризнићу	” ” ” 100 ”
14. Трајку Ристићу	” ” Краљева Села 100 ”
15. Милану Исајиловићу	” ” Делиграда 80 ”
16. Младу Обреновићу	” ” Домуспотока 70 ”
17. Милети Станојевићу	” ” Ужица 50 ”

Свега је награђено 17 учитеља сумом од 2050 динара.

Класна лутрија је одмах послала новац министарству просвете, а оно ће награде учитељима послати.

Ово је први случај у Србији да министарство привреде овако одликује учитеље пољопривреднике, и мисли се да се и даље сваке године такве награде учитељима дају. Вредним радницима се дакле и на овај начин указује пажња. Ми смо уверени да ће учитељи ту пажњу умети ценити и да ће вредних учитеља пољопривредника бити од сада много више него до сад.

Споменик Ивана Филиповића. — „Napredak“ доноси ову белешку: „Тајник кр. зем. владе за Босну и Херцеговину Љубоје Длустуш, издао је прекрасну монографију с насловом „Узгојне прилике у древној Атини“ о којој ћемо додати поглавје објаву. За сада нам ваља само споменути хрватском учитељству, да је г. писац као особити штоватељ пок. првака хрват-

ског учитељства Ивана Филиповића, нашем књижев. педаг. збору послао 200 комада свога дела, с наменом да се половина прихода употреби за споменик *Ивана Филиповића*. Надамо се поуздано да ће хрватско учитељство, које је увек умело показати, да уме ценити ваљану ствар и заузети се за племениту циљ и овај пут осветлати себи лице, те набавити себи поменуто дело, коме је цена 60 новчића, и то не само ради племените намене њезине него и ради прекраснога њезинога садржаја. Овом приликом ваља нам напоменути да је рок за прикупљање прилога за споменик бесмртном нашем вођу Ивану Филиповићу одређен до краја ове године“!

Овде прекидамо ову лепу белешчицу, којој смо се искрено обрадовали. Износимо је српском учитељству да и оно учини са своје стране што може учинити за споменик Филиповићев. Он има и у нашем учитељству много својих поштовалаца, јер споразум српско-хрватски имао је у Филиповићу искреног поборника. Надамо се, да ће споменик Филиповићев бити још једна копча више у оном братинском ланцу, којим ће се од сада спајати српско и хрватско учитељство. На српским просветним посленицима је дужност да и они што приложе за споменик искреном поборнику српско-хрватског споразума.

БЕЛЕШКЕ ИЗ НАУКЕ

Испитивање мумија помоћу Рентгенових зракова. — Да би се могао одредити састав мумија, а да се не одвијају, као и других музејских предмета корисно се могу употребити Рентгенови зраци. Често се дешава да се продају место правих мумија имитације од смоле вештачки направљене, које нису никакав заостатак ни човечега ни животињскога тела, па да би се могла разликовати права мумија од вештачке имитације овим се путем да испитати њезин костур. Тако у Бечу се је скоро десно један случај с мумијом, чија је спољашњост донета представљала прте лица човечега и на чијем је завоју стајло натпис Ибиса. Д-р. Дедекинд, кустос египатског одељења дворског уметничко-историјског музеја, предузео је испитивање ове мумије у фотографском лабораторијуму, и без одвијања њезиног одмах приметио да су јој у раменима и глави птичије кости.

Дејство китајског чаја. — Немачки физиолози проучавали су улив главних састојака чаја — тејина и етарских уља — на мишићну и духовну снагу човечју. Опитом су очигледно доказали да употребом тејина привидно расте дејство мишића док се употребом етарских уља чаја исто умањује. Ова уља напротив олакшавају психички рад, као што је већ доказано. Према овоме чају није једнострано дејство на човече тело, већ је уопште средство за раздражење, услед кога се повећава дејство како телесне тако и духовне снаге. Свакојачко пријатност, коју осећају љубитељи чаја по употреби могла би се пре преписати утицају етарских уља по утицају тејина.

Обелавио под уливом Рентгенових зракова. — Данијел, да би утврдио правац Рентгенових зракова и њихов положај, изложи њиховом уливу читав сахат главу једног детета. Цев са зрацима је била пола пола близу главе, која је била обрасла густом косом. После овог опита 22. дана приметило се на глави једно ћелаво место, које је било у пречнику око 2 пола. Опала коса била је здрава а ћелаво место постало је без икаквих болова. Изгледа као да је овим пронађен начин да човек лако и брзо обелави помоћу електричне струје.

Риба путник по суву. — У тропским пределима није реткост да се рибе пужу по дрвећу и путују по суву. У Африци има предела у којима киша по неколико месеца не падне и тако се виђају многа исушена језера те су многе рибе принуђене подуже без воде да пробаве. У шљаму ових исушених бара и језера увуче се *Protopterus* у муљ и проснава за све време суше. Нарочито је ова суша позната у Француском Судану на пр. у Ниору (800 к. м. од морске обале) где она траје десет месеци без капи кише и и слатководне рибе морал есу се овоме привићи. Професор Милн Едварде изнео је пред француску Академију Наука једну расправу о рибама, које су прибрали и детаљно проучили д-р. Суар, Дибовски и др. међу којима је особиту пажњу привукла *Clarias Lazega*, која путује по суву. Ова и друге врсте *Clarias* живи по десет месеци по рупама у сувој земљи, из којих ноћу излазе да нападну на обделана поља као што чине птице дању. Оне зарад овакога путовања имају помоћни апарат за дисање који је утврђен за извучену страну другог и четвртог шкржњог лука и тако на задњи отвор шкржњог лука добијају ваздух за дисање. Само за два месеца, док траје кишно доба, живе као праве рибе по баруштинама. Споља су мрке боје и имају 8 пипака на вилицама. Међу овим рибама има врста, које могу бити дугачке по 2 м. Д-р. Суар, за време свога бављења у Ниору, имао је доста ових риба нахватаних и тако их је могао тачно проучити. Он их оставља у близини каквог обделаног поља, и посматра их како ноћу пробају да напусте своје обиталиште те да иду у пљачку.

Укрштено наслеђе. — На VII конгресу француских лекара за нервне болести, који је држан августа месеца прошле године у Нанси-у у Француској, саопштио је један лекар из Брисла своја просматрања у којима тврди да кћи наслеђује особине очеве и предака. Ну, при свем том исти лекар вели, да ово правило често има изузетака услед неких секундарних узрока.

ИСПРАВКА

У септембарској свесци „Просв. Гласника“ у notiци: „Оцене наставника“ треба исправити бројеве овако: *одличних 1108, добрих 146*. Остали су бројеви тачни.

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

IV

СТАТИСТИКА ОСНОВНИХ ШКОЛА ЗА 1891.—1892. ШКОЛСКУ ГОДИНУ

STATISTIQUE DES ÉCOLES PRIMAIRES POUR L'ANNÉE SCOLAIRE 1891.—1892.

МУШКЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

ГРАДСКЕ ШКОЛЕ

СРЕЗОВИ И ОКРУЗИ ARRONDISSEMENTS ET DÉPARTEMENTS	Број школа с Nombre d'écoles avec						Број наставника Nombre d'instituteurs				БРОЈ УЧЕ												
	једним разредом-une classe	два- deux	три- trois	четири- quatre	пет- cinq	шест- six	Total	који су имали-qui ont eu				уписаних у почетку школске године у inscrits au commencement de l'année scolaire dans la											
								један разред une classe	два- deux	три- trois	четири- quatre	Total	I	II	III	IV	V	VI	Total				
																				разреда classes			
разреда classes						разреда classes						разред — classe											
Подгорски-Podgorina . . .	—	—	—	1	—	—	1 ² 8	—	—	—	—	8	195	82	66	73	—	—	—	—	—	—	326
Посавски-Possavina . . .	—	—	—	—	—	1	1 ² 2	2	—	—	—	2	54	49	38	19	37	12	—	—	—	—	209
Тамнавски-Tamnava . . .	—	—	—	1	—	—	1 ² 2	1	—	—	—	2	36	38	25	22	—	—	—	—	—	—	121
Ваљевски округ-Département de Valjevo	—	—	—	2	—	1	3 ⁶ 12	3	—	—	—	6	195	169	129	114	37	12	—	—	—	—	656
Лесковачки-Lescovatz . . .	—	—	—	—	—	1	1 ⁷ 16	—	—	—	—	7	194	188	132	152	122	76	—	—	—	—	859
Пчињски-Ptchigna . . .	—	—	—	—	—	1	1 ⁴ 13	—	—	—	—	4	170	243	151	134	70	25	—	—	—	—	783
Врањски округ Département de Vragne	—	—	—	—	—	2	2 ¹¹ 29	—	—	—	—	11	364	416	283	286	192	101	—	—	—	—	1642
Јасенички-Jassénitzá . . .	—	—	—	1	—	1	2 ² 4 ¹	3	—	—	—	3	116	87	75	61	13	11	—	—	—	—	363
Крагујевачки-Kragouïévatz	—	1	1	—	—	—	3 ⁵ 13 ¹	1	—	—	—	6	207	155	174	143	57	—	—	—	—	—	736
Лепенички-Lépénitzá . . .	—	—	—	1	—	—	1 ² 4	—	—	—	—	2	72	49	30	22	—	—	—	—	—	—	173
Крагујевачки округ-Département de Kragouïévatz	—	1	1	2	1	1	6 ⁹ 21 ²	4	—	—	—	11	395	291	279	226	70	11	—	—	—	—	1272
Кључки-Klyoutch . . .	—	—	—	2	—	—	2 ² 3	1	1	—	—	2	108	51	40	32	—	—	—	—	—	—	231
Крајински-Krayna . . .	—	—	—	3	—	—	3 ² 7	—	2	—	—	2	144	108	92	65	—	—	—	—	—	—	409
Поречки-Porétchka Réka	—	—	—	1	—	—	1 [—] 1	2	—	—	—	1	29	22	11	11	—	—	—	—	—	—	73
Крајински округ-Département de Krayna	—	—	—	6	—	—	6 ⁴ 10 ¹	3	3	—	—	5	281	181	143	108	—	—	—	—	—	—	713
Алексиначки-Alexinatz . . .	—	—	—	1	—	—	1 ³ 8	—	—	—	—	3	94	84	78	94	—	—	—	—	—	—	350
Жупски-Joupa	—	—	—	2	—	—	2 ³ 5	2	—	—	—	3	111	73	58	64	—	—	—	—	—	—	306
Ражањски-Rajagne	—	—	—	1	—	—	1 ¹ 1	2	—	—	—	1	46	34	27	35	—	—	—	—	—	—	142
Расински-Rasina	—	—	—	1	—	—	1 ³ 11	—	—	—	—	3	141	131	153	126	—	—	—	—	—	—	551
Трстенички-Trsténik	—	—	—	1	—	—	1 ¹ 2	1	—	—	—	1	53	42	32	26	—	—	—	—	—	—	153
Крушевачки округ-Département de Krouchévatz	—	—	—	6	—	—	6 ¹¹ 27	5	—	—	—	11	445	364	348	345	—	—	—	—	—	—	1502
Белички-Bélitzá	—	—	—	1	—	—	1 ³ 7	—	—	—	—	3	90	78	66	62	—	—	—	—	—	—	296
Левачки-Lévatch	—	—	—	1	—	—	1 ² 4	—	—	—	—	2	50	48	44	36	—	—	—	—	—	—	178
Параћински-Paratchine . . .	—	—	—	1	1	—	2 ⁷ 13	1	—	—	—	7	178	134	126	143	44	—	—	—	—	—	625
Ресавски-Ressava	—	—	—	3	—	—	3 ³ 7	2	—	—	—	1	156	148	101	75	—	—	—	—	—	—	480
Темњишки-Temnitich	—	—	—	1	—	—	1 ² 4	—	—	—	—	2	51	39	39	37	—	—	—	—	—	—	166
Моравски округ-Département de Morava	—	—	—	7	1	—	8 ¹⁷ 35	3	—	—	—	1	525	447	376	353	44	—	—	—	—	—	1745
Белопаланачки-Béla Palanka	—	—	—	1	—	—	1 [—] 1	2	—	—	—	1	19	16	22	13	—	—	—	—	—	—	70
Власотиначки-Vlassotintze	—	—	—	—	1	—	1 ² 6 ¹	1	—	—	—	3	74	78	54	79	50	—	—	—	—	—	335
Нишавски-Nichava	—	—	—	1	—	1	2 ⁸ 15	—	—	—	—	8	297	180	141	116	91	38	—	—	—	—	863
Пиротски округ-Département de Pirote	—	—	—	2	1	1	4 ¹⁰ 21 ²	3	—	—	—	12	390	274	217	208	141	38	—	—	—	—	1268
Азбуковачки-Azbonkovatz . . .	—	—	—	1	—	—	1 [—] 1	2	—	—	—	1	35	26	28	22	—	—	—	—	—	—	111
Јадрански-Jadar	—	—	—	2	—	—	2 ⁴ 1	2	—	—	—	1	71	76	73	69	—	—	—	—	—	—	289
Потперски-Potzérina	—	—	—	3	—	—	3 ⁶ 12	—	1	—	—	6	189	132	108	121	—	—	—	—	—	—	550
Рађевски-Radjévina	—	—	—	1	—	—	1 ⁴ 6	—	—	—	—	4	70	88	40	34	—	—	—	—	—	—	232
Подрински округ-Département de Podrigne	—	—	—	7	—	—	7 ¹⁰ 22 ²	4	1	—	—	12	365	322	249	246	—	—	—	—	—	—	1182

* Број учитељица - Nombre d'institutrices.

** Број ученица - Nombre d'élèves.

ÉCOLES PRIMAIRES DE GARÇONS

ÉCOLES DE VILLES

Н И К А Н О М Б Р Е Д' É Л È V E S

дошедших у току школ-ске године у							који су школу оставили qui ont abandonné l'école					који су свршили qui ont fini la							који су остали да понове qui ont à répéter la							
venus d'autres écoles dans le courant de l'année scolaire dans la							взгор-à cause																			
I	II	III	IV	V	VI	Caera-Total	болести-де maladie	смрти-де décès	из других узрока d'autres motifs	ослобођено-dispensés	одсељено у другу школу passed dans l'autre école	Caera - Total	I	II	III	IV	V	VI	Caera-Total	I	II	III	IV	V	VI	Caera-Total
разред — classe													разред — classe							разред — classe						
2	11	2	4	—	—	19	5	2	4	—	54	65	79	72	53	61	—	—	265	9	1	1	2	—	—	13
2	—	—	—	—	—	2	1	—	38	—	10	49	39	44	28	10	12	7	140	9	5	1	—	3	—	18
—	2	—	—	—	—	2	—	2	20	—	1	23	28	21	9	11	—	—	69	4	4	6	5	—	—	19
4	13	2	4	—	—	23	6	4	62	—	65	137	146	137	90	82	12	7	474	22	10	8	7	3	—	50
3	3	2	4	2	—	14	11	5	54	—	22	92	160	160	115	114	86	58	693	27	15	10	14	5	2	73
2	2	3	1	—	—	8	1	5	85	—	21	112	99	194	120	100	45	17	575	37	27	7	8	—	1	80
5	5	5	5	2	—	22	12	10	139	—	43	204	259	354	235	214	131	75	1268	64	42	17	22	5	3	153
—	—	—	1	—	—	1	2	3	12	—	84	101	66	62	34	43	9	6	220	18	2	15	1	—	—	36
5	15	12	9	3	—	44	3	6	39	—	54	102	158	128	154	99	45	—	584	23	11	12	18	10	—	74
1	—	—	2	—	—	3	2	2	11	—	2	17	60	42	23	15	—	—	140	9	3	3	—	—	—	15
6	15	12	12	3	—	48	7	11	62	—	140	220	284	232	211	157	54	6	944	50	16	30	19	10	—	125
4	—	2	—	—	—	6	9	1	11	—	5	26	82	41	28	27	—	—	178	7	4	6	—	—	—	17
3	2	2	—	—	—	7	—	5	21	—	20	46	103	83	70	56	—	—	312	15	13	9	2	—	—	39
1	1	1	1	—	—	4	—	2	6	—	1	9	17	18	11	9	—	—	55	5	2	—	3	—	—	10
8	3	5	1	—	—	17	9	8	38	—	26	81	202	142	109	92	—	—	545	27	19	15	5	—	—	66
1	1	1	1	—	—	4	3	9	18	—	8	38	66	64	57	74	—	—	261	19	8	11	6	—	—	44
—	2	3	—	—	—	5	5	1	34	—	6	46	68	63	51	54	—	—	236	8	6	3	—	—	—	17
1	—	—	1	—	—	2	—	—	3	—	30	33	26	23	19	25	—	—	93	6	5	3	2	—	—	16
5	3	4	8	—	—	20	6	6	44	—	35	91	112	108	115	104	—	—	439	13	6	11	5	—	—	35
3	7	—	1	—	—	11	—	1	20	—	4	25	34	38	21	22	—	—	115	7	7	5	2	—	—	21
10	13	8	11	—	—	42	14	17	119	—	83	233	306	296	263	279	—	—	1144	53	32	33	15	—	—	133
1	5	4	5	—	—	15	3	3	16	—	14	36	69	72	59	54	—	—	254	8	1	2	2	—	—	13
1	1	—	1	—	—	3	7	1	16	—	1	25	31	37	34	32	—	—	134	5	4	2	—	—	—	11
4	1	3	2	2	—	12	3	3	52	—	28	86	133	107	99	129	24	—	492	12	18	8	—	—	—	38
1	1	1	2	2	—	6	10	12	55	—	12	89	101	113	88	69	—	—	371	6	6	3	2	—	—	17
1	—	1	2	—	—	4	5	—	10	—	1	16	38	34	32	29	—	—	133	9	4	6	2	2	—	21
8	8	10	12	2	—	40	28	19	149	—	56	252	372	363	312	313	24	—	1384	40	33	21	2	6	—	100
—	—	—	—	—	—	2	—	—	1	—	2	3	16	13	22	11	—	—	62	1	2	—	—	—	—	3
1	—	—	—	—	—	1	2	5	15	—	3	25	47	66	45	68	37	—	263	21	9	5	2	1	—	38
1	1	2	—	—	—	4	5	30	173	—	20	228	157	147	104	73	58	14	553	27	12	10	19	—	—	68
2	3	2	—	—	—	7	7	35	189	—	25	256	220	226	171	152	95	14	878	49	23	15	21	1	—	109
2	—	1	1	—	—	4	—	4	5	—	4	13	29	24	26	21	—	—	100	2	—	—	—	—	—	2
9	2	2	2	—	—	15	5	5	9	—	14	33	58	67	62	64	—	—	251	4	3	2	—	—	—	9
12	2	10	1	—	—	25	3	3	21	—	31	58	170	115	90	97	—	—	472	16	9	8	3	—	—	36
2	—	—	1	—	—	3	4	1	6	—	1	12	55	79	36	34	—	—	204	2	—	—	—	—	—	2
25	4	13	5	—	—	47	12	13	41	—	50	116	312	285	214	216	—	—	1027	24	12	10	3	—	—	49

МУШКЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

ГРАДСКЕ ШКОЛЕ

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
Л
И
Б
Р
С

СРЕЗОВИ И ОКРУЗИ ARRONDISSEMENTS ET DÉPARTEMENTS	Број школа с Nombre d'écoles avec						Број наставника Nombre d'instituteurs				БРОЈ УЧЕ																	
	једним разредом-une classe	два-деу deux	три-трои trois	четири-четири quatre	пет-пет cinq	шест-шест six	Total	који су имали-qui ont eu				уписаних у почетку школске године у inscrits au commencement de l'année scolaire dans la						Cвeгa - Total										
								један разред une classe	два-деу deux	три-трои trois	четири-четири quatre	Total	I	II	III	IV	V		VI									
																				разред — classe								
разреда — classes						Cвeгa — Total	разред — classe						Cвeгa - Total															
Грочански-Grotzka . . .	—	—	—	1	—	—	1	—	1	2	—	—	1	2	32	18	32	15	—	—	97							
Јасенички-Jassénitza . .	—	—	—	1	—	—	1	1	2	1	—	—	2	3	54	37	20	31	—	—	142							
Колубарски-Koloubara . .	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1	17	14	7	13	—	—	51							
Смедеревски-Smédérévo . .	—	1	—	—	1	—	2	4	7	—	—	—	4	7	90	74	68	39	56	—	—	327						
Подунавски округ-Département de Podounavlyé	—	1	—	3	1	—	5	5	9	2	3	—	1	7	13	9	193	6	143	2	127	5	98	56	—	22	617	
Голубачки-Goloubatz . . .	—	—	—	1	—	—	1	1	2	1	1	—	—	2	3	44	27	31	25	—	—	127						
Млавски-Mlava	—	—	—	—	—	1	1	2	2	2	—	—	2	4	49	10	37	27	15	28	18	10	169					
Моравски-Morava	—	—	—	1	—	—	1	1	1	2	—	—	—	3	12	75	3	24	5	26	3	23	151					
Пољаревачки-Pojarévatz . .	—	—	—	—	1	—	1	2	11	—	—	—	2	11	106	133	113	105	48	—	—	505						
Рамски-Rame	—	—	—	—	—	—	1	2	4	—	—	—	2	4	44	52	41	44	—	—	—	181						
Хомољски-Homolyé	—	—	—	—	—	—	1	—	3	4	—	—	3	4	58	98	22	48	10	29	7	31	—	97	206			
Пољаревачки округ-Département de Pojarévatz	—	—	—	4	1	1	6	8	20	5	9	—	13	29	70	416	35	321	15	267	10	246	76	13	130	1339		
Жички-Jitcha	—	—	—	—	—	1	1	2	6	—	—	—	2	6	53	48	44	43	37	28	—	253						
Студенички-Stoudénitza . . .	—	—	—	—	—	—	1	2	4	—	—	—	2	4	9	66	1	34	6	35	5	26	—	21	161			
Таковски-Takovo	—	—	—	—	—	—	1	2	3	—	1	—	2	4	57	76	37	46	—	—	—	216						
Травански-Trnava	—	—	—	—	—	—	1	1	5	—	—	—	1	5	76	55	43	53	—	—	—	227						
Руднички округ-Département de Roudnik	—	—	—	3	—	1	4	7	18	—	1	—	7	19	9	252	1	213	6	159	5	168	37	28	21	857		
Бањски-Bagna	—	—	—	—	—	—	1	2	4	—	—	—	2	4	35	33	37	29	—	—	—	134						
Заглавски-Zaglavak	—	—	—	—	—	—	1	2	6	—	—	—	2	6	75	83	69	62	—	—	—	289						
Тимочки округ-Département de Timok	—	—	—	2	—	—	2	4	10	—	—	—	4	10	110	116	106	91	—	—	—	423						
Добрички-Dobritch	—	—	—	—	—	1	1	4	8	—	1	—	4	9	108	93	80	77	50	22	—	430						
Косанички-Kossantza	—	—	—	—	—	1	1	2	4	—	—	—	2	4	41	26	33	63	—	—	—	163						
Топлички округ-Département de Toplitz	—	—	—	1	—	1	2	6	12	—	1	—	6	13	149	119	113	140	50	22	—	593						
Моравички-Moravitza	—	—	—	—	—	—	1	2	4	—	—	—	2	4	78	47	31	47	—	—	—	203						
Пољешки-Pojéga	—	—	—	—	—	—	2	4	10	—	—	—	4	10	2	182	2	165	5	124	3	123	—	12	594			
Рачански-Ratcha	—	—	—	—	—	—	2	1	2	—	3	—	1	5	4	80	1	62	3	38	—	8	234					
Ужички-Ujitzé	—	—	—	—	—	—	1	—	7	—	—	—	—	7	113	110	97	74	—	—	—	394						
Ужички округ-Département d' Ujitzé	—	—	—	6	—	—	6	6	23	—	3	—	7	26	6	453	3	384	5	306	6	282	—	20	1425			
Бољевачки-Bolyévatz	—	—	—	—	—	—	1	2	2	—	1	—	2	3	12	46	5	22	5	25	6	26	—	25	119			
Зајечарски-Zayéchar	—	—	—	—	—	—	1	2	4	—	—	—	—	2	4	60	42	51	41	—	—	—	—	—	194			
Црноречни округ-Département de Tzrna Réka	—	—	—	2	—	—	2	4	6	—	1	—	4	7	12	106	5	64	5	76	6	67	—	28	318			
Град Београд-Ville de Belgrade	—	1	—	7	1	—	9	10	36	—	2	—	1	10	39	26	470	5	407	5	415	3	405	149	—	39	1846	
Град Ниш-Ville de Niche	1	—	—	—	—	1	3	7	21	—	—	—	1	7	23	7	340	12	322	12	232	6	243	138	66	67	1341	
Укупно-En général	1	3	1	61	6	9	81	136	332	14	45	5	4	150	386	233	5.449	87	4.553	71	3.825	59	3.626	18	990	291	468	18.734

ÉCOLES PRIMAIRES DE GARÇONS

ÉCOLES DE VILLES

Н И К А Н О М В Р Е Д' É L È V E S

досељених у току школске године у venus d'autres écoles dans le courant de l'année scolaire dans la							који су школу оставили qui ont abandonné l'école				који су свршили qui ont fini la							који су остали да понове qui ont à répéter la							
I	II	III	IV	V	VI	Cвeгa - Total	због - à cause				Cвeгa - Total	I	II	III	IV	V	VI	Cвeгa - Total	I	II	III	IV	V	VI	Cвeгa - Total
							болест - de maladie	сврх - de décès	из других узрока d'autres motifs	ослабљено - dispensés															
2	1	2	1			5	2	2	5	4	13	25	14	23	13		75	5	1	2				8	
1	1					1			7	6	13	42	34	19	21		116	5	2	1	6			14	
7	2	3	6			18	3	2	21	40	66	77	64	59	31	23	254	6		3	7	2		3	
10	3	6	7			26	5	4	33	53	95	157	126	108	76	23	490	19	3	6	13	2		43	
	2		1			3	5		8	13	29	21	24	24			98	2	1	4				7	
								1	23	6	30	31	31	16	10	16	7	111	11	5	4	3	3	26	
6	1	13	11	3		34	4	8	82	35	129	66	23	22	23		134	7		1				8	
2	3	1	1			7	1	2	6	5	14	36	46	35	39		156	21	42	40	20	9		132	
							4	7	46		57	36	19	36	27	6	125	6	8	1	2			17	
																		2	1	2	2			3	19
8	6	14	13	3		44	14	19	168	50	251	270	225	173	177	28	880	60	2	58	52	27	12	209	
	3	6	3	1		13	3	1	24	16	44	39	41	42	33	29	203	5	5		2			12	
1			1			2	8	1	18	3	30	38	30	28	4	24	120	5		1				6	
1	3	8	3			5		1	16	7	24	48	55	22	35		155	11	10	6	1			28	
1	3	8	3			15	1	2	7	7	17	66	53	46	47		212	6	2		3			11	
3	9	14	8	1		35	12	5	65	33	115	186	179	138	139	29	690	27	17	7	6			57	
							1	3		1	5	32	29	31	29		121	3	1	3				7	
	5	3	4			12	2	1	14	19	36	44	54	58	46		202	19	17	6	9			51	
	5	3	4			12	3	4	14	20	41	76	83	89	75		323	22	18	9	9			58	
2	4	1	1			8	6	3	44	17	70	84	69	63	53	35	322	9	12	4	4	3		32	
	1	2				3		1	42	9	52	35	21	21	26		103	3	1	4				8	
2	5	3	1			11	6	4	86	26	122	119	90	84	79	35	425	12	13	8	4	3		40	
		1	1			2		1	31	4	36	57	39	28	36		160	2	4		1			7	
2	2	1				5	14	2	221	19	56	92	109	69	50		320	8	2	3	1			14	
			1			1		6	23	2	231	58	47	45	33		183	5	12	4	2			23	
	2	1				3	1	7	18	10	36	90	98	80	61		329	13	7	5	2			27	
2	4	3	2			11	15	16	293	35	359	297	293	222	180		992	28	25	12	6			71	
							3	1	11		15	29	22	25	24		100	3						3	
1	1	1	1			4	3	2	3	11	19	48	38	46	38		170	9						9	
1	1	1	1			4	6	3	14	11	34	77	60	71	62		270	12						12	
245	168	52	32	2		3 199	8	25	79	235	347	365	345	324	301	124	1459	62	1	29	45	43	19	198	
215	4	211	18	2		4 50	7	13	111	164	295	214	200	162	181	89	874	63	2	41	29	31	15	179	
154	169	164	136	15		15 638	171	210	1.662	III 3.158	3.862	3.636	2.976	2.775	644	174	14.067	634	391	317	237	70	3	1.652	

МУШКЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ ГРАДСКЕ ШКОЛЕ

СРЕЗОВИ И ОКРУЗИ ARRONDISSEMENTS ET DÉPARTEMENTS	БРОЈ УЧЕНИКА — NOMBRE D'ÉLÈVES														Број ученика по успеху Nombre d'élèves d'après les notes obtenues					По узрасту било Nombre des élèves			
	који имају накнадно да по- лажу испит у qui ont à passer l'examen supplémentaire dans la							које је ослободио ре- визор као неспособне у qui ont été licenciés par l'inspecteur comme incapables dans la															
	I	II	III	IV	V	VI	Свeга-Total	I	II	III	IV	V	VI	Свeга-Total	одличних-excellents	врло добрих très bons	добрих-bons	слабих-faibles	пђавих-mauvais	6	7	8	9
	разреду — classe							разреду — classe							ГОДИНА								
Подгорски-Podgorina . . .	1	—	—	1	—	—	2	—	—	—	—	—	—	76.78	49	77	141	13	—	1	11	70	52
Посавски-Possavina . . .	—	—	2	2	—	—	4	—	—	—	—	—	—	66.85	55	58	32	10	2	—	12	44	14
Тамнавски-Tamnaва . . .	—	—	1	1	—	—	2	—	—	—	—	—	—	56.09	12	30	29	19	—	—	27	10	15
Ваљевски округ-Département de Valyévo	1	—	3	4	—	—	6	—	—	—	—	—	—	69.81	116	165	202	42	2	1	50	124	81
Лесковачки-Lescovatz . . .	—	3	—	8	1	—	12	✓	2	1	—	—	3	79.39	168	217	317	76	3	20	101	108	121
Пчињски-Ptchigna . . .	10	1	2	4	2	—	19	1	2	—	—	—	3	72.69	135	208	255	73	3	5	26	75	127
Врањски округ-Département de Vragné	10	4	2	12	3	—	31	1	2	2	1	—	6	76.20	303	425	572	149	6	25	127	183	248
Јасенички-Jassénitza . . .	—	—	5	2	—	—	7	—	—	—	—	—	—	56.55	10	63	130	31	—	—	12	57	71
Крагујевач-Kragouïevatz . . .	8	3	2	3	—	—	16	2	—	—	2	—	4	74.87	153	187	264	73	1	10	67	100	110
Лешенички-Lépenitza . . .	1	—	—	3	—	—	4	—	—	—	—	—	—	79.54	55	40	49	15	—	9	26	24	22
Крагујевачки округ-Département de Kragouïevatz	9	3	7	8	—	—	27	2	—	—	2	—	4	71.51	218	290	443	119	1	19	105	181	203
Кључки-Klyoutch	6	11	2	—	2	—	6	15	1	—	—	—	1	75.14	55	59	64	35	—	2	31	34	51
Крајински-Krayna	9	1	2	3	—	—	15	3	1	—	—	—	4	75.00	66	126	127	45	4	3	38	39	95
Поречки-Porétchka Réka	2	1	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	71.43	26	13	24	5	—	—	—	13	21
Крајински округ-Département de Krayna	6	22	4	2	5	—	6	33	4	1	—	—	1	74.66	147	198	215	83	4	5	69	86	167
Алексиначки-Alexinatza . . .	—	2	2	2	—	—	6	2	1	2	—	—	5	73.73	35	86	151	44	—	11	32	37	72
Јупски-Јоцра	7	2	3	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—	75.88	63	82	98	22	—	—	2	57	71
Ражањски-Rajagne	1	1	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	64.58	29	33	33	16	—	5	25	5	25
Расински-Rasina	1	1	1	3	—	—	6	—	—	—	—	—	—	76.88	70	135	236	38	1	1	35	72	106
Трстенички-Trsténik	—	—	1	—	—	—	1	—	—	2	—	—	2	70.12	9	31	74	25	—	—	5	23	33
Крушевачки округ-Département de Krouchevatz	9	6	7	5	—	—	27	2	1	4	—	—	7	74.09	206	367	592	145	1	17	99	194	307
Белички-Bélitza	5	2	—	1	—	—	8	—	—	—	—	—	—	81.67	72	97	85	21	—	9	26	85	69
Левачки-Lévatch	4	4	2	1	—	—	11	—	—	—	—	—	—	74.03	33	44	61	18	—	—	4	11	32
Параћински-Paratchine . . .	7	3	—	3	—	—	13	1	2	5	—	—	8	77.23	106	160	237	46	2	18	96	69	79
Ресавски-Ressava	3	4	—	1	—	—	8	—	—	1	—	—	1	76.34	63	113	186	35	—	—	43	90	92
Темнићски-Temnitich	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	78.24	32	56	45	21	—	—	35	41	32
Моравски округ-Département de Morava	19	13	2	6	—	—	40	1	2	6	—	—	9	77.53	306	470	614	141	2	27	204	296	304
Белопаланачки-Béla Palanka	1	1	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	86.11	21	28	13	4	—	—	10	14	6
Власотиначки-Vlassotinzé . . .	4	1	3	1	1	—	10	—	—	—	—	—	—	78.27	53	76	144	38	—	—	28	49	48
Нитавски-Nichava	7	2	4	1	3	—	17	—	1	—	—	—	1	63.78	144	219	215	59	6	17	46	105	139
Пиротски округ-Département de Pirote	12	4	7	2	4	—	29	—	1	—	—	—	1	68.86	218	323	372	101	6	17	84	168	193
Азбуковачки-Azboukovatz . . .	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	1	86.94	6	41	53	2	—	—	—	—	6
Јадрански-Jadar	3	3	3	2	—	—	11	—	—	2	—	—	2	82.56	26	76	149	12	1	1	16	46	16
Поцерски-Potzérina	1	2	2	4	—	—	9	—	—	—	—	—	—	82.08	116	181	175	35	1	9	47	87	101
Рађевски-Radjévína	—	—	—	—	—	—	—	3	2	1	—	—	6	86.81	54	64	95	10	—	6	16	36	40
Подрински округ-Département de Podrigné	4	5	5	6	—	—	1	20	4	2	3	—	1	83.56	202	362	472	59	2	16	79	175	232